

สถาบันล้านนาศึกษา
สำนักศิลปปะและวัฒนธรรม
มหาวิทยาลัยราชภัฏเชียงใหม่

เปิดให้เข้าชมวันจันทร์ – อาทิตย์ ๐๙.๐๐ – ๑๖.๐๐ น.

โทรศัพท์ / โทรสาร : ๐๕๓ ๘๘ ๕๘๘๐

www.culture.cmru.ac.th

(หยุดวันนักขัตฤกษ์ Closed on public holidays)

สารจากผู้อำนวยการ สำนักศิลปะและวัฒนธรรม

วารสารศิลปะและวัฒนธรรม มหาวิทยาลัยราชภัฏ เชียงใหม่ ปีที่ ๒ ฉบับที่ ๒ ประจำปีพุทธศักราช ๒๕๖๐ ทางกองบรรณาธิการได้กำหนดหัวข้อในเรื่อง จากรักสู่ เครื่องเงิน ซึ่งจะนำเสนอบทความเกี่ยวกับภูมิปัญญา การเจาะเก็บยางรัก ความเป็นมาของชาวไทเงินและเครื่องเงิน การทำเครื่องเงิน ตลอดจนการสืบสานงานเครื่องเงิน โดยครูภูมิปัญญาพื้นบ้านล้านนา

นอกจากนี้ สำนักศิลปะและวัฒนธรรม ขอนำเสนอ ประมวลภาพกิจกรรมของสำนักฯ ที่ได้ดำเนินการอย่างต่อเนื่อง ด้วยมุ่งหวังให้เกิดการอนุรักษ์มรดกทางวัฒนธรรม ที่บรรพชนได้สร้างสรรค์ เพื่อให้ผู้เข้าร่วมกิจกรรมเกิด ประสบการณ์ทางวัฒนธรรม อันจะนำไปสู่การต่อยอดทาง วัฒนธรรม เพื่อสร้างคุณค่าและมูลค่าแก่สังคมต่อไป

ณ. นิล.

(ผู้ช่วยศาสตราจารย์สุชานาฏ สิตานุรักษ์)
ผู้อำนวยการสำนักศิลปะและวัฒนธรรม
มหาวิทยาลัยราชภัฏเชียงใหม่

วารสารศิลปะและวัฒนธรรม มหาวิทยาลัยราชภัฏเชียงใหม่ จัดทำขึ้นเพื่อเผยแพร่ความรู้เกี่ยวกับศิลปวัฒนธรรมสู่สังคม และ ความเคลื่อนไหวของสำนักศิลปะและวัฒนธรรม มหาวิทยาลัย ราชภัฏเชียงใหม่ ตลอดจนเป็นศูนย์กลางการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ ระหว่างกันโดยไม่มีข้อจำกัดใดๆ กำหนดออกปีละ ๒ ครั้ง ท่านสามารถส่งข้อคิดเห็น ตลอดจนบทความที่ต้องการเผยแพร่ มายัง Email : ilaccmr@gmail.com โดยบทความและข้อคิดเห็น ที่ปรากฏในวารสารวัฒนธรรม เป็นความคิดของผู้เขียนแต่ละ ท่าน มีใช้ของสำนักศิลปะและวัฒนธรรม และกองบรรณาธิการ แต่อย่างใด

คณะที่ปรึกษาผู้ทรงคุณวุฒิ

ศาสตราจารย์อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว
รองศาสตราจารย์ ดร.อนาโตล โรเจอร์ เป็ลติเยร์
ผู้ช่วยศาสตราจารย์ประสิทธิ์ เลี้ยวศิริพงศ์
ผู้ช่วยศาสตราจารย์ลมูล จันทน์หอม
ผู้ช่วยศาสตราจารย์สุชานาฏ สิตานุรักษ์
อาจารย์ฉันทนา ศศิธรรมาศ
อาจารย์สิริพร คินมาเมือง

ผู้ทรงคุณวุฒิอ่านบทความประจำฉบับ

อาจารย์เมษิต ไชยประสิทธิ์

บรรณาธิการ

นางสาวปนัดดา ไตคำนุช

กองบรรณาธิการ

ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.เสาวภา ศักยพันธ์
อาจารย์ฉันทนา ศศิธรรมาศ
อาจารย์สิริพร คินมาเมือง
อาจารย์ภูเดช แสนสา
ดร.ดิเรก อินจันทร์
นายวีรพิชญ์ หิมารัตน์
นายโสภณ พรมจิตต์
นายอนุชิต ณ สิงห์ทร

ฝ่ายเผยแพร่

นางสาวปนัดดา ไตคำนุช
นายโสภณ พรมจิตต์

ฝ่ายการเงิน

นางกัลยาณี อินตะราชา

ฝ่ายศิลปกรรม

นายวีรพิชญ์ หิมารัตน์

ผู้จัดพิมพ์

สำนักศิลปะและวัฒนธรรม
มหาวิทยาลัยราชภัฏเชียงใหม่
๒๐๒ ถ.ช้างเผือก อ.เมือง จ.เชียงใหม่ ๕๐๓๐๐
โทรศัพท์/โทรสาร ๐๕๓-๘๘๕๘๘๘๓
E-mail : ilaccmr@gmail.com
website : www.culture.cmru.ac.th

พิมพ์ที่

ห้างหุ้นส่วนจำกัด เชียงใหม่โรงพิมพ์แสงศิลป์
๑๙๕-๑๙๗ ถ.พระปกเกล้า ต.ศรีภูมิ
อ.เมือง จ.เชียงใหม่ ๕๐๒๐๐
โทรศัพท์ ๐๕๓-๒๒๑๒๑๒ โทรสาร ๐๕๓-๒๑๒๙๗๗
E-mail : sangsilp@gmail.com

สารบัญ

วารสารศิลปและวัฒนธรรม
มหาวิทยาลัยราชภัฏเชียงใหม่

ปีที่ ๒ ฉบับที่ ๒ ประจำปีพุทธศักราช ๒๕๖๐

ISSN 2539-6692

ภูมิปัญญาการเจาะเก็บยางรัก

วาทินี บัวชุม

๑

สืบสาย แต่งแต้ม เครื่องเงิน

ณรงค์เดช ดอกแก้ว

๔๙

จากรักสู่เครื่องเงิน

ฐาปกรณ์ เครือระยา

๑๕

เพชรราชภัฏ-เพชรล้านนา กับการสืบสานงาน “เครื่องเงิน” ประมวลภาพกิจกรรม

ปณิดดา ไตรคำบุษ

๕๙

ไทเงิน : ภูมิปัญญาเครื่องเงินล้านนา

อนุชิต ณ สิงห์กร

๓๓

ข่าวกิจกรรม

โสภณ พรหมจิตต์
วีรพิชญ์ ทิมารัตน์

๖๗

ปัญหาการเจาะเก็บยางรัก

วาทินี กุ่มแสง*

ทำความรู้จักกับพันธุ์ไม้

รักใหญ่ ในประเทศไทยมีชื่อทางพฤกษศาสตร์ว่า *Melanorrhoeausitata* เป็นไม้ยืนในสกุล *Anacardiaceae* ปัจจุบันบางตำราจะใช้ชื่อพฤกษศาสตร์ของรักใหญ่ว่า *Glutausitata* เป็นต้นไม้ขนาดกลาง จนถึงขนาดใหญ่ขึ้นตามป่าแดง ป่าเบญจพรรณทั่วไปที่แห้ง ป่าสนเขาผสมกุ่มหรือป่าดิบเขา และที่โล่งแจ้ง ตามแนวสันเขาที่มีความสูงเหนือระดับน้ำทะเลไม่เกิน ๑,๒๐๐ เมตร

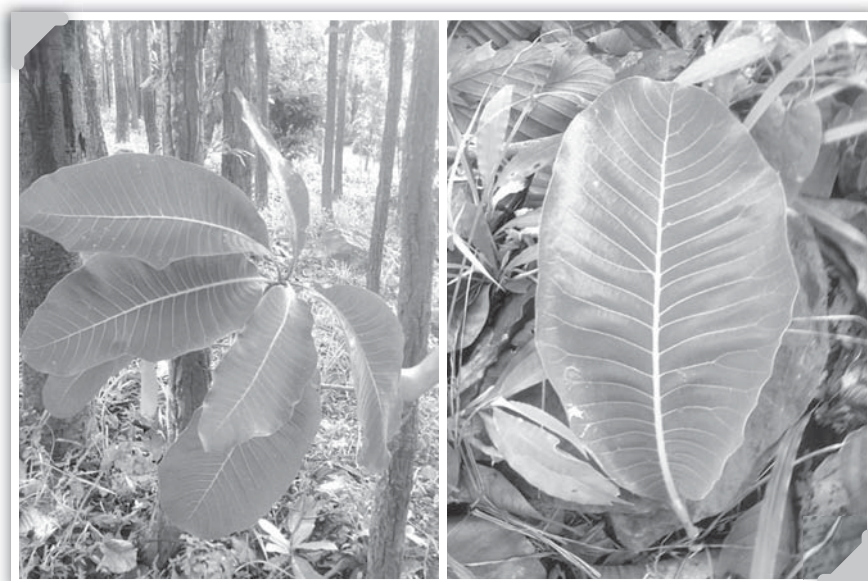
ลำต้น เป็นไม้ต้นผลัดใบขนาดใหญ่ ถ้าขึ้นในที่อุดมสมบูรณ์จะเติบโตดีและสูงถึง ๑๕ - ๒๐ เมตร เรือนยอดเป็นพุ่มค่อนข้างกลม ลำต้นเปลาตรง เปลือกต้นสีเทาเข้ม แตกเป็นร่องและสะเก็ดแผ่นสีเหลืองหลุดลอกออก เปลือกหนาประมาณ ๑.๘ เซนติเมตร เปลือกชั้นในสีชมพูอ่อน น้ำยางเหนียวใส เมื่อแห้งจะเปลี่ยนเป็นสีดำ ในภาคใต้ขึ้นปะปนกับต้นเต็งรัง พลวง เหียง แต่พบว่าปัจจุบันมีจำนวนมากในภาคเหนือได้แก่ จังหวัดเชียงใหม่ ลำพูน เชียงราย ลำปาง แม่ฮ่องสอน ภาคตะวันออกเฉยเหนือ มีขึ้นบ้าง ได้แก่ จังหวัดบุรีรัมย์และอำเภอตระการพืชผล อำเภอม่วงสามสิบ จังหวัดอุบลราชธานี

* อาจารย์ประจำหลักสูตรพัฒนารวมศึกษา คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏเชียงใหม่

ต้นรักใหญ่ พื้นที่ “โครงการอนุรักษ์ต้นรักและภูมิปัญญาจากการเจาะเก็บยางรัก”
อ่างเก็บน้ำห้วยลาน อำเภอสันกำแพง จังหวัดเชียงใหม่

ใบ เป็นใบเดี่ยว เรียงเวียนสลับเป็นกลุ่มใกล้ปลายกิ่ง แผ่นใบรูปขอบขนานหรือรูปไข่กลับ ขนาด ๕ - ๑๒ x ๑๒ - ๓๖ เซนติเมตร ปลายใบมน โคนใบสอบเข้า มนหรือรูปปลีมน ขอบใบเป็นคลื่นทั้งสอง ด้านของใบ มีขนสีน้ำตาลปกคลุม

ใบของต้นรักใหญ่

ดอก เป็นช่อแบบช่อแยกแขนงเป็นกลุ่มตามซอกใบและที่ปลายกิ่ง ดอกจะเปลี่ยนจากสีขาวเป็นสีแดงเมื่อแก่ กลีบเลี้ยงและกลีบดอกจำนวน ๕ (หรือ ๓ - ๗) มีขนหนาแน่นปกคลุมเกสรตัวผู้ มีประมาณ ๓๐ อัน อยู่รวมกันแน่นบนฐานรองดอก เกสรตัวเมีย มี ๑ อัน ติดอยู่ด้านข้างของรังไข่

ดอกต้นรักใหญ่

ที่มา : กรมศิลปากร กระทรวงวัฒนธรรม, ๒๕๕๑ : ๒๑๘ - ๒๒๑

ผล เป็นผลแห้งแบบมีปีก ทรงกลมแข็ง ผลมีก้านที่มีปีกสีแดงอมม่วง มี ๕ - ๖ ปีก รูปขอบขนาน ติดกันเป็นวงในแนวระนาบระหว่างโคนปีกกับผลที่อยู่ตรงกลาง มี ๑ เมล็ด กลมแข็ง

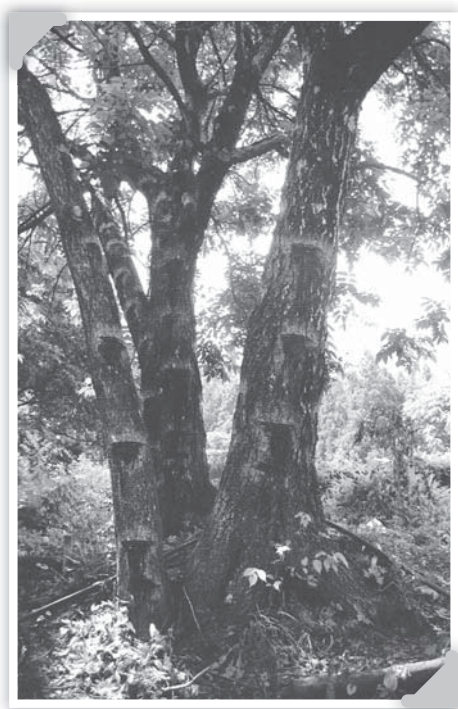

ผลของต้นรักใหญ่ (ดิบและแห้ง)

ที่มา : วิชาญ เอียดทอง, สัมมนาวัฒนธรรม “รัก” ในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้, ๒๕๕๗ : ๓๑

ส่วนของไม้รักใหญ่ในประเทศไทยที่นำมาใช้ประโยชน์มากที่สุด คือ **ยางรัก** ได้จากการเจาะ ลำต้น ใช้ทาไม้ ทาเครื่องเงิน ทาวัตถุต่าง ๆ เป็นการรองพื้นเพื่อลงลวดลายหรือปิดทอง ทากระดาดและผ้ากัน น้ำซึม อย่างไรก็ตามรักที่มีอยู่ในประเทศเวียดนาม ไทย พม่า และอินเดีย เป็นคนละชนิดกับรักในประเทศจีน และญี่ปุ่น เพราะรักของประเทศจีนและญี่ปุ่น มีชื่อวิทยาศาสตร์ว่า *Rhus Vernicifera* D.C ซึ่งในประเทศไทย สามารถจำแนกสายพันธุ์ของรัก ได้ ๓ ประเภท คือ

๑. รักพันธุ์จีนและพันธุ์ญี่ปุ่น มีชื่อทางวิทยาศาสตร์ว่า *Rhus Vernicifera* D.C. ต้นรักพันธุ์ญี่ปุ่น เจาะเอายางมาใช้เป็นประโยชน์ มีชื่อทางพฤกษศาสตร์ว่า *Rhus vernicifera* ซึ่งให้น้ำยางรักที่มีคุณภาพและปริมาณสูง รักพันธุ์เวียดนาม เป็นต้นรักที่ปลูกขึ้นเจริญเติบโตเร็ว ให้น้ำยางรักสูง ซึ่งนายประกาศ ญาณวุฒิ ได้ปลูกไว้ที่บ้านฟ่อน ตำบลหนองควาย อำเภอหางดง จังหวัดเชียงใหม่ ปรากฏว่าขึ้นออกงามเจริญเติบโตดีมาก มีทั้งหมดประมาณ ๒,๐๐๐ ต้น

รักพันธุ์จีนและพันธุ์ญี่ปุ่น

ที่มา : กรมศิลปากร กระทรวงวัฒนธรรม, ๒๕๕๑ : ๒๑๘ - ๒๒๑

๒. รักพันธุ์เวียดนาม และพันธุ์ไต้หวัน มีชื่อทางวิทยาศาสตร์ว่า *Rhus succedanea* มีระยะการเลี้ยงดูสั้นมากและเก็บยางรักทำได้เกือบตลอดปีปริมาณยางกับเก็บได้มากกว่ารักพันธุ์อื่น ต้นรักพันธุ์เวียดนาม พบขึ้นประปราย ตามภาคตะวันออกเฉียงเหนือของประเทศไทย มีชื่อทางพื้นเมืองว่า “รักแกนมอ”

รักพันธุ์เวียดนามและการกรีดยางรัก

ที่มา : วิชาญ เอียดทอง, สัมมนาวัฒนธรรม “รัก” ในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้, ๒๕๕๗ : ๓๘

๓. รักพันธุ์ไทย, พม่า, ลาว และกัมพูชา มีชื่อทางวิทยาศาสตร์ว่า *Melanorrhoea laccifera* และ *Melanorrhoea usitata*. Wall. รักพันธุ์ไทยจะมีคุณสมบัติทนแดดและฝนอยู่กลางแจ้งได้ทนทานดี แต่ไม่สามารถทนทานต่อกรด โซดาไฟ หรือน้ำร้อนเหมือนรักญี่ปุ่น รักไทยทนน้ำร้อนได้แต่จะมีกลิ่น

ไม่ว่ารักแต่ละสายพันธุ์จะมีระยะเวลาการเลี้ยงดู ระยะเวลาเก็บยางรักจำนวนครั้งที่เก็บได้ใน ๑ ปี และปริมาณยางรักต่อต้นต่อปีแตกต่างกันดังแสดงในตาราง

ตารางเปรียบเทียบระหว่างรักพันธุ์ญี่ปุ่น พันธุ์จีน และเวียดนาม

ชนิดพันธุ์	ระยะเวลาการเลี้ยงดู (ปี)	ระยะเวลาเก็บยางรัก (ปี)	จำนวนครั้งที่เก็บ ได้ใน ๑ ปี	ปริมาณต่อต้นต่อปี (กรัม)
๑. พันธุ์ญี่ปุ่น	๑๐	๑	๓๐	๒๐๐
๒. พันธุ์จีน	๑๐	๓	๔๐	๒๐๐
๓. พันธุ์เวียดนาม	๒ - ๓	๓	๗๕	๓๕๐

ที่มา : กรมศิลปากร กระทรวงวัฒนธรรม, ๒๕๕๑ : ๒๒๒

ข้อสรุปจากตารางพบว่ารักพันธุ์เวียดนาม (รักแกนมอ) จะใช้ระยะเวลาในการปลูกสั้นกว่ารักพันธุ์อื่นสามารถนำยางรักมาใช้ประโยชน์ได้ต่อเนื่องหลายปี และในรอบ ๑ ปี จะเก็บยางรักได้จำนวนครั้งมากกว่ารักพันธุ์ญี่ปุ่นและพันธุ์จีน นอกจากนี้ยังให้ปริมาณยางรักมากถึง ๓๕๐ กรัม ต่อปีอีกด้วย ซึ่งถือว่าเป็นรักพันธุ์ที่ให้คุณประโยชน์มาก

ยางรักจากเอกสารโบราณ

การนำยางรักออกจากต้นรัก เป็นภูมิปัญญาเดิมที่สืบทอดต่อกันมาจากรุ่นสู่รุ่น ปัจจุบันพบว่าเหลือผู้ที่ประกอบอาชีพนี้อยู่ไม่มากแล้ว พบตามอำเภอต่าง ๆ ของจังหวัดเชียงใหม่ ได้แก่ อำเภอสันกำแพง พร้าว เชียงดาว ไชยปราการ ผาเงา และอมก๋อย ส่วนจังหวัดแม่ฮ่องสอน ได้แก่ อำเภอขุนยวม และแม่สะเรียง นอกจากนี้ผู้กรีดยางรักจำหน่ายเหลือเฉพาะชาวเขาเผ่ากะเหรี่ยง และไทใหญ่ (ในประเทศพม่า) ยืนยันได้จากเอกสารชั้นต้นที่สำคัญ ได้แก่ จดหมายเหตุนครเชียงใหม่, คำให้การชาวกรุงเก่า (คำให้การขุนหลวงหาวัดประจักษ์ศิลปาคม), และเอกสารของชาวฮอลันดาสมัยอยุธยา กล่าวถึงว่า “....ในล้านนามีการเกณฑ์แรงงานไพร่ไปหาของป่ามาเป็นส่วย ส่วยของป่าจึงเป็นสินค้าผูกขาดโดยเจ้าเมืองต่างๆ ทำหน้าที่เป็นข้าหลวงเก็บส่วยของป่าของตนมาส่งให้กับกษัตริย์หรือเป็นคนนำมาขายเอง และสันนิษฐานว่าหนึ่งในนั้นน่าจะเป็นน้ำยางรัก...” ข้อความดังกล่าวนี้มาจากประวัติศาสตร์ล้านนาของ สวัสดิ์ อ่องสกุล และคำให้การชาวกรุงเก่ามีการพูดถึงตลาดที่มีการขายน้ำยางรัก ซึ่งพ่อค้าอาจเป็นคนสมัยอยุธยาไปลำเลียงมาเองไม่ใช่คนในล้านนาเอามาขาย สันนิษฐานว่า การสืบทอดภูมิปัญญาการเจาะและเก็บยางรัก คงจะถูกส่งต่อมายังกะเหรี่ยง และไทใหญ่ ตั้งแต่นั้นเป็นต้นมา อีกทั้งเพราะความยากลำบากในการเดินทางเข้าป่าเพื่อเลือกต้นรักที่ให้ยางรัก และการรอเวลาเพื่อเข้าไปตามเก็บยางรักที่ค่อย ๆ ไหลออกมาจากลำต้น ที่ต้องใช้ความอดทน และมีความเชี่ยวชาญในการกรีด และสามารถทนพิษของยางรักได้จึงต้องอาศัยผู้ที่ชำนาญป่า

ขั้นตอนที่สำคัญในการเจาะเก็บยางรัก

๑. การคัดเลือกชนิดและต้นรัก ขนาดของลำต้นควรมีขนาดตั้งแต่ ๙๐ เซนติเมตร ถึง ๒ เมตร เพราะลำต้นที่ไม่ได้ขนาดนอกจากจะได้น้ำยางรักน้อยแล้ว ยังทำให้ระยะเวลาที่จะกรีดยางรักจากต้นรักนั้นสั้นลงด้วย เช่น ต้นรักนั้นจะให้ยางรักได้เพียง ๒ ปี พอปีที่ ๓ จะไม่มียางรักออกจากต้นนั้น นอกจากนั้นยังมีผลให้ต้นรักนั้นแคระแกร็นหรือเป็นโรค และไม่สามารถจะให้ยางรักได้อีกตลอดชีวิตของต้นรัก และส่วนใหญ่ผู้ที่มิอาชีพในการกรีดยางรักที่ชำนาญจะเลือกต้นรักที่มีขนาดใหญ่ตั้งแต่ ๑๐ เซนติเมตร ขึ้นไป อย่างไรก็ตามการคัดเลือกขนาดของลำต้นต้องอาศัยความชำนาญของผู้กรีดยางรักเป็นสำคัญ

๒. การเลือกฤดูกาล นิยมกรีดยางรักกันมากในช่วงต้นเดือนพฤษภาคม จนถึงสิ้นปี

ระยะเวลาเจาะเก็บยางรัก

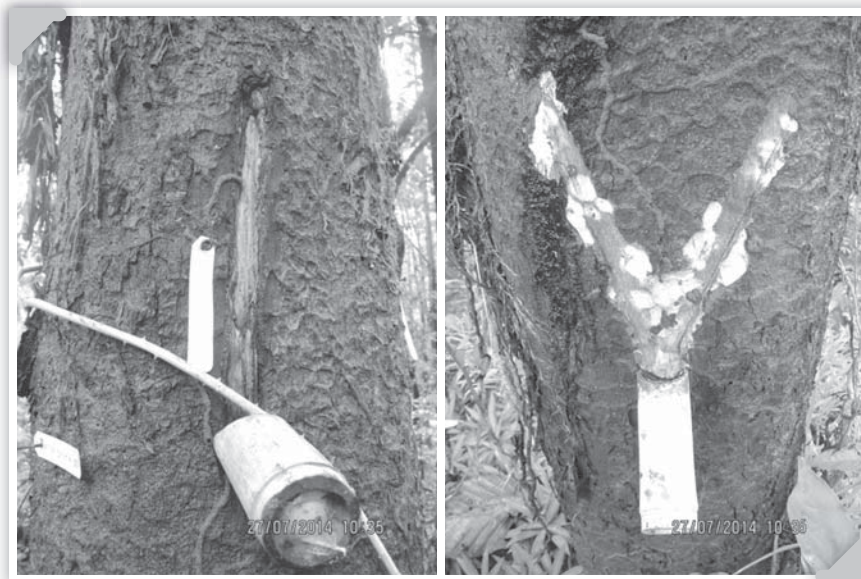
ช่วงแรก (ช่วงฤดูฝน) ระหว่างเดือนพฤษภาคม - ตุลาคม ต้นรักจะให้ยางรักมากกว่าในฤดูอื่น ๆ แต่มีข้อเสียคือ ยางรักมักมีการปนเปื้อนกับน้ำฝนที่ไหลลงมาตามลำต้น อีกทั้งยังมีเศษผงจากฝุ่น และเศษเปลือกไม้ ที่มักตกลงไปในกระบอกที่รองรับยางรัก ยางรักที่ไหลออกมาจึงเป็นยางรักที่มีลักษณะใสกว่าปกติ โดยมากมักเรียกยางรักลักษณะนี้ว่า “ฮักแซว” เรียกว่า “รักชั้นสอง”

ช่วงที่สอง (ช่วงฤดูหนาว) ระหว่างเดือนพฤศจิกายน - มกราคม ยางรักที่เก็บได้ในช่วงนี้ มักมีลักษณะชันและเหนียว สะอาดกว่ายางรักที่เก็บได้ในฤดูฝน เป็นยางรักที่มีคุณภาพดีมาก เพราะมีน้ำปะปนน้อยและไม่ค่อยมีเศษผงปะปนกับยางรักมาก มักเรียกว่า “ฮักนาย” หรือ “รักเหมย” หรือ “รักชั้นหนึ่ง”

ช่วงที่สาม (ช่วงปลายฤดูหนาว - ต้นฤดูร้อน) มักได้น้ำยางรักน้อยและน้ำยางรักมักไหลลงมายังกระบอกไม้ไผ่ที่รองรับยางรักช้ามาก มีผลให้ยางรักที่ออกมามักจะแห้งติดรอยเจาะ จึงต้องเสียเวลาขูดออกและการขูดมักทำให้ผิวเปลือกไม้หลุดออกมาปะปนในยางรักด้วย จึงทำให้ยางรักสกปรกมาก เรียกว่า “ฮักฮื้อ” เรียกว่า “รักชั้นสาม”

รูปแบบการเจาะเก็บยางรัก

๑. แบบท่อนดิน รูปตัว V (แบบไทใหญ่) ให้น้ำยางรักมากกว่า และรูปตัว I (แบบกะเหรี่ยง) ให้น้ำยางรักน้อยกว่า รูปตัว V

การกรีดยางรักรูปตัว I (ซ้าย) และรูปตัว V (ขวา)

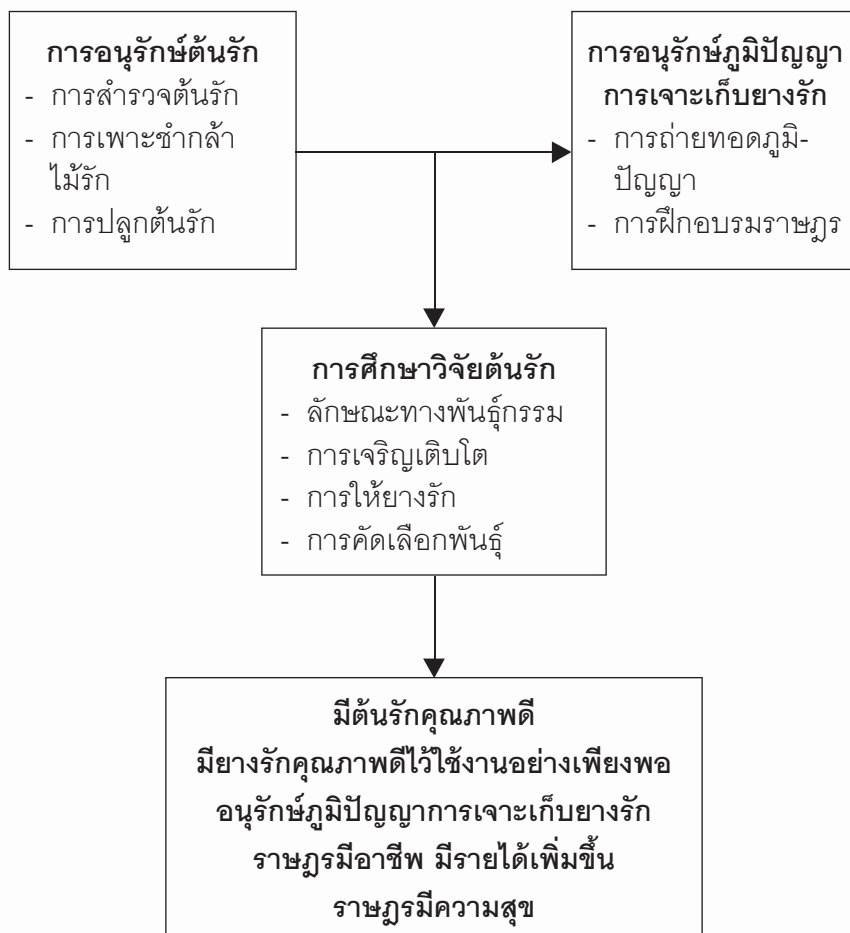
๒. แบบผสม
๓. แบบญี่ปุ่น (แบบเป็นริ้วๆ)
๔. แบบเวียดนาม (แบบกรีดยาวพารา)

การเจาะเก็บยางรักที่นิยมในภาคเหนือ

ในพื้นที่ที่ศึกษาครั้งนี้เข้าไปศึกษาข้อมูลจากการทำงานของโครงการพัฒนาพื้นที่ห้วยลาน อันเนื่องมาจากพระราชดำริ บริเวณลุ่มน้ำห้วยลาน มีเนื้อที่ประมาณ ๑๒,๕๐๐ ไร่ มีต้นไม้รักขึ้นอยู่กระจัดกระจายอยู่โดยทั่วไป ทางโครงการฯ ได้จัดทำแปลงตัวอย่างในการสำรวจต้นไม้รัก เนื้อที่ประมาณ ๓๐๐ ไร่ การสำรวจหาต้นไม้รัก วางแนวสำรวจ ๙๐ องศา โดยแต่ละแนวสำรวจห่างกันประมาณ ๒๐ เมตร โครงการฯ ทำการสำรวจในแต่ละแนว ภายใต้กรอบแนวคิด “โครงการอนุรักษ์ต้นรักและภูมิปัญญาการเจาะเก็บยางรัก ตามพระราชดำริ สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี” ดังนี้

กรอบแนวคิด

โครงการอนุรักษ์ต้นรักและภูมิปัญญาการเจาะเก็บยางรัก
ตามพระราชดำริ สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี

กรอบแนวคิดของโครงการพัฒนาพื้นที่ห้วยลาน อันเนื่องมาจากพระราชดำริ
ที่มา : แกมมณี เจริญวงศ์, ๒๕๕๓ : ๘๒

ภูมิปัญญาการเจาะเก็บยางรักแบบท้องถิ่นภาคเหนือ

๑. เครื่องมือ

๑.๑ มีดเซาะร่องหรือมีดปาดลัน ๑ ด้าม ทำมาจากเหล็กกล้า โดยนำมาตีให้เป็นรูปคล้ายสว่าน ตอนปลายกว้างแล้วเรียวลงมาที่ด้าม ที่ตอนปลายต้องลับให้คมอยู่เสมอ ยาวประมาณ ๓๐ เซนติเมตร มีด้ามทำด้วยไม้ยาว ๑๕ เซนติเมตร ปลายตัดหักมุมกับด้ามประมาณ ๔๕ องศา ยาวจากปลายถึงที่ตัดหักมุม ๑๐ เซนติเมตร

๑.๒ เหล็กสำหรับปาดยางรักออกจากกระบอกไม้ไผ่ที่ผูกติดกับต้นรักเพื่อรองรับยางรัก ที่ออกมาจากต้นรักทำจากเหล็ก โดยนำมาตีให้มีลักษณะแบนกว้างประมาณ ๒ เซนติเมตร ยาวประมาณ ๒๒ เซนติเมตร ส่วนปลายทำให้มีลักษณะคมคล้ายมีด ทำให้โค้งลงมาเล็กน้อย และมีด้ามจับถือเป็นไม้ยาวประมาณ ๑๐ เซนติเมตร

มีดเซาะร่อง หรือมีดปาดลัน และเหล็กสำหรับปาดยางรักออกจากกระบอก

๒. การเจาะเก็บยางรัก

ชาวบ้านที่รู้วิธีการเจาะเก็บยางรักจะกรีดเปลือกของยางรักออกเป็นแนวเฉียงคล้ายการกรีดยางพารา แต่นิยมกรีดให้ลึกถึงเนื้อไม้เป็นรูปตัว V แล้วใช้กระบอกไม้ไผ่ (ไม้เฮี้ย) ตอกไว้ตรงรอยกรีด ไม่นิยมใช้วัสดุที่เป็นโลหะหรือพลาสติกในการเก็บน้ำยางรัก ยางรักที่ออกมาจะค่อยๆ ไหลลงไปในภาชนะที่กักเก็บ โดยตอนแรกจะไหลออกมาเป็นสีแบบใสแล้วจะค่อยเปลี่ยนเป็นสีดำเมื่อถูกกับอากาศระยะเวลานาน จากนั้นจะทิ้งไว้ประมาณ ๑ - ๒ อาทิตย์ จึงกลับมาเก็บยางรักที่กรีดไว้หลาย ๆ ต้น ซึ่งส่วนใหญ่แต่ละต้นจะได้น้ำยางรักไม่เกิน ๑๐ - ๒๐ กรัม

ยางรักที่เก็บในฤดูฝนได้ปริมาณน้ำยางมากกว่าในช่วงอื่นแต่มีคุณภาพไม่ค่อยดี มีส่วนประกอบของน้ำในยางรักค่อนข้างมาก ยางรักเป็นสีน้ำตาลขุ่น มีกลิ่นแรงที่ชาวบ้านเรียกว่า **“ฮักขี้เปอะ”** มักนำมา **ทำรักรองพื้นหรือใช้เป็นส่วนผสมเตรียมพื้นผิวของเครื่องเงิน** ยางรักที่เก็บในช่วงฤดูหนาวจะเป็นยางรักที่มีคุณภาพดีที่สุด เรียกว่า **“ฮักเหมย”** นำมาใช้เป็นพื้นผิวของงานศิลปหัตถกรรมและหากนำไปกรองและหมักผสมกับน้ำมันพืชบางชนิด เช่น น้ำมันยาง น้ำมันมะเดื่อหรือน้ำมันสน ก็จะได้ยางรักที่ใสออกสีน้ำตาลแดง ที่เรียกว่า **“ฮักกันกว้าง”** ซึ่งเมื่อนำไปผสมกับชาดแล้วจะได้สีแดงสดชัดเจนตามที่ต้องการ

อันดับแรก ต้องพิจารณาก่อนว่าจะกรีดหรือเจาะร่องตรงบริเวณใดจึงจะได้น้ำยางรักมากในต้นนั้น แต่จากการสอบถามพบว่าด้านที่รับแสงอาทิตย์เต็มที่จะเป็นด้านที่ให้น้ำยางรักปริมาณมาก (สัมภาษณ์ : วุฒินันท์ สนิมรัมย์, อายุ ๔๙ ปี, ๑๐ กันยายน ๒๕๕๗) เมื่อเห็นว่าตรงนี้เหมาะสมจึงเอามีดเจาะร่องทำการกรีดลงไปบนเปลือกของต้นรักให้เป็นรูปตัว V

การกรีดเปลือกของต้นรักให้เป็นรูปตัว V

จากนั้นจึงเริ่มเจาะร่องให้ลึกลงไปถึงกระพี้ของต้นรักจนเห็นเนื้อไม้สีขาว เพื่อให้มีร่องกว้างประมาณ ๐.๕ นิ้ว และมีความสูงประมาณ ๔ - ๕ นิ้ว แล้วเอาด้ามมีดเจาะร่องตีเข้าไป ส่วนที่เป็นยอดแหลมใช้มีดตัดปลายแหลมของรูปตัว V เพื่อให้น้ำยางรักไหลลงกระบอกไม้ไผ่ได้ดีขึ้น จากนั้นจึงใช้หมอนตอกระบอกไม้ไผ่ที่เตรียมไว้ไปปักตรงที่ปลายตัว V โดยให้กระบอกไม้ไผ่ เอียงจากลำต้นประมาณ ๔๕ องศา

การเจาะร่องครั้งแรก ยางรักจะยังไม่ไหลออก การกรีดยางครั้งแรกต้องทำให้แล้วเสร็จภายใน ๗ วัน ชาวบ้านมักเรียกการทำในครั้งแรกนี้ว่า **“ปาดแผล”** หลังจากนั้นผู้กรีดยางรักก็จะเริ่มมาทำที่ต้นแรก

เป็นครั้งที่ ๒ เพื่อให้ยางรักออกจากแผลที่กรีดไว้ โดยเริ่มทำการเจาะที่ปลายรูปตัว V ให้เป็นร่องลึกและเป็นแผลโตขึ้นอีก ๑/๒ นิ้ว

การเจาะร่องครั้งที่ ๒ ชาวบ้านเรียกว่า “ปาดล้น” เป็นการทำให้ยางรักออกจากต้นรัก โดยต้องทำให้หมดทุกจุดที่ทำไว้ครั้งแรกในตำแหน่งที่เหนือแผลแรกขึ้นไปพอประมาณ (อาศัยประสบการณ์ของผู้กรีดยางเอง) การกรีดยางรักในช่วงนี้จะได้น้ำยางรักปริมาณมาก

การเจาะร่องครั้งที่ ๓ เริ่มต้นเก็บยางรักที่ไหลค้างอยู่ในจอกหรือกระบอกลังไม้ไผ่ โดยใช้เหล็กสำหรับปาดเอายางรักออกจากจอกหรือกระบอกลังไม้ไผ่ แล้วจึงนำยางรักมาใส่ลงในตะกร้าที่ห้อยติดตัวไปเสร็จแล้วจึงปาดแผลเดิมเข้าไปข้างในอีกด้าน ด้านละ ๑ นิ้ว เพื่อให้ปากแผลกว้างและเจาะร่องปาดล้นไปพร้อมกัน เพื่อให้ยางรักออกมามากขึ้น จากนั้นจึงเอาจอกหรือกระบอกลังไม้ไผ่ตอกเข้าไปตามเดิมเพื่อรองรับยางรัก น้ำยางรักที่ได้ในช่วงนี้มักได้ปริมาณมากและดีที่สุด ทำอย่างนี้ไปจนกว่าปากแผลกว้างและยางรักที่ไหลไม่ไหลลงในจอกหรือกระบอกลังไม้ไผ่อีก โดยสังเกตว่ายางรักมีลักษณะแห้งตรงกึ่งกลางแผลจึงเลิกทำ (สัมภาษณ์ : บุญนพ กันดีฟอง, อายุ ๕๗ ปี, ๒๗ กรกฎาคม ๒๕๕๗) ผู้กรีดยางรักต้องรีบไปเริ่มต้นทำการเจาะร่องและปาดแผลในที่ใหม่โดยจะอยู่เยื้องมาทางซ้ายหรือขวา หรือจะอยู่แนวตรงของลำต้นรัก

การเปิดแผลในแนวตรงจะต้องทำการกรีดหรือเจาะสูงกว่าแนวเดิม ๕๐ เซนติเมตร และไม่เกิน ๑ เมตร ส่วนการปาดแผลใหม่ควรให้เยื้องลงมาทางซ้ายหรือทางขวาของลำต้น โดยจะอยู่ในระดับห่างกันไม่น้อยกว่า ๒๕ เซนติเมตร และไม่เกิน ๕๐ เซนติเมตร วิธีการนี้เป็นเทคนิคการกรีดยางรักจากประสบการณ์ของผู้กรีดยางรัก เป็นการป้องกันต้นรักตาย ส่วนแผลเดิมที่เลิกทำแล้วจะเกิดเนื้อไม้ของต้นรักมาปิดแผลไว้เต็มเหมือนอย่างเดิม ในระยะเวลาประมาณ ๓ - ๔ ปี พื้นผิวจะเรียบสนิท โดยไม่เห็นรอยแผลที่กรีดไว้เลยแต่ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับรอยกรีดของแผลที่เจาะไว้ว่าลึกมากหรือน้อยซึ่งการกรีดต้องกรีดให้ถึงเนื้อไม้ เพื่อให้มีน้ำรักออกมาก ๆ และจำเป็นต้องรักษาต้นไม้ไว้ด้วย และสามารถกลับมากรีดยางรักที่ต้นเดิมได้อีกหากบาดแผลที่เนื้อไม้ปิดสนิทแล้ว

แผลที่เกิดจากการกรีดยางรัก ครั้งที่ ๑ - ๓ ที่ไว้ประมาณ ๔ ปี ยังไม่เรียบสนิท

๓. การเก็บรักษายางรัก

การเก็บรักษาน้ำยางรักหลังจากเจาะเก็บยางรักของโครงการ คือ เก็บรักษายางรักที่ได้จากการเจาะเก็บยางรักไว้ในขวดแก้วขนาดใหญ่มีฝาปิด หรือเก็บไว้ในกระป๋องพลาสติกมีฝาปิด แล้วเขียนป้ายปิดไว้ โดยระบุวัน เดือน ปี ที่เก็บยางรักแยกเป็นรายเดือน พร้อมกับบันทึกข้อมูลเกี่ยวกับต้นรัก ได้แก่ ลำดับที่ของต้นรัก ขนาดความเจริญเติบโตของต้นรัก (เส้นรอบวงเป็นเซนติเมตร) ขนาดความสูงของต้นรัก (เป็นเมตร) ค่าพิกัดใน GPS จำนวนครั้งที่กรีด และ ปริมาณน้ำยางรัก (เป็นกรัม)

ภาชนะที่ใช้เก็บรักษายางรัก

๔. การทำความสะอาดยางรัก

ยางรักที่กรีดได้มักมีการปนเปื้อนสิ่งสกปรก ได้แก่ เศษผงและฝุ่นละอองต่างๆ ที่ติดอยู่ในน้ำยางรักระหว่างการเก็บยางรัก ซึ่งมีวิธีแบ่งตามประเภทของยางรักดังนี้

๑. **สักนาย** (ยางรักที่เก็บช่วงฤดูหนาว ระหว่างเดือนพฤศจิกายน - มกราคม) เป็นรักชั้นหนึ่ง ไม่ต้องทำความสะอาดเลย

๒. **สักแซว** (ยางรักที่เก็บช่วงฤดูฝน ระหว่างเดือนพฤษภาคม - ตุลาคม) เป็นรักชั้นสอง เมื่อเก็บมาแล้วจะเทรวมใส่ปั๊บแล้วใช้ไม้คน น้ำฝนที่ผสมกับยางรักก็จะแยกตัวลงไปข้างล่าง และนำเอาสิ่งสกปรกต่างๆ ตัดลงไปด้วย เพราะยางรักมีน้ำมันปนอยู่มากจึงลอยอยู่บนน้ำ

ปัญหาและอุปสรรคด้านกฎหมาย

๑. การนำไม้หรือเจาะเก็บยางรักจากไม้รักใหญ่ที่ขึ้นอยู่ตามธรรมชาติในเขตป่าสงวนหรืออุทยานแห่งชาติ ขัดกับพระราชบัญญัติอุทยานแห่งชาติ พ.ศ.๒๕๐๔ และพระราชบัญญัติสงวนและคุ้มครองสัตว์ป่า พ.ศ.๒๕๓๕ ซึ่งไม่อนุญาตให้มีการนำไม้และเก็บหาของป่า

๒. ไม้รักใหญ่เป็นไม้หวงห้าม ประเภท ก (ไม้หวงห้ามธรรมดา) ตามพระราชกฤษฎีกากำหนดไม้หวงห้าม พ.ศ.๒๕๓๐ ส่วนยางรักที่ได้จากไม้รักใหญ่เป็นของป่าหวงห้าม ตามพระราชกฤษฎีกากำหนดของป่าหวงห้าม พ.ศ.๒๕๓๐ การทำไม้หรือการเก็บหาของป่าหวงห้าม (ยางรัก) โดยการเจาะเอาออกจากต้นรักใหญ่ที่ขึ้นอยู่ในพื้นที่ป่าทั่วไปหรือป่าสงวนแห่งชาติ ต้องได้รับอนุญาตจากพนักงานเจ้าหน้าที่ และต้องเสียค่าภาคหลวง และต้องปฏิบัติตามข้อกำหนดในกฎกระทรวง หรือในการอนุญาต

๓. การนำไม้รักและยางรักที่ปลูกในที่ดินกรรมสิทธิ์ไปใช้ประโยชน์ การปลูกสร้างสวนป่าไม้รักใหญ่ควรแจ้งขอขึ้นทะเบียนที่ดินเป็นสวนป่า ตามพระราชบัญญัติสวนป่า พ.ศ.๒๕๓๕ เพื่อเป็นหลักฐานแสดงที่มาของไม้รักใหญ่ว่าเป็นไม้ที่ปลูกขึ้นเอง มิใช่ได้จากป่าธรรมชาติ ซึ่งจะเป็ประโยชน์ในการนำไม้หรือยางรักเคลื่อนที่ไปใช้ประโยชน์

ปัญหาและอุปสรรคด้านการเจาะเก็บยางรักในภาคเหนือ ได้แก่สภาพอากาศร้อนจัด และฝนตกชุกมีผลต่อการไหลของน้ำยางรัก และระยะเวลาที่ยางรักออกจากต้นรักมากจะเป็นช่วงสั้น ๆ คือในตอนกลางฤดูฝน ตั้งแต่เดือนสิงหาคมถึงเดือนธันวาคมและมกราคมของทุกปีทำให้ได้ปริมาณยางรักที่มีคุณภาพดีไม่เพียงพอกับการทำงานด้านการอนุรักษ์

ปัญหาและอุปสรรคด้านการใช้ประโยชน์

การปลอมปนยางรักเพื่อให้มีปริมาณมากขึ้นเพราะยางรักเป็นของหวงห้าม และหายากในประเทศไทย มีการรับซื้อในปริมาณมากจากประเทศเพื่อนบ้าน เช่น ประเทศพม่า ผ่านมาทางจังหวัดแม่ฮ่องสอน โดยกลุ่มชาวไทยใหญ่ หรือ ชาวเขาเผ่ากะเหรี่ยง สิ่งที่น่ามาปลอมปนต่างๆ ได้แก่ น้ำมันดิบ น้ำมันตึง น้ำมันยาง น้ำมันสน ยางบอน ยางรถยนต์ น้ำ มันสำปะหลัง เปลือกไม้บดละเอียด หรือ ถ่านบดละเอียด

ปัญหาและอุปสรรคด้านการอนุรักษ์

ปัจจุบันปัญหาที่เกิดขึ้นกับกระบวนการอนุรักษ์ “ยางรัก” ที่สำคัญมีหลายประการ ได้แก่ ยางรักดิบในประเทศไทยมีปริมาณน้อยต้องนำเข้ามาจากพม่าและมีการเจือปนสูงทำให้คุณภาพด้อยลงแหล่งนิเวศไม้รักและต้นรักถูกทำลายเพิ่มขึ้นนอกจากนี้ภูมิปัญญาช่างรักไทยไม่มีคนสืบทอด เพราะหลายคนแพ้พิษของยางรัก คนรุ่นใหม่ไม่สนใจ รัฐให้ความสำคัญต่อการอนุรักษ์องค์ความรู้น้อย ใช้เวลานานไม่สอดคล้องกับราคาถูกลง ฯลฯ อีกทั้งมีการนำยางรักสังเคราะห์มาใช้ในงานประดิษฐ์ศิลปเครื่องรัก

ดังนั้นเพื่อให้เกิดประโยชน์ต่อการอนุรักษ์ด้านนี้ ที่สมควรได้รับปรับปรุงหรือแก้ไข ดังนี้

๑. ควรมีการแก้กฎหมายป่าไม้เกี่ยวกับการอนุรักษ์และเจาะเก็บยางรัก

๒. ควรมีการวิจัยยารักษาพิษของยางรักหรือลดอาการแพ้จากส่วนต่างๆ ของไม้รักใหญ่

๓. ควรส่งเสริมการปลูกรักพันธุ์รักเวียดนาม (Rhus succedanea) (รักแกนมอ) จากประเทศสาธารณรัฐสังคมนิยมเวียดนาม ที่มีเติบโตเร็ว มีอายุการเก็บเกี่ยวผลผลิตสั้น

๔. ควรมีการผสมพันธุ์ไม้รักใหญ่กับพันธุ์ไม้รักของต่างประเทศ เพื่อปรับปรุงคุณภาพ หรือลดจุดอ่อนของยางรักที่ได้จากไม้รักใหญ่

๕. ส่งเสริมการอนุรักษ์พันธุ์ไม้ด้วยการปลูกพันธุ์ไม้รักใหญ่ในเขตอุทยานประวัติศาสตร์ทั่วประเทศ ซึ่งมีการนำร่อง ณ อุทยานประวัติศาสตร์เมืองสิงห์ จังหวัดกาญจนบุรี

๖. ถ่ายทอดภูมิปัญญาการเจาะเก็บยางรักสู่เยาวชน หรือชาวบ้านที่อาศัยอยู่ในเขตพื้นที่ที่มีต้นรักใหญ่ และสร้างจิตสำนึกรักษ์ป่า

๗. ให้องค์กรเอกชนหรือผู้สนใจสนับสนุนการเจาะเก็บยางรัก

๘. อบรมภูมิปัญญาช่างรักไทย และช่างรักท้องถิ่นให้แพร่หลายมากขึ้นในระดับภูมิภาค

เอกสารอ้างอิง

- กรมศิลปากร กระทรวงวัฒนธรรม, **สัมมนาวิชาการ ศึกษายางรักเพื่อการอนุรักษ์ภูมิปัญญาไทย อันเนื่องมาจากพระราชดำริ สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี**, บริษัท อัมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง จำกัด (มหาชน), กรุงเทพฯ, ๒๕๕๑.
- แกมมณี เจริญวงศ์, **การศึกษายางรักจากภูมิปัญญาท้องถิ่นเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืน**, รายงานการวิจัย ฉบับที่ ๒๗๑, ศูนย์ทุนอุดหนุนการวิจัย มหาวิทยาลัยพายัพ, ๒๕๕๓.
- กองค้นคว้าและทดลอง กรมส่งเสริมอุตสาหกรรม, **ยางรัก**, มปท, ๒๕๐๗.
- พิพัฒน์ กระแจะจันทร์, “ส่งส่วยด้วยรัก” **วัฒนธรรม “รัก” ในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้**, บริษัท ไอ.เอส. พริ้นติ้งเฮาส์ จำกัด, กรุงเทพฯ, ๒๕๕๗.
- วิชาญ เอียดทอง, “ที่มาของยางรักดิบท่อการนำไปสืบสานงานหัตถกรรม “เครื่องรัก” ในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้” **วัฒนธรรม “รัก” ในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้**, บริษัท ไอ.เอส.พริ้นติ้งเฮาส์ จำกัด, กรุงเทพฯ, ๒๕๕๗.
- เศรษฐมนันต์ กาญจนกุล, **ศิลปะการปิดทอง**, บริษัท วี.พริ้นท์ (๑๙๙๑) จำกัด, กรุงเทพฯ, ๒๕๕๐.
- สำนักพิมพ์คดี, **งานช่างศิลป์ไทย : ปูนปั้น เครื่องถมและลงยา เครื่องรัก ประดับมุก ประดับกระจก**, บริษัท พิมพ์ดี จำกัด, กรุงเทพฯ, ๒๕๕๕.

สัมภาษณ์

- ทองพันธุ์ จัยมา, อายุ ๒๔ ปี, ๘๐ หมู่ ๕ ต.แม่ใส อ.เมือง จ.พะเยา, มิถุนายน ๒๕๕๗.
- บรรลพ สุนันทะ, อายุ ๔๑ ปี, ๑๘๐ ต.ลำปางหลวง อ.เกาะคา จ.ลำปาง, ๖ กรกฎาคม ๒๕๕๗.
- บุญนพ กันดีฟอง, อายุ ๕๗ ปี, ๖๙ หมู่ ๘ ต.ออนใต้ อ.สันกำแพง จ.เชียงใหม่, ๒๗ กรกฎาคม ๒๕๕๗.
- ภัทรพงศ์ เพาะปลูก, อายุ ๒๔ ปี, ๔๐ หมู่ ๖ ต.เหมืองหม้อ อ.เมือง จ.แพร่, ๖ กรกฎาคม ๒๕๕๗.
- วุฒินันท์ สนิทรมย์, อายุ ๔๙ ปี, ๘๕ หมู่ ๘ ต.ออนใต้ อ.สันกำแพง จ.เชียงใหม่, ๑๐ กันยายน ๒๕๕๗.

จากรักสู่เครื่องเขิน^๑

จุฬาภรณ์ เครือระยา^๒

เครื่องเขินเป็นงานศิลปกรรมอีกอย่างหนึ่งของล้านนาและเป็นสิ่งของเครื่องใช้ ที่เกี่ยวข้องกับชีวิตประจำวันของชาวล้านนาในอดีตเป็นอย่างมาก จนอาจจะกล่าวได้ว่าเครื่องเขินนั้นเป็นผลิตผลทางวัฒนธรรมที่เกี่ยวข้องกับวิถีชีวิตและแสดงถึงคุณลักษณะของชาวล้านนาได้เป็นอย่างดี

เมื่อพูดถึงเครื่องเขิน วัตถุดิบหลักที่ไม่พูดถึงไม่ได้เลยนั้นคือรักเป็นยางไม้ชนิดหนึ่งซึ่งชนชาติที่อาศัยอยู่ในทวีปเอเชียรู้จักนำมาใช้ในการเคลือบและตกแต่งผิวของวัตถุตั้งแต่สมัยโบราณ โดยใช้ยางรักในการเคลือบสิ่งของเครื่องใช้ที่ทำจากวัสดุประเภทต่างๆ เช่น ไม้ เครื่องจักสาน หนังสือ โลหะ เครื่องปั้นดินเผา หิน เป็นต้น เมื่อยางรักแข็งตัวแล้วจะมีคุณสมบัติป้องกันน้ำซึม และทนต่อสภาพของดินฟ้าอากาศ

^๑ บทความวิชาการนี้ ส่วนหนึ่งได้ข้อมูลจากการลงพื้นที่โครงการวิจัยการศึกษาและรวบรวมรูปแบบลวดลายชุดโบราณ ของเครื่องเขิน บ้านนันทาราม เพื่อการอนุรักษ์และฟื้นฟูผลิตภัณฑ์เครื่องเขินจังหวัดเชียงใหม่ โดยได้รับอุดหนุนทุนวิจัยจากกรมส่งเสริมวัฒนธรรมประจำปีงบประมาณ ๒๕๖๐.

^๒ อาจารย์ คณะศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยแม่โจ้.

ว่าด้วยเรื่องของยางรัก

ต้นรักเป็นไม้ยืนต้นอยู่ในวงศ์ไม้มะม่วง (Anacardiaceae) เป็นคนละชนิดกับต้นรัก *Calotropis gigantea* linn ซึ่งเป็นไม้พุ่มอยู่ในวงศ์ Asclepiadaceae ต้นรักหรือต้นไม้ในวงศ์มะม่วงมีอยู่ ๒ สกุล ที่ใช้เจาะเก็บยางรัก คือ สกุล *Rhus* และสกุลไม้รักใหญ่หรือคนล่านาเรียกว่ารักหลวง (*Melanorrhoea*) ต้นรักในสกุลไม้รักใหญ่ มีอยู่ด้วยกัน ๔ ชนิด คือ ต้นรักใหญ่ (*Melanorrhoeaustata*) รักน้ำเกลี้ยง (*Melanorrhoealaccifera*) รักเขา (*Melanorrhoeapilosa*) และ รัก (*Melanorrhoeaglabra*)^๓ ต้นรักมีขึ้นอยู่ทั่วไปในประเทศเวียดนาม พม่า ญี่ปุ่น และประเทศไทย ซึ่งในประเทศไทยมีมากทางภาคเหนือ เช่น ที่เชียงใหม่ เชียงรายและทางภาคใต้ที่ อ.ไชยา จ.สุราษฎร์ธานี ซึ่งยางรักที่ได้จากที่นี่จะมีคุณภาพดี ส่วนในทางภาคตะวันออกเฉียงเหนือมียางรักที่ อ.ตระการพืชผล จ.อุบลราชธานี แต่เป็นยางรักที่ไม่ค่อยจะมีคุณภาพนัก

ต้นรักมีความสำคัญ คือ สามารถเจาะเก็บยางรักเพื่อใช้ในการอุตสาหกรรมเครื่องรักและเครื่องเงินของไทยและพม่า คือ ต้นรักใหญ่ (รักหลวง) การนำยางรักจากต้นรักมาใช้ ทำด้วยการกรีดหรือสับด้วยมีดที่ลำต้นรักให้เป็นรอยยาวๆ โดยบางส่วนเปลือกไม้ในรูปของสามเหลี่ยมปลายแหลมกลับหัวยางรักจะค่อยๆ ไหลออกมาตามรอยที่กรีดและสับนั้น แล้วจึงนำกระบอกไม้ไผ่มีข้อปิดท้าย ตัดให้เป็นปากฉลาม ตอกเข้าไปในเนื้อไม้ต้นรักเพื่อรองรับน้ำยาง โดยจะทิ้งไว้ประมาณ ๑ อาทิตย์แล้วค่อยเข้าไปเก็บยางรัก ซึ่งแต่ละครั้งก็จะมีกระบวนการแบบนี้ ซึ่งพอเก็บยางรักแล้วจะเทรวมกันไว้ในปิ่นหรือไห เพื่อใช้งานต่อไป ยางรักนี้บางแห่งโดยเฉพาะภาคอีสานเรียกว่า น้ำเกลี้ยง หรือ รักน้ำเกลี้ยง ยางรักแต่ละชนิดที่ช่างรักจะใช้ประกอบในการทำงานเครื่องรักมีอยู่หลายชนิด ดังมีชื่อเรียกที่แตกต่างกันดังนี้

รักดิบ คือ ยางรักสดที่ได้จากการกรีดหรือสับจากต้นรัก ลักษณะเป็นของเหลวสีขาวเมื่อทิ้งไว้สักระยะหนึ่ง จะเปลี่ยนเป็นสีน้ำตาลไหม้ รักดิบนี้จะต้องผ่านการกรองให้ปราศจากสิ่งสกปรกปะปน และจะต้องได้รับการขับน้ำที่เจืออยู่ตามธรรมชาติในยางรักให้ระเหยออกตามสมควรเสียก่อน จึงจะนำไปประกอบงานเครื่องรักได้

รักน้ำเกลี้ยงคือ ยางรักดิบที่ผ่านการกรองและได้รับการขับน้ำเรียบร้อยแล้ว เป็นน้ำยางรักบริสุทธิ์ จึงเรียกว่า รักน้ำเกลี้ยง เป็นวัสดุพื้นฐานในการประกอบงานเครื่องรักชนิดต่างๆ เช่น ผสมสมุก ถมพื้น ทาผิว

รักสมุก คือ รักน้ำเกลี้ยงผสมกับสมุก มีลักษณะเป็นของเหลวค่อนข้างข้น ใช้สำหรับอุดแนวทางลงพื้นและถมพื้น

รักเกลี้ยง คือ รักน้ำเกลี้ยงผสมกับสมุกถ่านใบตองแห้งปน บางทีเรียกว่า สมุกดิบ ใช้เฉพาะงานงานอุดรู ยาร่อง ยาแนวบนพื้นก่อนทาสี สำหรับปิดทองคำเปลว

รักเจ็ด คือ รักน้ำเกลี้ยง นำมาเคี่ยวบนไฟอ่อนๆ เพื่อไล่น้ำให้ระเหยออกมากที่สุด จนได้เนื้อรักข้นและเหนียวจัดสำหรับใช้ตะ ทา หรือเช็ดลงบนพื้นแต่บางๆ เพื่อปิดทองคำเปลว หรือทำชักเงาผิวหน้างานเครื่องรัก

^๓ สะอาด หงษ์ยนต์. เครื่องเงิน. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์กระดาษไทย, ๒๕๐๕.

รักไส คือ รักน้ำเกลี้ยงที่ผ่านกรรมวิธีสกัดให้สีอ่อนจาง และเนื้อโปรงใสกว่ารักน้ำเกลี้ยง สำหรับใช้ผสมสีต่างๆ ให้เป็นรักสี

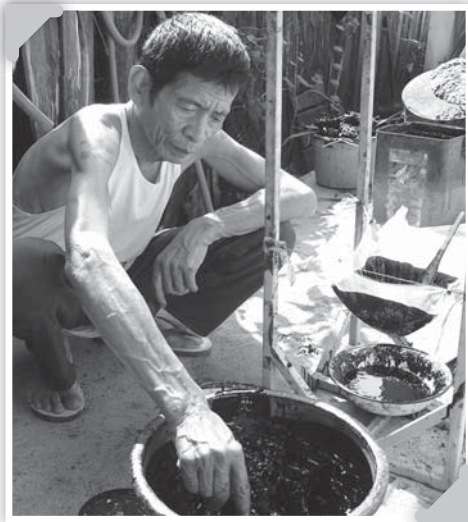
รักแต่ละชนิดดังที่กล่าวมานี้ ล้วนมีที่มาจากรักดิบทั้งสิ้น ซึ่งจะมีคุณภาพมากหรือน้อยนั้น ขึ้นอยู่กับการเก็บยางรักในฤดูกาลต่างๆ ซึ่งรักที่มีคุณภาพ จะเป็นรักที่เก็บในช่วงเดือนพฤศจิกายน จนถึงเดือนมีนาคม เพราะยางรักจะเข้มข้นมากที่สุดส่งผลถึงลักษณะของการนำมาประกอบงานเครื่องรัก แล้วจะได้งานที่ดีและมีความคงทนถาวร ถือเป็นคุณสมบัติพื้นฐานของรักดิบที่ช่างรักจะต้องรู้จักเลือกรักดิบที่มีคุณภาพดีมาใช้

ต้นรัก

ดอกรัก

การกรองยางรักก่อนจะนำยางรักไป ทำเครื่องเขิน

ยางรักที่กรองเสร็จ จะเรียกว่ารักน้ำเกลี้ยง

วิธีการคัดเลือกยางรัก

การคัดเลือกรักเป็นสิ่งสำคัญต่อการประกอบงาน เพราะรักที่มีขายตามท้องตลาดมีใช้ว่าจะเป็นรักที่บริสุทธิ์ทั้งหมด อาจมีส่วนอื่นผสมเพื่อเพิ่มปริมาณก็ได้ เช่น น้ำมันดิน น้ำมันยาง หรือน้ำเปล่า เวลาซื้อเพื่อที่จะได้รักที่มีคุณภาพที่ดีนั้นอาจจะทดสอบง่าย ๆ ได้ดังนี้

๑. ใช้นิ้วมือแตะยางรักยี้และดมกลิ่นของรัก ถ้าบริสุทธิ์จะไม่มีกลิ่นน้ำมันดิน น้ำมันสน หรือน้ำมันยาง
๒. ใช้นิ้วพายจุ่มลงไปนยางรัก แล้วยกขึ้นปล่อยให้ยางรักไหลกลับลงมาจากนิ้วพาย ถ้าเป็นรักที่บริสุทธิ์จะไหลติดต่อกันเป็นเส้นเสมอกัน ถ้าไม่บริสุทธิ์ยางรักจะไหลขาดลงเป็นตอน
๓. ใช้นิ้วมือแตะยางรัก แล้วนำไปทาลงบนแผ่นกระจก ยางรักที่มีคุณภาพดีจะทาได้เรียบเสมอกัน ถ้าไม่บริสุทธิ์จะทาลงแผ่นกระจกแล้วไม่ค่อยเรียบ
๔. ถ้ายางรักแห้งเร็วกว่าปกติ มักจะเป็นยางรักที่ถูกผสมด้วยน้ำมันสนมากเกินไปเกินความต้องการและมีคุณภาพต่ำ
๕. ใช้นิ้วมือแตะยางรักแล้วยี้ดู ถ้ามีคุณภาพดีจะมีความเหนียวกว่ายางรักที่ปนด้วยสิ่งอื่น ๆ

การตอกเอายางรัก

ความหมายของคำว่าเครื่องเงิน

จากหนังสือพจนานุกรมศัพท์ศิลปกรรม (๒๕๓๐) ได้พูดถึงเครื่องเงินได้ความว่าเป็นภาชนะที่ทำจากผิวไผ่ ซึ่งนำมาเรียดแล้วทำเป็นโครงฉาบด้วยรักสมุกหรือรักขาว เพื่อกันน้ำรั่วซึม ตกแต่งผิวให้เรียบเกลี้ยงแล้วจึงเขียนลายหรือขีดผิวถมสีที่เรียกว่าการชักเส้นไหม ต่อจากนั้นจึงทารักน้ำเกลี้ยงให้เป็นเงางามและมัน ภาชนะเนื้อและภาคกลางตอนเหนือนิยมทำเป็นภาชนะใช้สอย เช่น ชันโอ ชันข้าว ชันดอก พานกระโถน กล่องยาเส้น และหีบผ้า เป็นต้น

เงิน เป็นศิลปะพื้นบ้านของไทยประเภทเครื่องรัก มีมาแต่โบราณต่อมายุคหลังขาดช่วงการสืบทอดไประยะหนึ่ง ภาชนะของไทยได้รับอิทธิพลวิธีการมาจากไทเงิน ซึ่งอยู่ในญวนนานตอนได้จึงเรียกว่า

เครื่องเงิน วิธีทำดั้งเดิมถ้าเป็นภาชนะโค้งวงกลม เช่น พาน จะรีดไม้ไผ่ให้แบนเป็นเส้นเล็ก ๆ ขดเป็นวงโค้งขึ้นไปเป็นชั้น ๆ เว้าเข้าและออกตามทรงที่ต้องการ โดยไม่จำเป็นต้องมีเส้นตั้งถ้าเป็นส่วนแบนของภาชนะกลม เช่น ก้นพาน หรือ ภาชนะที่เป็นกลองเหลี่ยม เช่น หีบผ้า ใช้ผิวไม้ไผ่สานลายขัดเป็นโครง ภาชนะรูปเหลี่ยมมีโค้ง เช่น กลองข้าว โครงจะทำด้วยไม้ไผ่สานลายขัด การแก้ปัญหาส่วนเว้าเข้าออกนั้น เป็นเสน่ห์อันน่าภูมิใจของช่างเงิน ช่างชั้นบางคนใช้วิธีเครื่องจักสานธรรมดา คือ ขึ้นโครงด้วยเส้นไม้ ๖ - ๘ เส้น เป็นโครงทางตั้งก่อนขัดเป็นวงอย่างทีภาษาช่างเรียกว่า ลายก้นข่ง

สำหรับคำว่า เครื่องเงินในภาษาอังกฤษ ศูนย์ส่งเสริมอุตสาหกรรมภาคเหนือ กรมส่งเสริมอุตสาหกรรมกระทรวงอุตสาหกรรม (ม.ป.ป.) ใช้คำว่า lacquer ware ซึ่งที่มาของคำว่า lacquer เริ่มมีใช้มาตั้งแต่คริสต์ศตวรรษ ๑๗ ในประเทศฝรั่งเศสใช้คำว่า lacquer ซึ่งหมายถึง กาวยาง หรือ ครั่งที่ใช้สำหรับติดประทับเอกสารเพื่อไม่ให้แยกออกหรือเปิดออกมาได้ ส่วนในประเทศสเปนและโปรตุเกสใช้คำว่า lacre มาตั้งแต่คริสต์ศตวรรษที่ ๑๖ ประเทศอิตาลีใช้คำว่า lacra และมีการเปลี่ยนรูปแบบมาเป็น lacquar ส่วนยางรักใช้คำว่า lacquer แต่คำอังกฤษทั้ง ๒ คำนี้หาได้ซึ่งหมายถึง เครื่องเงินหรือยางรัก แต่เป็นคำทั่วไปสำหรับน้ำมันขัดเงา หรือน้ำมันเคลือบซึ่งเป็นสีใส สำหรับใช้ทาวัตถุโลหะหรือไม้ ตามร้านขายเครื่องก่อสร้างต่าง ๆ แต่ถ้ากล่าวถึง lacquer ในเรื่องเครื่องเงินของตะวันออกไกล เช่น จีน ญี่ปุ่น เกาหลี ต้องเข้าใจว่าเป็นศัพท์เฉพาะหมายถึงยางรักและ lacquering ก็คือการลงรักนั่นเอง

ประวัติความเป็นมาของเครื่องเงิน

วิบูลย์ ลี้สุวรรณ (๒๕๒๕) ได้กล่าวในมรดกไทยว่า เครื่องเงินเป็นเครื่องใช้ของชาวล้านนา มาตั้งแต่สมัยโบราณ มีลักษณะคือเป็นภาชนะและมีโครงเป็นเครื่องจักสาน หรืออาจจะเป็นไม้จริง หลังจากนั้นจะมีการเคลือบด้วยยางรักหลาย ๆ ชั้น เพื่อทำหน้าที่ยึดโครงสร้างให้แข็งแรงและกันความชื้น การทารักหลาย ๆ ชั้นก็เพื่อชั้นแรกทำหน้าที่ยึดโครงสร้างชั้นต่อไป เป็นการช่วยตกแต่งผิวภาชนะให้เกิดความเรียบหลังจากนั้นจะมีการตกแต่งให้เกิดความสวยงาม โดยมีการเขียนลวดลายด้วยชาดหรือการชุดผิวภาชนะให้เกิดลวดลาย เครื่องเงินที่เป็นของใช้โดยทั่วไป มักจะมีน้ำหนักที่เบา ตกแต่งโดยใช้สีดำกับสีแดง ถ้าเป็นของใช้ในงานพิธีกรรมจะมีการนำทองคำเปลวมาประดับตกแต่งมากขึ้นหรือมีการปั้นรักพิมพ์รักกระหน่ำให้เกิดลวดลายสวยงาม

ในภาคเหนือของประเทศไทยจัดเป็นแหล่งสำคัญที่ผลิตเครื่องเงิน คำว่าเครื่องเงินน่าจะเป็นคำที่ถูกเรียกขึ้นในภายหลังจากคนภาคกลางที่ขึ้นไปอยู่ในภาคเหนือในช่วงรัชกาลที่ ๖ เพราะในสมัยก่อนการผลิตเครื่องเงินในภาคเหนือเรียกเป็นภาษาพื้นเมืองว่า การทำฮักทำหางหรือ คั่วฮักคั่วหาง มาตั้งแต่สมัยโบราณ เพราะฉะนั้นคำว่าเครื่องเงินน่าจะถูกบัญญัติขึ้นมาเมื่อประมาณ ๑๐๐ ปีให้หลัง พร้อมกับธุรกิจการผลิตคั่วฮักคั่วหางส่งออกจากล้านนาสู่สยาม ถือเป็นของที่ระลึกจากหัวเมืองฝ่ายเหนือจนเป็นที่มาของงานหัตถกรรมเครื่องเงิน

มีข้อสันนิษฐานว่าคนจีนรู้จักทำเครื่องเงินอย่างแพร่หลายก่อนชาติอื่นราว ๓,๐๐๐ ปี และได้มีการทำติดต่อกันมาหลายยุคหลายสมัย เช่น ในราชวงศ์หมิง มีการทำเครื่องเงินหลายเมือง เช่นที่เมือง ตาลิฟูและตังเกีย มีการพบชิ้นส่วนเครื่องเงินในหลุมศพของบุคคลต่าง ๆ ที่ฝังไว้เมื่อหลายพันปีมาแล้ว และเครื่องเงินน่าจะแพร่หลายสู่เกาหลี เวียดนาม ญี่ปุ่น และแถบเอเชียอาคเนย์ เช่น ประเทศไทยและประเทศพม่า Sylvia Fraser (๑๙๘๕) กล่าวในหนังสือเครื่องเงินพม่าว่า พม่าได้รับกรรมวิธีการทำเครื่องเงิน จากจีนตั้งแต่สมัยปยู (pyu ๕๐๐ - ๙๐๐ AD) โดยผ่านทางเผ่าเชียง (Chiang) ซึ่งอยู่ทางพรมแดนตะวันตกของพม่า โดยจะรับเทคโนโลยีตั้งแต่สมัยอื่น เป็นต้นมา เพราะมณฑลเสฉวนจะเป็นแหล่งวัตถุดิบสำคัญในการผลิต ซึ่งมี ชาติและยางรักซึ่งพวกเทียน (tian) และ ไป (po) ในมณฑลยูนนานก็รู้จักการใช้วัตถุดิบเหล่านี้ผลิตและคงถ่ายทอด กรรมวิธีไปทั่วบริเวณต่อมาพวกทางเหนือของน่านเจ้าก็อพยพลงมาสู่ดินแดนปยูและนำความรู้ในการผลิต เครื่องเงินลงมาด้วย ซึ่งเครื่องเงินพม่าที่เก่าที่สุดพบในเจดีย์มินกาลาเซติ หรือมันตระเจดีย์ (Min - gala - Zei - de) อายุราว ค.ศ.๑๒๗๔ เป็นกล่องไม้สักทรงกระบอกเขียนด้วยยางรักและสีไค้

นอกจากนี้เครื่องเงินที่มีชื่อเสียงมากที่สุดในพุกาม จะได้รับกรรมวิธีจากยวน เป็นภาษาฉาน ที่ใช้เรียกคนในดินแดนล้านนา ตั้งแต่นานมาแล้วจนถึงเชียงใหม่ ซึ่งพม่าคงได้รับกรรมวิธีการผลิตจาก พวกยวน สำหรับเครื่องเงินของล้านนา สรัสวดี อ๋องสกุล (๒๕๒๙) กล่าวในประวัติศาสตร์ล้านนาว่า มีข้อสันนิษฐานว่าได้รับจากชาวไทเงินที่อพยพมาจากเชียงตุงนั้น คาดว่าคงจะได้รับกรรมวิธีต่าง ๆ จากจีน ผ่านน่านเจ้ามาเป็นเวลาช้านาน จนถึงแหล่งที่อยู่ของไทยทางรัฐฉานแล้วแยกเข้าพุกามหรือเชียงใหม่ จนกระทั่งในปี ค.ศ.๑๕๕๑ - ๑๕๕๘ บุเรงนองเข้ามาตีเมืองเชียงใหม่ ได้กวาดต้อนช่างฝีมือจำนวน ๔,๐๐๐ คน ซึ่งมีช่างเงินรวมอยู่ด้วยไปพม่า (หงสาวดี) และในช่วงปี ค.ศ.๑๕๕๘ - ๑๗๗๕ ที่พม่าปกครองล้านนา กษัตริย์ เชียงใหม่ต้องส่งเครื่องบรรณาการประกอบด้วย ช้าง ม้า ผ้าไหม และเครื่องเงินไปให้พม่าด้วย

Sylvia Fraser - Lu (๑๙๘๕) กล่าวในหนังสือเครื่องเงินพม่าว่า พระเจ้าอลองพญายกทัพมาปราบ ล้านนาในปี พ.ศ.๒๓๐๕ ได้ยึดและได้กวาดต้อนผู้คนไปอยู่เมืองไลซ่า (laikha) ประเทศพม่าในรัฐฉาน ซึ่งทำให้เพิ่มช่างฝีมือมากขึ้น มีหลักฐานว่าผู้ครองรัฐฉาน เมืองไลซ่า ก็เคยนำช่างฝีมือตามชายาเมืองของตนจากเมือง lin - zin ใกล้เวียงจันทน์ไปตกแต่งเจดีย์ด้วยกรรมวิธีลงรักเพราะฉะนั้นจึงมีความเป็นไปได้ว่าเชียงใหม่มีการผลิตเครื่องเงินอยู่แล้ว เมื่อราวปี พ.ศ.๒๑๐๐ เนื่องจากมีคนไทยจำนวนมากที่เข้าใจว่าไทยได้รับอิทธิพลการทำเครื่องเงินมาจากพม่า แต่ที่จริงนั้นพม่าได้วิชาการทำเครื่องเงินไปจากไทย มีเอกสารที่รับรองข้อความนี้เช่น สมเด็จพระมหาธรรมราชาเจ้าเมืองพิษณุโลกทรงกล่าวเรื่องเที่ยวพม่า ๒๔๗๕ ว่า “ได้ความรู้แปลกใหม่ในทางโบราณคดี เนื่องด้วยท่าของลงรักในเมืองพม่าอย่างหนึ่งจะกล่าวไว้ตรงนี้ด้วย ฉันเห็นในหนังสือพงศาวดารพม่าฉบับหนึ่งว่าวิชาท่าของลงรักนั้น พระเจ้าหงสาวดีบุเรงนองได้ไปจาก เมืองไทย (คือว่าได้ช่างรักไทยไปเมื่อตีกรุงศรีอยุธยาได้ใน พ.ศ.๒๑๑๒) ถ้าจริงดังนั้นก็พอสันนิษฐาน ได้ว่าครั้งนั้นได้ไปแต่วิธีทำชักน้ำเกลี้ยงกับทำลายรดน้ำ จึงมีของพม่าทำเช่นกันมาแต่โบราณ แต่วิธีที่ชุค พื้นรักลงไปเป็นรูปภาพและลวดลายต่าง ๆ นั้น พวกช่างชาวเมืองพุกามเขابอกฉันว่าเพิ่งได้วิธีไปจากเมือง เชียงใหม่เมื่อขึ้นหลัง”

และชาวพม่าก็เรียกภาชนะเครื่องเงินว่า โยนถ่ ซึ่งแปลว่าเครื่องของคนโยนหรือคนยวนซึ่งหมายถึงชาวเชียงใหม่นั่นเอง และที่น่าสังเกตอีกอย่างคือลวดลายประดับแบบหนึ่งที่เรียกว่า ชินเม่ ซึ่งหมายถึงเมืองเชียงใหม่นั่นเอง คาดว่าคงเป็นลายดั้งเดิมไปจากเชียงใหม่นั่นเอง รวบรวมลายสมัยราชวงศ์มังราย ปี พ.ศ.๒๑๐๐ จึงน่าจะสนับสนุนได้ว่าถึงแม้ชาวพม่าจะทำเครื่องเงินเป็นแต่เทคนิคพิเศษต่าง ๆ คงได้จากช่างไทยที่โดนกวาดต้อนไปยังพม่า นอกจากนั้นยังมีหลักฐานบางอย่างที่ชี้ให้เห็นว่ามีการใช้อย่างรักสำหรับเคลือบผิวภาชนะต่าง ๆ ก่อนยุคราชวงศ์มังราย คือในสมัยทวารวดี เช่น ที่อาจารย์จอห์นชอร์ ผู้เชี่ยวชาญเกี่ยวกับเครื่องปั้นดินเผาไทย ได้ค้นพบว่าเครื่องปั้นดินเผาบางชิ้นที่เป็นวัฒนธรรมทวารวดีมีการเคลือบด้วยยางรัก ซึ่งส่วนที่เป็นเครื่องจักสานคงจะย่อยสลายไปกับกาลเวลา ส่วนที่ติดอยู่กับดินเผาในหลุมศพนั้น บังเอิญมีการห่อหุ้มอย่างดี ทำให้อยู่รอดบางส่วนตกค้างเป็นหลักฐานให้เห็นถึงในปัจจุบัน

ควักคว้างในล้านนา

เครื่องเงินเป็นงานหัตถกรรมหนึ่งของล้านนา แต่เดิมนั้นเรียกเครื่องเงินว่า “คร้วฮักคร้วหาง” ซึ่งหมายถึงของใช้ที่เป็นเครื่องสานทำด้วย “น้ำรัก” คือยางรักหรือวัสดุจากพืชที่มีส่วนผสมของยางรัก ส่วน “หาง” หมายถึงชาตซึ่งเป็นหินแร่ชนิดหนึ่งสีแดง ที่นิยมใช้แต่งแต้มบนเครื่องใช้ประเภทนี้พบว่ามีการใช้เครื่องเงินเป็นของใช้ประจำบ้าน และของใช้พิธีกรรมสำหรับวัดและผู้มีฐานะพอสมควร ที่ต้องการความหรูหรามากกว่าเครื่องใช้ที่ทำด้วยไม้หรือเครื่องจักสาน แต่ไม่อยู่ในภาวะที่จะใช้เครื่องเงินหรือเป็นของใช้ที่ไม่นิยมทำด้วยโลหะ

หาง หรือชาต แร่ที่นำมาผสมกับยางรักแล้วได้สีแดงนำมาเขียนลวดลายบนเครื่องเงิน

ประวัติความเป็นมาของภาชนะเครื่องรักหรือเครื่องเงิน มีจุดเริ่มต้นมาจากประเทศจีนโดยพบหลักฐานว่า มีภาชนะเครื่องรักมาแล้วตั้งแต่สมัยราชวงศ์โจวเมื่อประมาณสี่พันปีมาแล้ว โดยพบหลักฐาน

ชิ้นส่วนและตัวภาชนะเครื่องรักในหลุมฝังศพของบุคคลสำคัญหลายแห่ง ต่อมาวัฒนธรรมดังกล่าวคงได้แพร่หลายไปสู่เกาหลี ญี่ปุ่น จีนตอนใต้ เวียดนามและเอเชียอาคเนย์

ภาชนะเครื่องรักหรือเครื่องเงิน คงมิใช่เป็นสิ่งของเครื่องใช้ชนิดใหม่ที่เพิ่งเข้ามาสู่ล้านนา พร้อมกับการอพยพของชาวไทเงิน แต่ภาชนะเครื่องรักนั้นถือได้ว่าเป็นสิ่งของเครื่องใช้ที่มีการใช้อย่างแพร่หลายในล้านนามาก่อนหน้านั้นนานแล้ว ดังปรากฏหลักฐานในพงศาวดารพม่าว่า เมื่อพม่ายึดครองเมืองเชียงใหม่ ได้กวาดต้อนเอาชาวเชียงใหม่และช่างฝีมือไปไว้ในเมืองพม่าหลายครั้ง ปัจจุบันยังคงมีการทำเครื่องเงินที่มีการตกแต่งด้วยลายขูดขีด แล้วถมลายเส้นด้วยสีต่าง ๆ อยู่ที่เมืองพุกาม ซึ่งพม่าจะเรียกภาชนะเครื่องรักชนิดนี้ว่า โยนเก่ ซึ่งแปลว่าเครื่องยวน หรือเครื่องที่ประดิษฐ์ขึ้นโดยชาวยวนหรือชาวล้านนา

ความรู้ในการทำเครื่องเงินของล้านนาคงจะหายสาบสูญไป เนื่องจากบ้านเมืองล่มสลายจากการศึกสงครามระหว่างไทยกับพม่า ในราวปลายพุทธศตวรรษที่ ๒๓ ถึงต้นพุทธศตวรรษที่ ๒๔ ส่วนหนึ่งของพลเมืองและช่างฝีมือได้ถูกกวาดต้อนไปพม่าเป็นอันมาก อย่างไรก็ตามแหล่งผลิตภาชนะเครื่องรักของเชียงใหม่นั้น ก็มีได้มีการทำอยู่เฉพาะแต่ที่บ้านนันทารามในเมืองเชียงใหม่แห่งเดียวเท่านั้น ยังพบว่าที่หมู่บ้านชาวไทเงินในเขตอำเภอสันป่าตอง จังหวัดเชียงใหม่ ยังเป็นแหล่งผลิตภาชนะเครื่องรักอีกแห่งหนึ่งด้วย แต่ดูเหมือนว่าปัจจุบันจะมีการเลิกทำไปแล้ว

อุตสาหกรรมเครื่องเงิน เจริญรุ่งเรืองในล้านนามานาน โดยเฉพาะที่เมืองเชียงใหม่ ได้ผลิตภาชนะในรูปแบบต่าง ๆ เช่น ถ้วย ชาม ชันโดก สิ่งของเครื่องใช้ประจำวันและเครื่องใช้ในพิธีกรรม จนกระทั่งเมื่อเครื่องเคลือบดินเผา เครื่องอลูมิเนียม และเครื่องพลาสติกเข้ามามีความสำคัญในชีวิตประจำวันมากขึ้น ผลิตภัณฑ์เครื่องเงินจึงค่อย ๆ เสื่อมความนิยมลง และไม่อยู่ในฐานะเป็นเครื่องใช้ประจำครอบครัว ดังเช่นอดีต ผู้ซื้อเครื่องเงินในปัจจุบันส่วนใหญ่ไม่ได้ซื้อไปใช้สอย แต่ซื้อเพราะว่าเป็นของสวยงามและซื้อไปเป็นของที่ระลึก ของขวัญ หรือเครื่องประดับต่าง ๆ การทำเครื่องเงินในล้านนาจึงลดน้อยลงตามลำดับ ปัจจุบันเราจะพบเครื่องเงินอยู่ ๓ กลุ่มด้วยกัน คือ

กลุ่มที่ ๑ เป็นเครื่องเงินแบบของเก่า งานฝีมือเก่าที่โครงสร้างเป็นงานไม้ไผ่สาน ทารัก ทาชาด เขียนลายสีแดงด้วยชาด ซึ่งส่วนใหญ่เครื่องเงินในยุคนี้จะเรียก “ควฮักควหาง” ทั้งนี้จะเรียกไปตามลักษณะการประดับตกแต่งว่าจะตกแต่งด้วยชาดหรือปิดทองคำเปลว และเรียกชื่อผลิตภัณฑ์แต่ละชิ้นไปตามหน้าที่การใช้สอยของภาชนะนั้น เช่น ชันดอก ชันหมาก ชันโอ หีบผ้า แอ็บ อุบ ปุง เป็นต้นและพบได้ทั่วไปในวัฒนธรรมล้านนา แต่แหล่งผลิตที่มีชื่อคือ แหล่งสันป่าตอง จังหวัดเชียงใหม่ เป็นต้น

เครื่องเงินแบบสันป่าตองหรือแบบพื้นเมือง เครื่องเงินแบบนี้ส่วนใหญ่มีโครงสร้างเป็นลายขัดหรือขดให้เกิดรูปทรงแบบต่าง ๆ มีการตามและรัดขอบเป็นชั้น ๆ ให้เกิดความแข็งแรงและสวยงามด้วยดอกหรือหวาย การประดับตกแต่งเกิดจากลวดลายของการสานเส้นตอกไม้ไผ่ในบางส่วน และอีกหลายส่วนเป็นการถมพื้นให้เรียบ เขียนลวดลายด้วยสีชาดแดงบางที่ก็มีการตะทองคำเปลว เน้นส่วนสำคัญของลวดลายให้เด่นชัดขึ้น เครื่องเงินแบบนี้มักจะเป็นสิ่งของเครื่องใช้ขนาดใหญ่ เช่น ชันหมากทรงกระบอก ปุงใส่เมล็ดพืช และของจุกจิทุกทั่วไป กระบุงเล็กหรือขันโอสำหรับใส่ของถวายพระและเครื่องประกอบพิธีกรรม หีบใส่ผ้าขนาดปานกลางสำหรับพิธีแต่งงาน เป็นต้น

แอ็บเฮือเขียนลายแบบบ้านต้นแหน สันป่าตอง

ซันหมาก เครื่องรักหรือเครื่องเขินลายสันป่าตอง จังหวัดเชียงใหม่

ปุง ภาชนะสำหรับใส่เมล็ดพืชหรือสิ่งของของชาวล้านนา

กลุ่มที่ ๒ เป็นเครื่องเงินที่ได้รับอิทธิพลจากศิลปะเพื่อนบ้าน ไม่ว่าจะเป็นประเทศพม่า จากชาวไทเงิน เมืองเชียงตุง จากชาวไตเมืองไลข่า เมืองหนอง เมืองนาย เป็นต้น ที่เข้ามาแลกเปลี่ยนและทำการค้าขาย ในดินแดนล้านนา โดยลักษณะของเครื่องเงินจะมีลักษณะเป็นการสานตามแบบดั้งเดิม มักเป็นลวดลายและ สีสทองมีทั้งเขียนแบบพม่าและนำมาจากพม่าจริง ๆ

แอ็บหมากแบบไทใหญ่ เมืองนาย

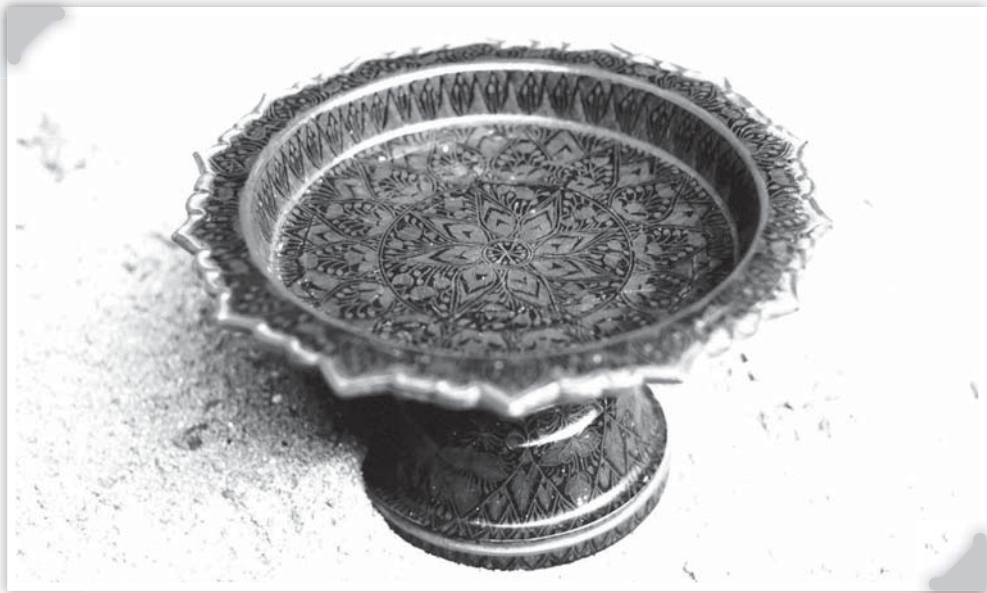
กลุ่มที่ ๓ เป็นเครื่องเงินนันทาราม เมืองเชียงใหม่ คำว่า **เครื่องเงิน** ซึ่งสันนิษฐานว่าคงเป็นคำ เรียกขานที่เกิดขึ้นเมื่อไม่นานมานี้ ที่เรียกไปตามชื่อของกลุ่มชนชาวไทเงินหรือไทจีน ที่ได้ถูกกวาดต้อนมา อยู่เมืองเชียงใหม่ในสมัยพระเจ้ากาวิละ ได้ตั้งบ้านเรือนกันเป็นหมู่บ้านที่บ้านนันทาราม และมีความชำนาญ ในการผลิตภาชนะเครื่องใช้ประเภทนี้ หรือจะกล่าวอีกนัยหนึ่งว่าเครื่องเงิน ก็คือ ภาชนะเครื่องใช้ไม้สอย ของชาวไทเงินนั่นเอง ซึ่งเครื่องเงินในยุคนี้ จะมีหลายขนาดทั้งชิ้นเล็ก ชิ้นใหญ่ ลงรักและชุดลายนก่อนจะถม ร่องชุดด้วยชาดสีแดง เป็นลวดลายดอกต่าง ๆ

แหล่งผลิตภาชนะเครื่องรักหรือเครื่องเงินของเชียงใหม่ แหล่งใหญ่ที่มีชื่อเสียงเป็นที่รู้จักกันเป็นอย่างดี และยังคงมีการผลิตเครื่องเงินเป็นสินค้าจำหน่ายสืบต่อมาจนทุกวันนี้ ประวัติความเป็นมาของชาวบ้าน นันทารามนั้นกล่าวว่า เดิมมีถิ่นฐานอยู่ที่เมืองเชียงตุง ซึ่งตั้งอยู่ในแถบที่ราบลุ่มแม่น้ำชีน หรือแม่น้ำเงิน ในเขตรัฐฉาน ประเทศพม่าในทุกวันนี้ในยุคฟื้นฟูเมืองเชียงใหม่ ที่เรียกว่า ยุคเก็บผักใส่ซ้า เก็บข้าใส่เมือง ชาวเงินเหล่านี้ได้ถูกกวาดต้อนให้มาเป็นไพร่พล พลเมืองของเชียงใหม่ นับตั้งแต่นั้นเป็นต้นมา

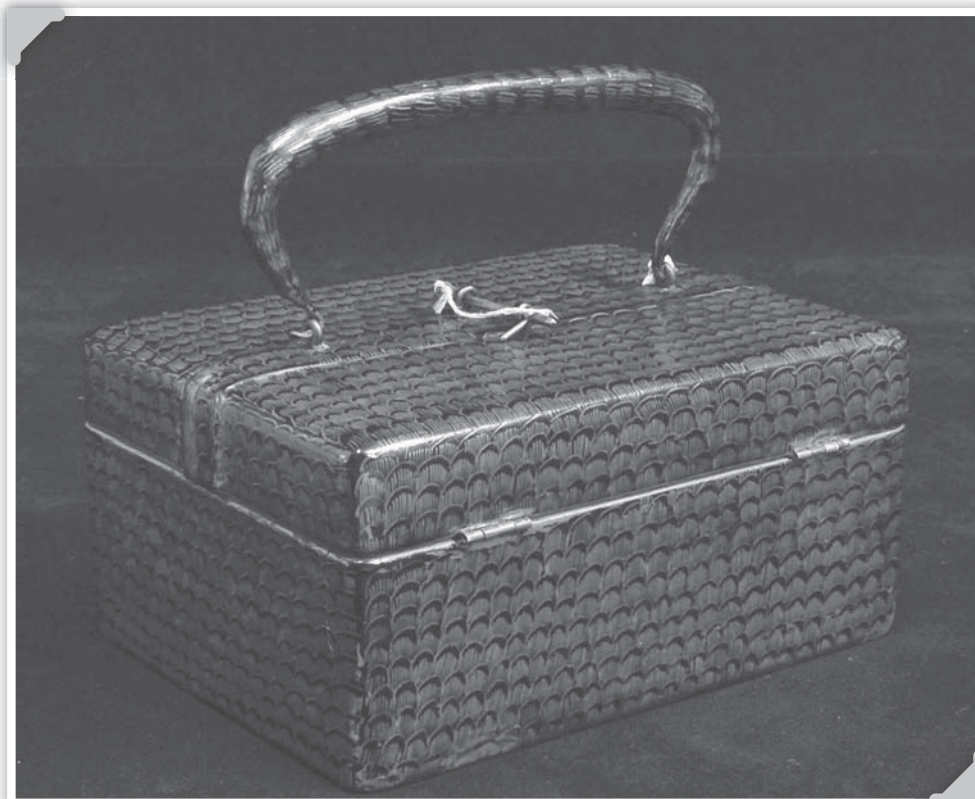

การทำเครื่องเขินของบ้านนันทาราม จังหวัดเชียงใหม่
ที่มา : ศูนย์การเรียนรู้เครื่องเขิน ชุมชนวัดนันทาราม

เครื่องเขินเชียงใหม่หรือเครื่องเขินนันทาราม เครื่องเขินชนิดนี้มีโครงสร้างเป็นโครงสานลายขัด ด้วยเส้นดอกไม้ไผ่ ที่มีการเหลาให้ได้ขนาดเล็ก เรียบบางคล้ายทางมะพร้าวสานขัดกับดอกลิ้นบางแบน เป็นรูปแฉกรัศมีจากกันของภาชนะ จนได้รูปทรงตามที่ต้องการ โดยไม่ต้องมีการตามโครงให้แข็งเป็นที่ที่ เครื่องเขินชนิดนี้จะมีโครงที่แน่นแข็งแรง เรียบเสมอกันโดยตลอด เมื่อทาร์กสมุก แล้วขัด ก็จะได้รูปภาชนะ ที่ค่อนข้างเรียบ เก๋ียงบาง และมีความเบา การตกแต่งเครื่องเขินชนิดนี้ มีลักษณะเด่นที่นิยมการขูดลาย หรือภาษาพื้นถิ่นเรียกว่า ฮายดอก เมื่อฮายดอกเสร็จแล้ว จึงนำยางรักที่ผสมกับสีชาดถมลงไปในเรื่อง ที่กริดไว้ เมื่อขัดแล้วจะมองเห็นเส้นลวดลายสีแดงฝังอยู่ในพื้นดำ เครื่องเขินในกลุ่มนี้ มักจะทำเป็นสิ่งของ เครื่องใช้ที่มีขนาดเล็กไม่ใหญ่นัก เช่น ขันหมากหรือเขี่ยนหมาก ขันดอก ขันน้ำ ขันโอ ขันโตก แอ็บใส่ของ แอ็บในขันหมาก ถาด กระโถน ตลอดจนกล่องใส่คัมภีร์ ฝาบาตรและเชิงบาตร เป็นต้น

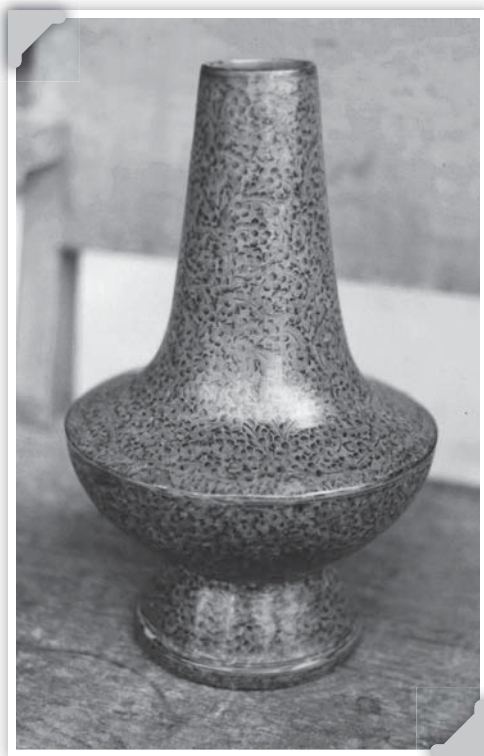
ขันดอกภาชนะเครื่องเงินชุดลายสายดอกของบ้านนันทาราม จังหวัดเชียงใหม่

กระเป๋าเครื่องเงินชุดลายสายดอกของบ้านนันทาราม จังหวัดเชียงใหม่

แอบหมากเครื่องเขินชุดลายสายดอกของบ้านนันทาราม จังหวัดเชียงใหม่

ผลิตภัณฑ์เครื่องเขินแบบต่างๆ ของบ้านนันทาราม จังหวัดเชียงใหม่

ขั้นตอนการกำเครื่องเงินนันทาราม

ขึ้นชื่อว่างานหัตถกรรมเครื่องเงินแล้ว ไม่ว่าจะเป็นงานเครื่องเงินจากแหล่งไหน ก็ต้องขึ้นรูปโครงสร้างจากไม้ทั้งนั้น ไม่ว่าจะเป็นไม้จริง เช่น ไม้สัก ไม้ขนุน ที่คนล้านนานิยมนำมาทำขันดอกโดยวิธีกลึงโครงขึ้นรูป ก่อนนำไปทาร์กทาชาด เป็นต้น แต่เครื่องเงินในที่นี้นิยมขึ้นรูปด้วยโครงสร้างไม้ไผ่ เพราะมีน้ำหนักเบา มีความยืดหยุ่น สามารถจักสานขึ้นโครงได้ทุกรูปแบบ ไม้ไผ่โดยเฉพาะไผ่เฮียะ จึงเป็นวัตถุดิบสำคัญในการผลิตเครื่องเงิน

การขึ้นโครงสร้างนั้น ช่างต้องอาศัยตัวแบบหรือต้นแบบที่ทำจากไม้สักกลึง เพราะเป็นเสมือนแม่พิมพ์ขึ้นโครงสร้างให้มีขนาดผลิตภัณฑ์ที่เท่าๆ กัน ทั้งก๊อก แอ็บหมาก ขันหมาก ล้วนแล้วแต่ต้องมีพิมพ์ไม้ไผ่คอยกำกับขนาด จากนั้นจะใช้ไม้ไผ่ที่ได้รับการจักเตรียมไว้ สานให้ได้รูปทรงตามพิมพ์นั้นๆ จากนั้นทายางรักรดขอบปาก เพื่อไม่ให้เส้นสานที่อยู่ข้างนอกสุดติดตัวออกมา ก่อนจะทิ้งให้แห้งแล้วทายางรักเพื่อเป็นตัวเชื่อมโครงสร้างประมาณ ๒ - ๓ รอบซึ่งแต่ละรอบรอให้แห้งประมาณ ๓ - ๔ สัปดาห์ (ช่วงฤดูฝน) หรือ ๑ เดือนในช่วงฤดูอื่น

โครงสร้างเครื่องเงิน

การกลึงหรือเคียนโครงสร้างไม้ไผ่ให้เรียบ ก่อนนำไปทาร์กในชั้นที่ ๔ - ๕

พอแห้งแล้วต้องลงดิน ๑ รอบ (ดินนี้คือดินสอพองผสมยางรักผสมขี้เถ้า) ทำให้ทั่วเพื่ออุดรู โครงสานไม้ไผ่ ทั้งไว้ให้แห้ง พอแห้งแล้วก็จะนำไปกลึง หรือใช้ขอเหล็กขูดให้เรียบ จากนั้นทาร์กซ้ำอีก ๓ รอบ อย่างต่ำ ซึ่งแต่ละรอบก็ต้องรอให้แห้งสนิท

เมื่อทายางรักครบ ๓ รอบแล้ว ช่างก็จะขัดผิวให้เรียบด้วยกระดาษทราย ซึ่งในอดีตชาวบ้าน จะนิยมให้ใบหนอดมาใช้ขัดผิวเครื่องเขิน ซึ่งใต้ใบมีลักษณะหยาบและละเอียด ทำให้ผิวเรียบเนียน เมื่อขัดเสร็จจะต้องทายางรักอีกครั้ง และรอจนรักชั้นนี้แห้งสนิท ซึ่งต้องแห้งสนิทที่สุด โดยใช้เวลาระยะนี้ ประมาณ ๒ - ๓ เดือน ยิ่งแห้งเท่าไรยิ่งดีมาก

จากนั้น ก็จะนำภาชนะดังกล่าวไปชุดลวดลายด้วยเหล็กปลายแหลม ซึ่งกระบวนการนี้ ชาวนันทาราม เรียกว่า “ฮายลาย ฮายดอก” โดยจะใช้ความชำนาญในการสร้างสรรค์ ผูกลวดลายด้วยจินตนาการ ตามรูปแบบลวดลายเดิมที่เคยทำมา พอชุดลวดลายเสร็จ ก็นำผงชาผสมกับยางรัก (ใส่ยางรักพอเป็นตัวละลาย ไม้ใส่จนเหลว ใส่พอหนืด ๆ) แล้วนำไปรีด / อัดใส่ลายที่ชุดไว้จนทั่วชิ้นงาน ซึ่งเมื่อขั้นตอนนี้เสร็จแล้ว ช่างจะทิ้งไว้รอให้แห้งจริง อีกประมาณ ๑ - ๒ เดือน

พอแห้งก็จะนำกะดาศทรายเบอร์ละเอียดที่สุด (เบอร์ ๑๐๐๐ - ๒๐๐๐) ขัดพื้นผิวในส่วนที่ถูกขาด สีแดงทาออกให้หมดทั้งใบ จากนั้นก็จะเกิดเป็นลายเส้นสีแดงที่ช่างได้ขีดไว้ จากนั้นนำสำลีชุบยางรัก ให้หมาดๆ เช็ดภาชนะที่ขัดเสร็จเพื่อให้เกิดความเงางาม ถ้าต้องการให้งานมีผิวด้านเหมือนผิวหยก ควรเช็ด ประมาณ ๓ ครั้ง ในแต่ละครั้งให้ทิ้งไว้ ๓ - ๔ วัน และหากต้องการให้มีพื้นผิวที่มันก็ต้องเช็ดรักอีก ประมาณ ๕ รอบขึ้นไป

อย่างไรก็ดี ในสมัยรัชกาลที่ ๖ ได้มีข้าหลวงจากสยามขึ้นมารับราชการในหัวเมืองฝ่ายเหนือ และได้ให้ความสนใจกับงานหัตถกรรมเครื่องเงินของชุมชนนันทารามเป็นอย่างมาก จึงเกิดผลิตภัณฑ์แบบใหม่ๆ ที่เป็นเครื่องใช้ของชาวสยามหรือแบบฝรั่ง แต่ตกแต่งด้วยลายชุดแบบนันทารามเป็นจำนวนมาก เครื่องเงิน ในยุคนี้เองถือเป็นสินค้าส่งออก สินค้าของที่ระลึก และรับสั่งทำตามออเดอร์จากสยาม จนทำให้เครื่องเงิน นันทารามเป็นที่รู้จักและต้องการอย่างมากของคนในยุคนั้น โดยสินค้าส่วนใหญ่จะเป็นเครื่องใช้ในชีวิตประจำวัน แบบชาวสยาม เช่น กระเป๋าทือ เขียนหมาก หีบใส่บุหรี ชันน้ำพานรอง เขี่ยกน้ำ ถาดน้ำ เป็นต้น

การทำเครื่องเงินแห่งบ้านนันทารามเพื่อเป็นผลิตภัณฑ์ส่งออกในสมัยรัชกาลที่ ๖
ที่มา : ศูนย์การเรียนรู้เครื่องเงิน ชุมชนวัดนันทาราม

ปัจจุบันการทำเครื่องรักหรือเครื่องเขินที่เป็นภาชนะเครื่องใช้ต่าง ๆ แทบจะไม่มีการทำกันอีกแล้ว เนื่องจากประโยชน์ของการใช้สอยภาชนะเครื่องรักได้หมดความนิยมไป คงเหลือแต่การทำขึ้นเพื่อเป็นสินค้าที่ระลึก และทำใช้เป็นเครื่องประดับตกแต่งเท่านั้น ส่วนหนึ่งของการทำลวดลายเครื่องเขินที่เป็นสินค้าที่ระลึก ก็ได้มีการดัดแปลงวิธีการทำลวดลายระดับบนผิวเครื่องเขิน ให้รวดเร็วขึ้น โดยการใช้สีผสมกันตามที่ต้องการ แล้วทาลงไปตามร่องลายที่แกะไว้แล้วขีดออก สีจะเกาะติดแน่นเฉพาะในร่องลาย แล้วขีดด้วยน้ำมันมะพร้าว บางทีก็ใช้สีฝุ่นผสมกับน้ำปูนขาวทาลงไปเลยก็มี

การผลิตเครื่องเขินแบบนันทารามโดยใช้เทคนิคและวัสดุดั้งเดิมเหลือเพียงแห่งเดียว และดูเหมือนว่าจะสิ้นสุดลง เนื่องด้วยเหตุปัจจัยหลาย ๆ ด้าน ทั้งเรื่องของวัตถุดิบคือยางรักที่หาได้ยาก ชาดหรือหางที่มีราคาแพงลิบลิ่ว ซึ่งถือเป็นราคาต้นทุนการผลิตที่แพง จนชาวบ้านไม่สามารถหาวัตถุดิบเหล่านี้มาสร้างสรรพผลิตงานได้ รวมไปถึงรูปแบบลวดลายเดิม ๆ และบุคลากร(ช่าง)ท้องถิ่นที่ขาดช่วงในการสืบทอดองค์ความรู้เดิม นอกจากนี้จะเหลือเพียงแต่การผลิตเพื่อการตลาดการท่องเที่ยว เป็นของที่ระลึกราคาถูกที่ขาดคุณค่าและคุณภาพ การขยายดอก (การขูดลาย) ทำกันอย่างลวก ๆ โดยใช้สีฝุ่น สีน้ำมันและสีสะท้อนแสงแทนชาด ไม่มีการเคลือบยางรัก ลวดลายสีสันทันจึงมักจะหลุดหายไปอย่างรวดเร็ว และดูเหมือนว่าเครื่องเขินเมืองเชียงใหม่ หากยังไม่มีการชี้ให้เห็นคุณค่าและความสำคัญของมรดกทางวัฒนธรรมด้านนี้ ในอนาคตไม่เกินสิบปีเครื่องเขินบ้านนันทาราม อาจจะเหลือแค่ชื่อและตัวอย่างชิ้นงานที่จัดแสดงภายในพิพิธภัณฑ์เท่านั้น

จากเหตุผลและสภาพปัญหาดังกล่าว จึงสมควรมีการสำรวจข้อมูลและจัดทำฐานข้อมูลเชิงลึกของรูปแบบศิลปกรรม ศึกษากรรมวิธี เทคนิค กระบวนการในการทำเครื่องเขินแบบโบราณ (สายลาย) ของจังหวัดเชียงใหม่ ว่าลักษณะลวดลายในอดีตเป็นอย่างไร แบบแผนของลวดลายตลอดจนชื่อที่ใช้เรียก ลวดลายต่าง ๆ เป็นอย่างไร ตลอดจนพัฒนาการของลวดลายเครื่องเขินบ้านนันทารามที่สืบทอดต่อเนื่องจากอดีตจนถึงปัจจุบันว่ามีพัฒนาการอย่างไร เพื่อเผยแพร่องค์ความรู้และถ่ายทอดให้สาธารณะชนทั่วไปได้เห็นถึงคุณค่าและความสำคัญ รวมไปถึงการรวบรวมลวดลายโบราณจากเครื่องเขินยุคเก่า กลับไปให้ช่างภายในชุมชนเรียนรู้ และกลับมาขูดลายแบบเดิม พร้อมกับการพัฒนาผลิตภัณฑ์ให้มีอัตลักษณ์ ต่อยอดจากองค์ความรู้เดิม นอกจากนี้ยังต้องมีการจัดหาแนวทางปลูกจิตสำนึกของคนในชุมชนและเยาวชนรุ่นใหม่ ให้ตระหนักถึงคุณค่าและการอนุรักษ์ดูแลรักษา หวงแหนมรดกทางภูมิปัญญาในชุมชนของตนเอง รวมถึงการอนุรักษ์ รักษางานหัตถกรรมเครื่องเขินบ้านนันทาราม อันเป็นอัตลักษณ์ของเมืองเชียงใหม่ต่อไปในอนาคต

เอกสารอ้างอิงการวิจัย

กองแผนงาน กรมส่งเสริมอุตสาหกรรม. **รักและกรรมวิธีการผลิตเครื่องเงิน**. เชียงใหม่ : กรมส่งเสริมอุตสาหกรรม, ๒๕๒๑.

ไกรศรี นิมมานเหมินท์. **เย็บมลิปสองพันนา จากหนังสือล้านนาไทย อนุสรณ์พระราชพิธีเปิดพระบรมราชานุสาวรีย์สามกษัตริย์**. เชียงใหม่ : ทิพย์เนตรการพิมพ์, ๒๕๒๖.

วิบูลย์ ลี้สุวรรณ. **มรดกไทย**. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์ปาณยา, ๒๕๒๕.

วิถี พาณิชพันธ์. **วิถีล้านนา**. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์ซิลค์เวอร์ม, ๒๕๔๘.

_____. **เครื่องเงินในเอเชียอาคเนย์**. เชียงใหม่ : มิ่งเมืองนวัตน์, ๒๕๕๘.

ราชบัณฑิตยสถาน. **พจนานุกรมศัพท์ศิลปกรรม**. กรุงเทพฯ : ราชบัณฑิตยสถาน, ๒๕๓๐.

ศรีประพันธ์ ไกรกิจราษฎร์. **เครื่องเงิน**. ภาควิชาอุตสาหกรรมศิลป์ คณะวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี สหวิทยาลัยล้านนา, ๒๕๓๑.

สะอาด หงส์ยนต์. **เครื่องเงิน**. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์กระดาษไทย, ๒๕๐๕.

Sylvia Fraser - Lu. **Burmese Lacquerware**. University of Michigan : Orchid Press, ๑๙๘๕.

ไทเขิน : ภูมิปัญญาเครื่องเขินล้านนา

อนุชิต ณ สิงห์กร^๑

ถ้ามกล่าวถึงภูมิปัญญาของชาวล้านนา นับเป็นมรดกที่มีคุณค่าได้ส่งสืบทอดมาตั้งแต่อดีต เป็นองค์ความรู้ของบุคคลหรือกลุ่มบุคคลในท้องถิ่นนั้นๆ ซึ่งคิดค้น สร้างสรรค์ ประดิษฐ์ ขึ้นมาเพื่อให้สอดคล้องกับการดำเนินชีวิตประจำวันของคนในท้องถิ่น และถ่ายทอดจากรุ่นหนึ่งสู่อีกรุ่นหนึ่งเกิดเป็นวัฒนธรรม แสดงถึงเอกลักษณ์บ่งบอกความเป็นกลุ่ม ชนสังคมหรือชาติพันธุ์นั้น ภูมิปัญญาของคนในท้องถิ่นล้านนามีอยู่อย่างหลากหลาย เช่น เรื่องราวเกี่ยวกับความเชื่อและศาสนา ประเพณีพิธีกรรม ศิลปะพื้นบ้าน งานศิลปกรรมประเภทต่างๆ เกี่ยวกับอาหารและการรักษาโรคจากพืชสมุนไพร การละเล่น ภาษาและวรรณกรรม เป็นต้น ในที่นี้ผู้เขียนจะขอกล่าวถึงภูมิปัญญาทางศิลปกรรมของชาวล้านนาภายใต้เรื่อง **ไทเขิน : ภูมิปัญญาเครื่องเขินล้านนา**

หลายท่านคงเคยเดินทางมาท่องเที่ยวจังหวัดเชียงใหม่ มุ่งหมายมาสัมผัสบรรยากาศกลิ่นอายของประเพณี วัฒนธรรม อาหารการกิน วิถีความเป็นล้านนา ไม่เพียงแต่เท่านั้นผู้มาเยือนยังได้พบปะผู้คนในท้องถิ่นที่พูดจาภาษาคำเมือง เย้ายวนให้เกิดความหลงใหลเกิดมนต์เสน่ห์อย่างไม่รู้ลืม ก่อนกลับ

^๑ นักวิชาการศึกษา สำนักศิลปะและวัฒนธรรม มหาวิทยาลัยราชภัฏเชียงใหม่.

หลายท่านก็มักจะมองหาของฝากของที่ระลึกติดไม้ติดมือ อาทิ ผ้าฝ้าย ผ้าขึ้นตีนจก ผ้ายกดอก ไม้แกะสลัก อาหารพื้นเมืองไส้อั่ว แคบหมู น้ำพริกหนุ่ม ภาพวด เครื่องเงิน เป็นต้น เพื่อเก็บไว้และนึกถึงความประทับใจที่ครั้งหนึ่งได้มาเยือน หัตถกรรมอีกประเภทหนึ่งที่นักท่องเที่ยวนิยมชมชอบและเลือกซื้อเป็นของที่ระลึกก็คือ เครื่องรักและเครื่องเงิน หรือ ครั้วอีกรั้วหาง ศิลปะประเภทนี้เป็นผลงานทางภูมิปัญญาของคนในท้องถิ่นที่สืบทอดกันมาเป็นระยะเวลายาวนาน เป็นสินค้าที่สร้างรายได้ให้แก่คนในท้องถิ่น เมื่อทราบอย่างนี้แล้วหลายท่านคงอยากรู้ว่าความสัมพันธ์ของชาวไทยเงินและการทำเครื่องรักเครื่องเงิน ซึ่งเป็นหัตถกรรมขึ้นชื่อของชาวไทยเงินว่ามีความเป็นมาอย่างไร

คนไทเงิน

ก่อนจะทราบถึงเรื่องของเครื่องเงิน ผู้เขียนจะขอกล่าวถึงประวัติความเป็นมาของชาวไทยเงิน เพื่อให้ผู้อ่านได้เข้าใจถิ่นฐานที่อยู่ วิถีชีวิต วัฒนธรรมของชาวไทยเงินเสียก่อน

“คนไทเงิน” หรือ **“คนไทจีน”** มีถิ่นฐานเดิมอยู่ในเขตการปกครองรัฐฉานทางทิศตะวันออกของแม่น้ำสาละวิน ซึ่งปัจจุบันอยู่ภายใต้การปกครองของสาธารณรัฐสหภาพเมียนมา (พม่า) ดินแดนแถบนี้เป็นดินแดนที่มีความสัมพันธ์กับอาณาจักรล้านนามาตั้งแต่สมัยของพระญามังราย ปฐมกษัตริย์ของล้านนา เมืองเชียงตุง เป็นเมืองที่ตั้งอยู่บนพื้นที่ราบลุ่มแม่น้ำโขงและแม่น้ำสาละวิน มีภูเขาสูงล้อมรอบ สภาพพื้นที่เป็นแอ่งกระทะ พื้นที่โดยทั่วไปของเมืองเชียงตุงมีลักษณะเป็นเนินสูงต่ำสลับกับที่ราบลุ่มจากทิศใต้จรดทิศตะวันตก ทางด้านทิศเหนือซึ่งเป็นที่ราบลุ่มต่ำกว่าทั้งสองทิศ มีแม่น้ำสายสำคัญไหลผ่าน แม่น้ำสาละวินมีลักษณะที่ไหลย้อนขึ้นไปทางทิศเหนือ ซึ่งผิดจากจากไหลของสายน้ำทั่วไปที่ไหลจากเหนือลงได้ จึงเรียกขานกันตามลักษณะการย้อนกลับของแม่น้ำว่า **“น้ำขึ้น”** หรือ **“น้ำขึ้น”** อันเป็นเหตุผลหนึ่งที่เรียกกลุ่มผู้คนที่อาศัยอยู่บริเวณที่แห่งนั้นว่า **“ไทจีน”**^๒ และลักษณะทางภูมิประเทศดังกล่าวเชียงตุงได้รับสมญานามว่า **“สามจอม เจ็ดเขียง เก้าหนอง สิบสองประตู”** สามจอม หมายถึง เนินเขาสามแห่ง ได้แก่ จอมทอง จอมมน และจอมสัก เขียง หมายถึง เมืองหรือบ้านจำนวนเจ็ดแห่ง ได้แก่ เขียงงาม เขียงจัน เขียงลาน เขียงขุ่ม เขียงอิง เขียงยีน และเขียงจิน เก้าหนอง หมายถึง หนองน้ำที่อยู่ในเชียงตุง ได้แก่ หนองตุง หนองโตง หนองเย หนองแล้ง หนองยาง หนองโปง หนองเข้ หนองไค้ และหนองตาช้าง ประตู หมายถึง ประตูของเมืองเชียงตุงมีสิบสองประตู ได้แก่ ประตูป่าแดง ประตูเขียงลาน ประตูง่ามฟ้า ประตูหนองเหล็ก ประตูบ่อน้ำอ้อย ประตูยางเพ็ง ประตูไก่อให้ ประตูแจ่งเมือง ประตูยางคำ ประตูผาฮ้าง ประตูป๋าม่าน และประตูหนองผา ดินแดนแห่งนี้เป็นเมืองท่าที่สำคัญ เพราะตั้งอยู่บนเส้นทางการค้าเป็นศูนย์กลางทางการค้าระหว่างนครรัฐและอาณาจักรต่าง ๆ ของล้านนา พม่า จีน เป็นทางผ่านของพ่อค้านานาชาติ เช่น ชาวจีนฮ่อ ชาวไทลื้อ ชาวไทใหญ่ และชาวพม่า เป็นต้น

^๒ ไทจีน, ไทจีน, ไทเงิน - ชาวไทลื้อที่อาศัยอยู่บริเวณลำน้ำขึ้น คำว่า “ขึ้น” ในภาษาล้านนา หมายถึง การย้อนกลับคืน.

แผนที่เขมรัฐ (เชียงตุง)
ที่มา : ทวี สว่างปัญญางกูร (๒๕๓๒ : ๔)

ชาวไทเขินในเชียงตุงมีความสัมพันธ์ใกล้ชิดกับล้านนา ทั้งด้านเครือญาติ วิถีชีวิต ศาสนา ประเพณี วัฒนธรรม การพัฒนาสังคม การเมืองการปกครอง มีการรับและแลกเปลี่ยนวัฒนธรรม เกิดการผสมผสานระหว่างชาติพันธุ์ไทกลุ่มต่างๆ ในอาณาจักรล้านนา อาจรวมไปถึงจีนก็ได้ เป็นเมืองที่เกิดการพัฒนาพร้อมๆ กับเมืองเชียงใหม่ จากประวัติศาสตร์ชาวไทเขิน หรือ ไทจีน เมืองเชียงตุงมีความสัมพันธ์กับอาณาจักรล้านนาอย่างแน่นแฟ้น ดังหลักฐานแสดงไว้ว่า “เมืองลูกช้างหางเมืองของเชียงใหม่ พระญามังรายได้มอบหมายให้มังคุม มังเคียน ชาวลัวะปกครอง ประมาณ พ.ศ.๑๘๑๔ พระญามังรายได้แต่งตั้งให้เจ้าน้ำอึ่งน้ำนาง อยู่เป็นหัวหน้าไพร่บ้านไทเมือง อยู่สร้างบ้านเมืองเผยแผ่พระพุทธศาสนาให้เกิดความเจริญรุ่งเรือง...ไปภายภาคหน้าแล้วพระยามังรายก็กลับคืนสู่เมืองเชียงราย”^๓ และในอีกหลายเมือง

^๓ ลมูล จันทน์หอม (ปริวรรต), ตำนานมังราย และตำนานเชียงใหม่ เชียงตุง, (ต้นฉบับตัวอักษรไทลื้อ ตัวเขียน), สถาบันภาษาศิลปะและวัฒนธรรม มหาวิทยาลัยราชภัฏเชียงใหม่, (๒๕๕๐), หน้า ๒๒.

ในดินแดนล้านนา ถ้ากล่าวถึงอาณาจักรล้านนาในอดีตก็หมายถึงดินแดนบริเวณภาคเหนือของประเทศไทย ประกอบด้วย ๘ จังหวัด ได้แก่ เชียงราย แม่ฮ่องสอน เชียงใหม่ลำพูน ลำปาง พะเยา แพร่ น่าน และรวมขอบเขตไปจนถึงเขตรัฐฉาน สิบสองปันนา ซึ่งชาวไทยเชื้อสายไทลื้ออาศัยอยู่ จึงมีวัฒนธรรม ภาษา ความเชื่อ การแต่งกาย อาหารคล้ายกับกลุ่มชาติพันธุ์ไทลื้อ และไทยองในประเทศไทย

ความสัมพันธ์ของชาวไทจีน เชียงตุง – เชียงใหม่

ความสัมพันธ์ระหว่างเมืองเชียงตุงและเชียงใหม่ ในสมัยราชวงศ์มังราย ดำเนินไปในลักษณะเครือญาติปกครองกัน มีการเดินทางไปมาหาสู่ติดต่อกันแบบบ้านพี่เมืองน้อง แต่ก็ยังมีบางช่วงที่เชียงตุงถูกลดฐานะให้เป็นเมืองขึ้นของเชียงใหม่ เช่นกรณีเจ้าน่านแห่งนครเชียงตุง ได้ให้การช่วยเหลือท้าวแสนแย่งชิงอำนาจจากกษัตริย์เชียงใหม่ คือ พระญาแสนภู แต่ก็ไม่สำเร็จ เมืองเชียงตุงจึงถูกโจมตีและลดฐานะความสัมพันธ์นับแต่นั้นมา จนกระทั่ง พุทธศักราช ๑๘๙๓ พระญาผายู กษัตริย์เชียงใหม่แต่งตั้งให้เจ้าเจ็ดพันตู พระราชบุตรไปเป็นเจ้าฟ้าปกครองเมืองเชียงตุง

ในสมัยพระเจ้ากาวิละครองเมืองเชียงใหม่ พระองค์ได้ยกทัพไปตีเมืองเชียงตุง ดังมีหลักฐานทางประวัติศาสตร์กล่าวว่า “ยามเมื่อชาวกาวิละและจักขึ้นมารอดนั้น อันว่าเมืองเขมรัฐทั้งมวลก็บังเกิดเป็นเหตุหลายประการต่าง ๆส่วนว่าข้าศึกภายใต้้นก็มารอดเพียงสังที่นั่นแท้หั้นและ.....ก็ปาวเอาคนไปรบกาวิละทั้งหลายหั้นและ ยามนั้นคนทั้งหลายก็ออกไปรบแท้”^๔ ผลปรากฏว่าเมืองเชียงตุงพ่ายแพ้ต่อกองทัพของพระเจ้ากาวิละ กษัตริย์เมืองเชียงใหม่ พระเจ้ากาวิละได้กวาดต้อนไพร่พลและชาวเงินเมืองเชียงตุงไปยังเมืองเชียงแสน ดังมีหลักฐานว่า “จาด้วยเมืองเชียงตุง ขึ้นทั้งหลายพ่ายศึกเป็นทูตยวารถวนสองที่นั่น เป็นปีเต่าเส็ด เดือน ๗ ออกสามคำก็แล้วเท่านั้นห้องหนึ่งก่อนและฯ ที่นี้จักจาด้วยไทยและขึ้นทั้งหลายอันลงไปอยู่เชียงแสนนั้นก่อนแต่นั้นชาวได้และขึ้นทั้งหลายลงไปอยู่ในเมืองเชียงแสนที่นั่นได้เดือน ๑ เดือนปลายแล้ว ก็ควรลงไปเชียงใหม่ว่าฉันนั้น”^๕

พระเจ้ากาวิละตีเมืองเชียงแสนได้ในปีพุทธศักราช ๒๓๒๔ พระองค์ได้นำครัวเชลยที่ได้มาจากเชียงแสนถวายสมเด็จพระยามหากษัตริย์ศึก แห่งกรุงรัตนโกสินทร์

ครั้นเมื่อพระเจ้ากาวิละฟื้นฟูเมืองเชียงใหม่ได้สำเร็จแล้วต่อมาพุทธศักราช ๒๓๔๗ พระองค์ทรงให้เจ้าอุปราชธรรมลังกาผู้น้องถือไพร่พล ไปกวาดต้อนครัวเมืองเชียงแสนทั้งหมดมายังเมืองเชียงใหม่ และแบ่งปันครัวเชียงแสนออกเป็น ๕ ส่วน ให้ไว้เมืองเชียงใหม่ ๑ ส่วน เมืองนครลำปาง ๑ ส่วน เมืองน่าน ๑ ส่วน เวียงจันทน์ ๑ ส่วน และถวายลงไปกรุงเทพมหานคร ๑ ส่วน

สำหรับชาวไทยเชื้อสายไทลื้อในจังหวัดเชียงใหม่ มีการตั้งบ้านเรือนอาศัยอย่างกระจัดกระจายตามชุมชนทั่วไป จากการศึกษาของลมูล จันทน์หอม พบว่าชาวไทยเชื้อสายไทลื้อตั้งบ้านเรือนอยู่ในเขตอำเภอสันป่าตอง

^๔ ทวี สว่างปัญญางกูร (ปริวรรต), ตำนานเมืองยอง, เชียงใหม่ : ทรัพย์การพิมพ์, (๒๕๒๗), หน้า ๖๑.

^๕ เรื่องเดิม, หน้า ๖๒.

บ้านช่างกระดาษ บ้านปาลาน บ้านน้ำลาด บ้านต้นแห่นหลวง บ้านก่อก้า บ้านไร่ บ้านดงก้า บ้านต้นเสี้ยว บ้านสันป่าสัก บ้านต้นกิด บ้านต้นแห่นน้อย บ้านแสนกันทา บ้านทุ่งสะโตก บ้านท่ากาน บ้านสันห่าง และบ้านดงป่าจั่ว และยังมีชาวไทเขินที่อาศัยอยู่ในเขตอำเภอสารภี อำเภอสันกำแพง อำเภอดอยสะเก็ด ชาวไทเขินตั้งถิ่นฐานบ้านเรือนเป็น ๒ กลุ่มใหญ่ ๒ อำเภอ คือ อำเภอสันป่าตอง มี ๔ ตำบล ได้แก่ ตำบลท่าวังพร้าว ตำบลทุ่งสะโตก ตำบลทุ่งต้อม และตำบลบ้านแม ชาวไทเขินอีกกลุ่มหนึ่งอาศัยอยู่ที่อำเภอแม่วาง ได้แก่ตำบลทุ่งรวงทอง อย่างไรก็ตามชาวเขินที่อำเภอสันป่าตองเป็นชาวเขินเก่าแก่ ซึ่งเป็นรุ่นเดียวกับเขินบ้านนันทาราม บ้านหมื่นสาร และบ้านวัวลายที่อำเภอเมืองเชียงใหม่

จากประวัติศาสตร์ของเมืองเชียงใหม่และเมืองเชียงตุง จะเห็นได้ว่าการเมืองการปกครองมีการเปลี่ยนแปลงอยู่ตลอดเวลา สภาพทางสังคม วิถีชีวิต ประเพณีวัฒนธรรมของชาวไทเขินมีการเปลี่ยนแปลงไปตามการปกครองและกระแสโลกาภิวัตน์ที่แพร่เข้ามาอย่างเลี่ยงไม่ได้ แต่เมืองเชียงใหม่และเมืองเชียงตุงก็ยังคงมีความสัมพันธ์ด้านเครือญาติ เช่นการแต่งงานของเจ้าฟ้าทั้งสองแผ่นดิน ชาวไทเขินที่อาศัยในแผ่นดินล้านนายังคงอัตลักษณ์ เอกลักษณ์ถึงอารยธรรมแสดงให้เห็นความเจริญรุ่งเรืองของตนอย่างเหนียวแน่น

ต่อไปผู้เขียนจะได้กล่าวถึงภูมิปัญญาด้านหัตถกรรม **“ครั้วรักครั้วหาง”** หรือ **“เครื่องเขิน”** ของชาวไทเขิน อันเป็นศิลปะแขนงหนึ่งที่สะท้อนเอกลักษณ์ทางภูมิปัญญาได้เป็นอย่างดี

หัตถกรรมเครื่องเขินล้านนา

“ครั้วรักครั้วหาง” หรือ **“เครื่องเขิน”** ไม่ว่าจะเรียกชื่ออย่างไรโดยความหมายเดิมแล้ว หมายถึง เครื่องใช้ที่จักสานด้วยไม้ไผ่ หรือกลึงด้วยไม้ แล้วทาด้วยน้ำยางรัก^๖ หรือน้ำยางอื่นใดที่มีส่วนผสมของยางรัก ซึ่งนิยมใช้กันในท้องถิ่นล้านนา แล้วคำว่า **“เครื่องเขิน”** ในสารานุกรมวัฒนธรรมไทยภาคเหนือ ได้อธิบายว่า ในภาษาไทยกลางปัจจุบันเรียก **“ครั้วรักครั้วหาง”** ว่า **“เครื่องเขิน”** ซึ่งเข้าใจกันว่าหมายถึง เครื่องใช้ที่คนไทเขินที่อาศัยอยู่ในเชียงตุงเป็นผู้ผลิตหรือมีความชำนาญในการผลิต^๗ คำนี้จะบัญญัติขึ้นโดยคนไทยภาคกลางและข้าราชการจากส่วนกลางที่ขึ้นมาอยู่ในภาคเหนือ เมื่อประมาณ ๑๐๐ ปีที่แล้ว เพราะว่าคำนี้ได้ปรากฏอยู่ในภาษาพื้นถิ่นเชียงใหม่ และชาวเชียงใหม่แต่เดิมก็ได้มีศัพท์เรียกที่จำกัดเฉพาะความเช่นนี้ ที่ใกล้เคียงที่สุดจะเรียกเป็นวลีว่า **“ควัฮักควัหาง”**^๘

เครื่องเขิน เป็นภาชนะที่มีโครงสร้างจักสานขึ้นด้วยไม้ หรือ ไม้จริงแล้วผ่านการกลึงให้เป็นรูปทรงต่างๆ แล้วทาเคลือบด้วยน้ำยางรักหลายๆ ชั้นเพื่อให้เกิดความคงทน กันน้ำ กันเชื้อรา และเพิ่มความสวยงามให้กับพื้นผิวของภาชนะ ขั้นสุดท้ายเป็นการทาน้ำยางรักตกแต่งลวดลายที่สร้างสรรค์ขึ้นตามลวดลายแบบฉบับ เช่น การปิดทองคำเปลว การวาดเขียนสี การชุดลวดลาย เป็นต้น เครื่องเขิน นิยมใช้รักสีดำและ

^๖ ภาษาพูดถิ่นเหนือออกเสียง “รัก” ว่า “ฮัก”.

^๗ มูลนิธิสารานุกรมวัฒนธรรมไทย ธนาคารไทยพาณิชย์, สารานุกรมวัฒนธรรมไทยภาคเหนือ เล่ม ๔, กรุงเทพมหานคร : บริษัท สยามเพรส แมเนจเม้นท์ จำกัด, (๒๕๔๒), หน้า ๙๐๙.

^๘ กรมการศึกษานอกโรงเรียน, เครื่องเขิน, ม.ป.ท., (ม.ป.ป.), หน้า ๑.

สีทางแดงตกแต่ง ถ้าเป็นเครื่องเงินที่ใช้ในพิธีกรรมทางพุทธศาสนา หรือ งานมงคล ก็จะเป็นลวดลายต่าง ๆ การใช้น้ำยารักทาแล้วปิดทอง เป็นการประดับตกแต่งภาชนะซึ่งเป็นภูมิปัญญาอย่างหนึ่งของชาวไทยจีน ในภาคกลางมักนิยมเรียกวิธีการสร้างสรรค์ลักษณะนี้ว่า **“การลงรักปิดทอง”** ในบางครั้งการสร้างเครื่องเงินไม่ได้มีเพียงการวาด ขุด ปิดทอง เท่านั้น ยังมีการปั้น กดรัก พิมพ์รักให้เป็นลวดลาย การทำเครื่องเงินส่วนใหญ่สร้างขึ้นตามความต้องการเพื่อใช้สอยในชีวิตประจำวัน เช่น ชันดอก ชันหมาก ชันโอหีบผ้า แอ็บหมาก^๙ ถาด และในปัจจุบันพบว่ามีการทำเป็นของที่ระลึก เช่น จาน กล่องใส่เครื่องประดับ เป็นต้น

จะว่าไปแล้วประวัติความเป็นมาของเครื่องเงินเกิดขึ้นได้อย่างไร มีพัฒนาการเป็นมาอย่างไร ผู้เขียนได้พยายามหาข้อมูลจากแหล่งต่าง ๆ เพื่อนำมาเรียบเรียงและสรุปให้ผู้อ่านเข้าใจง่ายขึ้น

ผลิตภัณฑ์เครื่องเงิน เชื่อกันว่ามีต้นกำเนิดอยู่ที่ประเทศจีน คนจีนรู้จักการผลิตเครื่องเงินเป็นชาติแรก ก่อนที่จะเผยแพร่ภูมิปัญญาหัตถกรรมประเภทนี้ไปยังชาติต่าง ๆ เพราะมีการขุดค้นพบภาชนะเครื่องเงินในหลุมฝังศพของบุคคลคนสำคัญของจีนเมื่อหลายพันปีก่อน วัฒนธรรมเครื่องเงินได้เผยแพร่ไปสู่นานาชาติในเอเชีย เช่น เกาหลี ญี่ปุ่น จีนตอนใต้ เวียดนาม ไทย พม่า เป็นต้น ในอาณาจักรล้านนา สมัยราชวงศ์มังรายการผลิตเครื่องเงินก็มีความชัดเจนหรือมีหลักฐานที่ปรากฏเกี่ยวกับเครื่องเงินชัดเจน แต่มีการกล่าวถึงการผลิตเครื่องเงินในครั้งที่พระเจ้าบุเรงนองกษัตริย์พม่ารบชนะเชียงใหม่และกวาดต้อนผู้คนไปยังพม่า การที่ผู้ชนะได้กวาดต้อนผู้คนของฝ่ายข้างแพ้ให้ไปอยู่ในบ้านเมืองของตนนี้นอกจากจะนำไปเพื่อเป็นกำลังรบแล้ว ยังเป็นประโยชน์ในทางเศรษฐกิจและนำซึ่งเกียรติยศชื่อเสียงมาสู่ประเทศผู้ชนะสงครามนั้น ๆ ด้วย ขอยกตัวอย่างเช่น ช่างทำเครื่องเงิน ที่ถูกกวาดต้อนจากเชียงใหม่ไปยังเมืองพุกามที่ชาวพม่าเรียกว่า “โยนเก้” คือ “เครื่องยวน” หรือ “โยน”^{๑๐} พระเจ้าบุเรงนองได้นำเอาช่างฝีมือหลายประเภทไปยังพม่า รวมทั้งช่างทำเครื่องเงินด้วย จึงมีความเป็นไปได้ว่าเชียงใหม่มีการผลิตเครื่องเงินในเชียงใหม่อยู่แล้วเมื่อราวปี พุทธศักราช ๒๑๐๐ การได้ชาวเชียงใหม่ไปเป็นเชลยศึกเท่ากับว่าชาวพม่าได้เพิ่มพูนความรู้ด้านหัตถกรรมเครื่องเงินและผลิตเครื่องเงินของพม่าสืบมาจนถึงปัจจุบัน^{๑๑} ภูมิปัญญาหัตถกรรมเครื่องเงินที่ผลิตขึ้นในเชียงใหม่หรือในอาณาจักรล้านนามีการผลิตขึ้นเมื่อใด ใครเป็นผู้ผลิตหรือชาวไทยจีนกลุ่มใดเป็นผู้ผลิตนั้น ไม่มีความชัดเจนเพียงพอที่จะสรุปได้ ผู้เขียนจึงขอกล่าวประวัติเครื่องเงินไว้แต่เพียงเท่านี้ ต่อไปจะกล่าวถึงเครื่องเงินที่ชาวล้านนาผลิตขึ้นเพื่อใช้หรือมีความสำคัญต่อวิถีการดำเนินชีวิตประจำวัน ซึ่งมีอยู่อย่างหลากหลาย

เครื่องเงิน หรือ ครวฮักครวหางที่ปรากฏให้เห็นในเชียงใหม่และในกลุ่มชาวเขินบริเวณใกล้เคียงเมืองเชียงใหม่มีการผลิตโดยใช้โครงสร้างไม้ไผ่สาน ทาด้วยน้ำยารัก ประดับตกแต่งลวดลายง่าย ๆ ไม่ค่อยเคร่งครัดวิจิตรนัก ส่วนใหญ่เป็นภาชนะที่ใช้สอยในชีวิตประจำวันและในพิธีกรรม เมื่อทราบว่

^๙ แอ็บหมาก - เขียนหมาก.

^{๑๐} ประคอง นิมมานเหมินท์ และทรงศักดิ์ ปรางค์วัฒนกุล (บรรณาธิการ), **ล้านนาไทยคดี**, สำนักพิมพ์ศูนย์หนังสือเชียงใหม่, (๒๕๒๑), หน้า ๔๔.

^{๑๑} กรมการศึกษานอกโรงเรียน, **เครื่องเงิน**, ม.ป.ท., (ม.ป.ป.), หน้า ๕.

เครื่องเขินชาวไทเขินเชียงตุงเป็นผู้ผลิต เป็นช่างทำเครื่องเขินมาก่อน จึงมีการส่งเสริมให้ชาวไทเขินเป็นผู้ผลิตโดยมีการนำเอาลวดลาย วิธีการทำตามแบบชาวเขินเชียงตุงมาประยุกต์ให้กลมกลืนกับเครื่องเขินเขินใหม่ เพื่อสนองความต้องการใช้และลวดลายตามแบบของล้านนา การประดับตกแต่งลวดลายหรือขั้นตอนการผลิตเครื่องเขินในกลุ่มชาวไทเขินมีกรรมวิธีคล้าย ๆ กัน กล่าวคือ มีการขึ้นโครงสร้างด้วยไม้ไผ่ และการสานไม้ไผ่ การกลึงเป็นรูปทรง สุดท้ายเป็นการทาด้วยน้ำยารัก แต่ที่มีความแตกต่างโดดเด่นเป็นเอกลักษณ์เฉพาะกลุ่มนั้นก็คือศิลปะการสร้างสรรค์ประดับลวดลาย เช่น การเขียนลาย การชุดลวดลาย หรือที่เรียกกันว่า “ส่ายดอก” การปิดทอง การประดับแก้วจีน หรือ แก้วอังวะ^{๑๒} และการปั้นรัก เป็นต้น

การใช้เครื่องเขินเป็นวัฒนธรรมอย่างหนึ่งที่แสดงถึงเอกลักษณ์ทางภูมิปัญญาของชาวล้านนา หรือ ทั้งภูมิภาคเอเชียเลยก็ว่าได้ ในล้านนาวัฒนธรรมการผลิตและการใช้เครื่องเขินมีมาช้านานแล้ว โดยมีวัตถุประสงค์การใช้สอยตามความต้องการที่แตกต่างกัน มีรูปทรง ลวดลายที่ไม่เหมือนกัน ตอบสนอง ค่านิยม รสนิยมของสังคมแต่ละพื้นที่ซึ่งมีความหลากหลาย เครื่องเขินโดยส่วนใหญ่ที่พบในล้านนามีดังนี้

๑. พุง^{๑๓} เป็นภาชนะเครื่องเขินที่ใช้สำหรับเก็บเมล็ดพันธุ์พืช เช่น เมล็ดพันธุ์ข้าว ถั่ว งา เป็นต้น พุงมีลักษณะเป็นทรงสี่เหลี่ยม อ้วนป่อง มีฝาปิด มีหวาย หรือเชือกสานคาดยึดไว้ ทาด้วยน้ำยารัก หรือ หาง^{๑๔} เพื่อป้องกันความชื้น และสร้างความคงทน

พุง หรือ ปุง

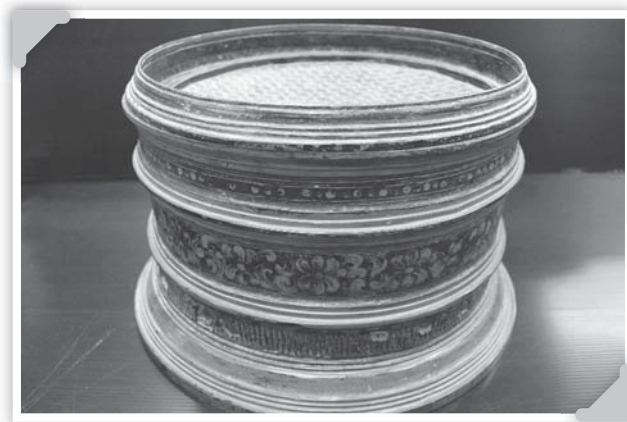
ที่มา : อนุชิต ณ สิงห์ทรร และวีรวิญญ์ ทิมารัตน์ (๒๕๖๐)

^{๑๒} แก้วจีน หรือ แก้วอังวะ - แก้วสีที่เคลือบด้วยตะกั่ว โดยช่างชาวพม่า และผลิตขึ้นในพม่า.

^{๑๓} พุง - อ่านออกเสียงว่า “ปุง”.

^{๑๔} หาง - สีชาด (สีแดง).

๒. **ชั้นหมาก** คือภาชนะที่ใช้สำหรับบรรจุหมาก พลุ เมียงและอุปกรณ์ที่เกี่ยวข้องกับการกินหมาก สมัยก่อนวัฒนธรรมการเคี้ยวหมาก เคี้ยวเมียง และการสูบบุหรี่หรือ ยาขึ้น^{๑๕} ของล้านนา ถือเป็นเรื่องปกติในสังคมสมัยนั้น เพราะเป็นวัฒนธรรมของชาวล้านนาในการต้อนรับแขกผู้มาเยือนเรือนของตนจึงถือเป็นมรรยาทที่ปฏิบัติสืบ ๆ กันมาช้านาน ชั้นหมากมีการขึ้นโครงสร้างด้วยการขุดไม้ไผ่ และการสานไม้ไผ่ ลักษณะเป็นทรงกลมขนาดใหญ่มี ๒ ชั้นมีฝาปิด บรรจุใบพลูไว้ด้านล่าง รวมถึงยาขึ้น ใบตอง ข้างบนจะใช้วางแอ็บ^{๑๖} หมาก แอ็บสีเสียด แอ็บเมียง เป็นต้น การเขียนหรือประดับลวดลายของชั้นหมากจะมีความแตกต่างกันแล้วแต่ความนิยมและฐานะในสังคม

ชั้นหมากขนาดใหญ่

ที่มา : อนุชิต ณ สิงห์ทรร และวีรพิญช์ หิมารัตน์ (๒๕๖๐)

ชั้นหมากขนาดเล็ก

ที่มา : อนุชิต ณ สิงห์ทรร และวีรพิญช์ หิมารัตน์ (๒๕๖๐)

^{๑๕} ยาขึ้น - ยาสูบ หรือ ยาเส้น.

^{๑๖} แอ็บ - ตลับที่ใช้บรรจุสิ่งของต่างๆ มีลักษณะเหมือนชาม ทรงกระบอกมีฝาปิด.

เขินขนาดต่างๆ

ที่มา : อนุชิต ณ สิงห์ทรร และวีรพิณช์ หิมารัตน์ (๒๕๖๐)

๓. **ขันโอ** ภาชนะสำหรับใส่ของ ซึ่งมีรูปลักษณะกลมคล้ายกับขันน้ำแต่มีรูปทรงที่ใหญ่กว่ามาก ประโยชน์เพื่อใส่ของแห้ง ใส่สรวยดอก^{๑๗} ไปทำบุญที่วัด หรือไปงานบุญต่างๆ ที่มีขึ้นในหมู่บ้าน

ขันโอ

ที่มา : อนุชิต ณ สิงห์ทรร และวีรพิณช์ หิมารัตน์ (๒๕๖๐)

๔. **ขันดอก^{๑๘}** หมายถึงภาชนะที่ใช้สำหรับใส่ดอกไม้ ธูป เทียน ข้าวตอก เพื่อบูชาพระ ขอศีล ใส่ของมีค่าประเคนแด่พระภิกษุสงฆ์ หรือใช้ในพิธีกรรม ขันดอกมีลักษณะเหมือนจาน มีฐานยกสูง โครงสร้าง

^{๑๗} สรวยดอก - กรวยดอกไม้.

^{๑๘} ขันดอก - พานดอกไม้.

อาจทำขึ้นจากไม้กลึงเรียกว่า “ขันแหว” บางทีอาจทำฐานและตัวจานแยกออกจากกันแล้วกลึงไม้เป็นแท่งเล็กๆ ยึดติดระหว่างฐานกับจาน เรียกว่า “ขันซี่” หรือ “ขันตีนถี” อีกลักษณะหนึ่งเป็นโครงสร้างที่ทำขึ้นจากการขัดไม้ไผ่ ทาด้วยยางรัก หรือหาง ส่วนการประดับลวดลายมีทั้งการเขียนสีและการปิดทองเป็นลายดอกต่างๆ

ขันดอกเขียนลาย

ที่มา : อนุชิต ณ สิงห์ทร และวีรพิญช์ หิมารัตน์ (๒๕๖๐)

ขันดอกหางแดง

ที่มา : อนุชิต ณ สิงห์ทร และวีรพิญช์ หิมารัตน์ (๒๕๖๐)

ขันชี่ หรือ ขันตีนถั่ว

ที่มา : อนุชิต ณ สิงห์พร และวีรพิญช์ หิมารัตน์ (๒๕๖๐)

ขันแอม

ที่มา : อนุชิต ณ สิงห์พร และวีรพิญช์ หิมารัตน์ (๒๕๖๐)

๕. ขันโตก เป็นขันที่ใช้สำหรับรองรับสำหรับอาหาร จะใช้ไม้กลึงแยกเป็นสองส่วนระหว่างฐานกับจาน แล้วกลึงไม้เป็นแท่งๆ เชื่อมต่อระหว่างฐานกับจานอีกทีหนึ่ง ลักษณะเช่นเดียวกับ “ขันชี่” หรือ “ขันตีนถั่ว” แต่มีขนาดใหญ่มีขนาดลดหลั่นลงไปตามวัตถุประสงค์การใช้งาน ขันโตกมักจะทาสีทางแดง ไม่นิยมเขียนหรือประดับลวดลาย

ขันโตก

ที่มา : อนุชิต ณ สิงห์ทธร และ วีรพิชญ์ หิมารัตน์ (๒๕๖๐)

๖. **หีดผ้า**^{๑๑} หมายถึงหีบเครื่องเงินที่ใช้บรรจุผ้าโดยเฉพาะผ้าที่มีความสำคัญกับพิธีกรรม เสื้อผ้าที่ใช้ใส่ไปทำบุญเทศกาลต่าง ๆ หรือเก็บผ้าใหม่ เพื่อเก็บรักษาไว้ให้ใหม่เสมอ และยังเกี่ยวข้องกับวัฒนธรรมการแต่งงานของล้านนา โดยเฉพาะเจ้าสาวที่ต้องนำสัมภาระติดตัวไปอยู่บ้านฝ่ายเจ้าสาว จึงต้องนำของใช้ต่าง ๆ บรรจุลงในหีดผ้า ลวดลายของหีดผ้าสามารถบ่งบอกถึงฐานะของฝ่ายชาย ได้อีกด้วย

หีดผ้า หรือ หีบผ้า

ที่มา : สารานุกรมวัฒนธรรมไทย ภาคเหนือ เล่ม ๒ (๒๕๔๒ : ๙๑๑)

^{๑๑} หีดผ้า - หีบผ้า.

๗. อุบ, ขะอุบ หรือ ชันอุบ เป็นภาชนะที่ใช้ใส่สำหรับอาหาร ผลไม้ ถวายแด่พระพุทธเจ้าในพระวิหาร พระภิกษุสงฆ์ สามเณร หรือเจ้านายชั้นสูงของล้านนา และพม่า มีลักษณะคล้ายกับขันโอ ส่วนยกสูง มีฝาปิด โครงสร้างมีทั้งการกลึงไม้และการขัดด้วยไม้ไผ่ ลงน้ำยารัก หรือหางแดง มีการเขียนลวดลาย ลงรัก ปิดทอง ทางล้านนาส่วนใหญ่จะพบอุบที่ทำด้วยหางแดง ส่วนทางพม่าเป็นอุบสีทอง บันลายน

อุบ หรือ ขะอุบ

ที่มา : www.pralanna.com (เข้าถึงเมื่อวันที่ ๒๗ เมษายน ๒๕๖๐)

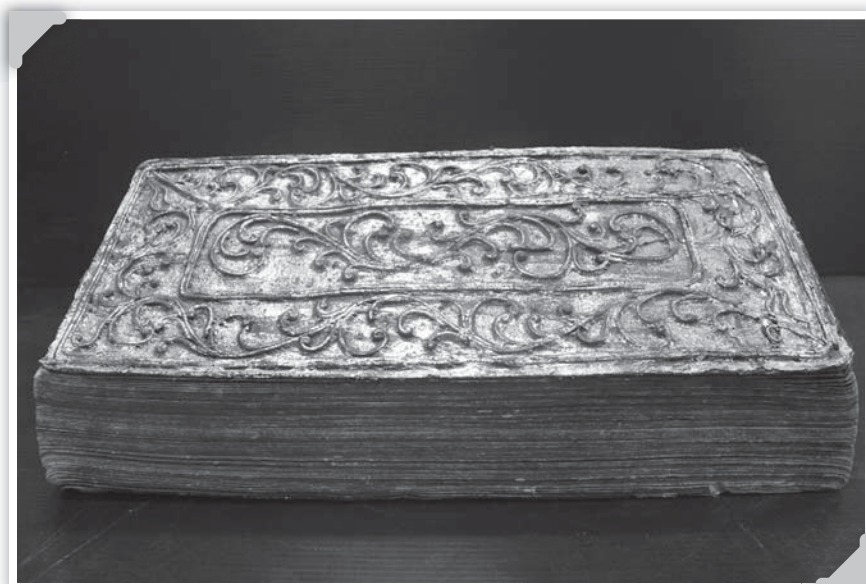
นอกจากนี้ เครื่องเขินยังมีการประยุกต์ออกไปจากรูปแบบดั้งเดิมที่เคยทำมาในอดีต ซึ่งเกิดจากแนวความคิดการออกแบบเพื่อเป็นของเครื่องใช้ในชีวิตประจำวันของชาวล้านนาอีกมากมาย มีทั้งการออกแบบเพื่อใช้ในทางพระพุทธศาสนา เครื่องประดับ เช่น การผลิตไม้ปะกับธรรม บาตร กุบละแอ^{๒๐} กำไลข้อมือ และหวี เป็นต้น

^{๒๐} กุบละแอ - หมวกกะแอ.

ไม้ปะกับธรรม

ที่มา : อนุชิต ณ สิงห์ทร และวีรพิญช์ หิมารัตน์ (๒๕๖๐)

พิบศาลงรักและประดับลวดลายด้วยการปั้นรัก

ที่มา : อนุชิต ณ สิงห์ทร และวีรพิญช์ หิมารัตน์ (๒๕๖๐)

สรุป

ภูมิปัญญาหัตถกรรม “ครัวฮักครัวหาง” หรือ “เครื่องเขิน” ไม่ว่าจะเรียกชื่ออย่างไรนับเป็นวัฒนธรรมโบราณของชาวล้านนาที่สืบทอดกันมาตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบันโดยผ่านการคิดค้น สร้างสรรค์ ประดิษฐ์ ขึ้นมาและถ่ายทอดจากรุ่นหนึ่งสู่อีกรุ่นหนึ่ง เพื่อให้สอดคล้องกับการดำเนินชีวิตประจำวันของคนในท้องถิ่น แสดงถึงเอกลักษณ์ชาวล้านนาและชาวไทเขินได้เป็นอย่างดี

ชาวไทเขินในเชียงตุงมีความสัมพันธ์ใกล้ชิดกับชาวไทยวน ประวัติศาสตร์ชาวไทเขิน หรือ ไทเขิน เมืองเชียงตุงมีความสัมพันธ์กับล้านนา ตั้งแต่สมัยราชวงศ์มังรายและเข้ามาตั้งรกรากซึ่งปรากฏหลักฐานชัดเจนในสมัยของราชวงศ์กาวิละ เป็นเครือญาติ มีวิถีชีวิต ศาสนา ประเพณีวัฒนธรรม การพัฒนาทางสังคม การเมืองการปกครอง มีการรับและแลกเปลี่ยนวัฒนธรรม เกิดการผสมผสานระหว่างคนกลุ่มต่างๆ ตั้งบ้านพื้เมืองน้อย บางทีอาจรวมไปถึงอาณาจักรจีนก็ได้

ศิลปะหัตถกรรมเครื่องเขินที่ผ่านการถ่ายทอดสืบทอดขึ้นเพื่อประโยชน์ในการใช้สอย ใช้วัสดุที่มาจากธรรมชาติเป็นภาชนะที่มีโครงจักสานด้วยไม้ไผ่ขด หรือ เป็นไม้จริง ออกแบบเป็นรูปทรงต่างๆ มีประโยชน์ทางการเกษตรกรรม ศาสนา - พิธีกรรม เครื่องสูง(เครื่องสักการะ) เครื่องใช้ในครัวเรือน มีหลายประเภท เช่น พุงหรือปุง ขันดอก ขันหมาก ขะอูบหรือขันอูบ แอ็บ ฯลฯ เป็นต้น เครื่องเขินจะทาเคลือบด้วยน้ำยางรัก หางและประดับลวดลายด้วยการเขียนสี ปิดทอง การชุบดล่าย หรือที่เรียกกันว่า “สายดอก” การประดับแก้วเงิน และการปั้นรัก เป็นต้น

เครื่องเขิน ชาวไทเขินในเชียงตุงเป็นผู้ผลิต เป็นช่างทำเครื่องเขินมาก่อน จึงมีการส่งเสริมให้ชาวไทเขินที่มาอาศัยอยู่ในเชียงใหม่หรือรอบเมืองเชียงใหม่เป็นผู้ผลิตโดยมีการนำเอาลวดลาย วิธีการทำตามแบบชาวเขินเชียงตุงมาประยุกต์ผสมผสานให้ให้กลมกลืนกับเครื่องเขินเชียงใหม่ ตามความนิยมในแต่ละยุคสมัย

การทาน้ำยางรักและการเคลือบด้วยยางรักนั้นก็เพื่อให้เกิดความคงทน กันน้ำ กันเชื้อรา เพิ่มความสวยงามให้กับพื้นผิวของภาชนะ โดยขั้นสุดท้ายเป็นการทาน้ำยางรักตกแต่งด้วยลวดลายที่สร้างสรรค์ขึ้นตามลวดลายแบบฉบับ หรือประยุกต์ตามรสนิยม การผลิตเครื่องเขินไม่มีความชัดเจนหรือมีหลักฐานที่ปรากฏเกี่ยวกับการผลิตเครื่องเขินใช้ในล้านนาว่าเกิดขึ้นเมื่อใดจึงต้องศึกษากันต่อไป

เครื่องเขินจึงเป็นภูมิปัญญาท้องถิ่นที่มีการถ่ายทอดและสืบทอดมายาวนาน มีการถ่ายทอดให้ลูกหลานเพื่อประโยชน์ทางอาชีพ และถ่ายทอดเป็นความรู้ให้กับองค์กร หน่วยงานที่สนใจ นอกจากนี้ การผลิตเครื่องเขินในปัจจุบัน นิยมผลิตเป็นของที่ระลึก ไม่ได้สร้างหรือผลิตมาเพื่อเป็นเครื่องใช้ในครัวเรือนเหมือนแต่ในอดีตร เครื่องเขินจึงเป็นวัฒนธรรมที่คนรุ่นหลังควรอนุรักษ์ สืบทอดไว้ให้คู่กับชาวไทเขิน แผ่นดินล้านนา ให้คนรุ่นหลังรู้ถึงรากเหง้าความเจริญรุ่งเรืองของภูมิปัญญาล้านนาในอดีต และเห็นคุณค่าแห่งภูมิปัญญาหัตถกรรมเครื่องเขินล้านนาต่อไป

เอกสารอ้างอิง

กรมการศึกษานอกโรงเรียน. **เครื่องเงิน**. ม.ป.ท., ม.ป.ป..

ทวี สว่างปัญญางกูร (ปริวรรต). **ตำนานเมืองยอง**. เชียงใหม่ : ทรัพย์การพิมพ์, ๒๕๒๗.

ประคอง นิมมานเหมินท์ และทรงศักดิ์ ปรางค์วัฒนกุล (บรรณาธิการ). **ลานนาไทยคดี**. สำนักพิมพ์ศูนย์หนังสือเชียงใหม่, ๒๕๒๑.

มูลนิธิสารานุกรมวัฒนธรรมไทย ธนาคารไทยพาณิชย์. **สารานุกรมวัฒนธรรมไทยภาคเหนือ เล่ม ๔**.

กรุงเทพมหานคร : บริษัท สยามเพลส แมเนจเม้นท์ จำกัด, ๒๕๔๒.

ลมูล จันทน์หอม (ปริวรรต). **ตำนานม้งราย และตำนานเชียงใหม่ เชียงตุง**. (ต้นฉบับตัวอักษรไทลื้อ ตัวเขียน).

สถาบันภาษา ศิลปะและวัฒนธรรม มหาวิทยาลัยราชภัฏเชียงใหม่, ๒๕๕๐.

วิบูลย์ ลี้สุวรรณ. **นามานุกรมเครื่องจักสาน**. พิมพ์ครั้งที่ ๑. กรุงเทพมหานคร : บริษัทวิริยะธุรกิจ จำกัด, ๒๕๕๓.

ศุภฤกษ์ กุลสุ(บรรณาธิการ). **หางดงถิ่นหัตถกรรม**. เอกสาร โครงการสร้างความเข้มแข็งทางวิชาการ

ให้กับชุมชน : งานศิลปหัตถกรรมท้องถิ่น ในเขตอำเภอหางดง จังหวัดเชียงใหม่ สำนักส่งเสริม

ศิลปวัฒนธรรม มหาวิทยาลัยเชียงใหม่. เชียงใหม่ : บริษัท โชตนาพรินท์ จำกัด, ๒๕๕๔.

สถาบันภาษา ศิลปะและวัฒนธรรม มหาวิทยาลัยราชภัฏเชียงใหม่. **พจนานุกรมภาษาล้านนา**. เชียงใหม่ :

ห้างหุ้นส่วนจำกัดโรงพิมพ์แสงศิลป์, ๒๕๕๐.

www.pralanna.com (เข้าถึงเมื่อวันที่ ๒๗ เมษายน ๒๕๖๐).

สืบสาย แต่งแต้ม เครื่องเขิน

นรงค์เดช ดอกแก้ว*

หลายท่านคงเคยได้ยินคำว่า เครื่องเขินบ้าง คัวฮักคัวหางบ้าง เครื่องรักบ้าง คำสามคำนี้มีความหมายเหมือนหรือแตกต่างกันอย่างไร

เครื่องเขิน สันนิษฐานว่าน่าจะเป็นเป็นคำศัพท์ ที่ชาวกรุงเทพฯ ใช้เรียกงานหัตถกรรมในเมืองเชียงใหม่ อันเคลือบด้วยยางรักสีดำและชาดสีแดง นำมาจำหน่ายเป็นของที่ระลึกแต่ไม่ทราบว่าจะเรียกชื่ออย่างไร จึงใช้ชื่อแหล่งผลิตและกลุ่มช่างที่ทำการระบุชื่อสินค้า ซึ่งกลุ่มช่างที่ทำคือ ชาวไทเขิน ที่อาศัยอยู่บริเวณด้านทิศใต้ของกำแพงเมืองเชียงใหม่ จังหวัดเชียงใหม่

คัวฮักคัวหาง เป็นคำที่คนเมือง หรือชาวล้านนา ใช้เรียกงานหัตถกรรมโดยรวมที่เคลือบด้วยยางรักให้เป็นสีดำและชาดให้เป็นสีแดง (ชาด ทางล้านนาจะเรียกว่า หาง) จึงเรียกงานหัตถกรรมเหล่านั้นว่า คัวฮักคัวหางแต่เดิมนั้นเป็นสิ่งที่พบได้ทั่วไปเพราะใช้ในชีวิตประจำวัน

เครื่องรักหรือเครื่องลงรัก เป็นคำที่คนไทยภาคกลางเรียกงานหัตถกรรมที่เคลือบด้วยยางรักสีดำ ในเขตภาคกลางของประเทศไทย เช่น พานแว่นฟ้า ตะลุ่ม ตู้พระธรรมอาจมีการตกแต่งด้วยวัสดุต่างๆ เพิ่มเติม เช่น หอยมุก แผ่นทองคำเปลว เป็นต้น

* ครูกลุ่มสาระการเรียนรู้ศิลปะ โรงเรียนพิไกรวิทยา อำเภอพวนกระต่าย จังหวัดกำแพงเพชร.

เครื่องเงิน คั้วฮักคั้วหาง เครื่องรัก คำทั้งสามคำนี้หมายถึงสิ่งเดียวกัน คือคำที่ใช้เรียกงานหัตถกรรมที่ถูกทาเคลือบด้วยรัก หรือยางรัก เป็นสีดำล้นเรียบ ๆ หรือทาด้วยชาดสีแดงทับอีกที บ้างก็นิยมตกแต่งให้มีความวิจิตรสวยงามเพิ่มเติมตามแต่หน้าที่การใช้งานและตามรสนิยมของผู้ใช้ ซึ่งการเรียกขานจะเรียกอย่างไรนั้นขึ้นอยู่กับความประสงค์ของผู้กล่าวและบริบท ณ ขณะนั้นอีกที

ทั้งนี้ผู้เขียนขอใช้คำว่า เครื่องเงิน ในการเรียกงานหัตถกรรมที่ทาเคลือบด้วยยางรักรวมถึงการใช้สีน้ำมันแทนยางรัก ที่นิยมใช้มากในปัจจุบันด้วย

เครื่องเงิน กำมาจากอะไร

เครื่องเงิน เป็นคำเรียกกล่าวโดยรวมที่เป็นงานหัตถกรรมที่มีโครงสร้างทำจากไม้จริงหรือโครงสร้างไม้ไผ่สาน หรือวัสดุอื่นใด ๆ ก็ได้ จากนั้นนำมาเคลือบด้วยยางไม้สีดำจากต้นรักที่เรียกว่า ยางรัก จากนั้นนำมาตกแต่งด้วย ชาด ที่เป็นสีแดง ซึ่งเครื่องเงินมีชื่อเรียกต่างกันไปตามลักษณะรูปทรงและลักษณะของการใช้งาน เช่น ชันหมาก โดยมีโครงสร้างทำมาจากไม้ไผ่ ลงสมุกรัก แล้วทาด้วยรัก ถือเป็นกระบวนการสำคัญในการผลิตเครื่องเงิน เป็นต้น

รัก หรือ ยางรัก ทางล้านนาเรียกว่า ฮัก เป็นสิ่งสำคัญในการทำเครื่องเงินเพราะใช้เป็นวัตถุดิบหลักในการเคลือบงานหัตถกรรมต่าง ๆ ให้ มีความแข็งแรงคงทนยิ่งขึ้น ยางรักมีกลิ่นเหม็นเช่นยางไม้ปกติทั่วไปซึ่งได้มาจากยางของต้นรัก ลักษณะลำต้นมีลำต้นสูง ใบคล้ายใบมะม่วงแต่มีความหนาแข็งและกว้างกว่าเล็กน้อย ยางเป็นสีขาวคล้ายยางพารา มีกรรมวิธีการีดยางออกมาเช่นเดียวกับกับการกรีดยางพารา และเมื่อยางรักสัมผัสอากาศก็จะทำปฏิกิริยาเปลี่ยนเป็นสีดำ จากนั้นจึงนำมากรองเพื่อให้ได้รักที่สะอาดไม่ให้มีกากเศษไม้แล้วนำมาผสมน้ำมันตามสูตรต่าง ๆ เพื่อใช้สำหรับทาทำเครื่องเงินต่อไป

บางท่านอาจไม่ทราบว่าต้นรัก ยางรัก เป็นพืชต่อร่างกายมนุษย์ เมื่อเข้าไปใกล้ต้นรัก หรือสัมผัสกับยางรักอาจทำให้เกิดอาการแพ้ คัน ระคายเคืองต่อผิวหนัง ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับภูมิคุ้มกันของแต่ละบุคคล แต่สำหรับช่างที่ต้องคลุกคลีอยู่กับรัก พวกเขาจะมีวิธีการแก้แพ้ยางรักตามแต่ละภูมิปัญญาของตน และจะมีภูมิคุ้มกันเพิ่มขึ้นเรื่อย ๆ ตามธรรมชาติจนไม่แพ้ยางรักอีก แต่อย่างไรก็ตามในปัจจุบันนี้ได้พบต้นรักได้ทั่วไปอย่างในอดีต กลายเป็นต้นไม้หายาก ดังนั้นการพบว่ามีอาการแพ้จากพืชต้นรักโดยผู้ไม่รู้ จึงเกิดขึ้นได้น้อยมากในปัจจุบัน

ชาด ทางล้านนาเรียกว่า หาง ได้มาจากแร่ซินนาบาร์ (Cinnabar) เป็นของหายากและมีราคาแพง บ้างก็นำเข้ามาจากประเทศพม่า หรือจากประเทศจีนนับเป็นวัตถุดิบสำคัญในการนำมาผสมกับยางรักให้ยางรักสีดาก็จะกลายเป็นสีแดง แล้วจึงนำมาทาเป็นชั้นสุดท้าย หรือนำมาเขียนเป็นลวดลายตกแต่งเครื่องเงิน ซึ่งอาจกล่าวได้ว่า ชาด เป็นสิ่งสำคัญอีกประการในการทำเครื่องเงินเพราะทำให้เกิดความสวยงามมากยิ่งขึ้นนั่นเอง

อย่างที่กล่าวมาในข้างต้นแล้วว่า ในทางภาคเหนือหรือทางล้านนาจะเรียกเครื่องเขินว่าคัวฮัก คัวหาง ซึ่งเรียกตามการนำรัก (ฮัก) ขาด (หาง) มาทากตกแต่งงานหัตถกรรมนั้นๆ ให้เกิดเป็นสีดำแดงตัดกันไป ตามแต่ช่างจะสร้างสรรค์ให้เกิดความสวยงามบ้างก็ประดับด้วยทองคำเปลว ติดกระจก เป็นการตกแต่งเพิ่มความสวยงามของเครื่องเขิน เป็นการแสดงถึงฝีมือในเชิงช่างที่มีความละเอียดประณีตความคิดสร้างสรรค์ และแสดงถึงรสนิยมในการใช้งานของผู้เป็นเจ้าของได้เป็นอย่างดี ดังจะเห็นได้จากลวดลายที่ปรากฏบนเครื่องเขิน ซึ่งวิธีการตกแต่งแต้มลวดลายเครื่องเขินนั้นเป็นขั้นตอนท้ายๆ ก่อนที่จะนำไปใช้งาน ซึ่งมีเทคนิคที่หลากหลาย โดยแยกตามวิธีการได้ดังนี้

๑. การขูดลาย ลงบนผิวรักที่แห้งแล้ว เป็นวิธีการสร้างลวดลายด้วยการใช้เหล็กปลายแหลมหรือเหล็กจาร ขูดขีดเป็นร่องเล็กลงบนผิวเครื่องเขิน หรือเรียกว่า ฮายลาย ซึ่งช่างขูดลายต้องเป็นผู้มีความชำนาญ และเข้าใจในลวดลาย รวมถึงน้ำหนักมือที่ขูดลงไปต้องรู้น้ำหนักใดเบา น้ำหนักใดมากตามลักษณะลาย ช่างที่ขูดลายได้งามต้องฝึกประสบการณ์เป็นสิบปีเลยทีเดียว เมื่อขูดเสร็จแล้วจึงนำผงชาดมาถมในร่องที่ขูดลายไว้ แล้วเช็ดออกให้เหลือแต่สีแดงชาดที่จมไปในร่องติดกับพื้นดำ บางแห่งเช่นช่างทำเครื่องเขินพม่า มีการขูดลายที่ละรอบ แต่ละรอบก็จะลงผงสีที่ต่างกัน ทำให้เครื่องเขินแบบขูดลายมีสีสันที่หลากหลายและ สะดุดตามากยิ่งขึ้น จากนั้นทาร์กเงาหรือรักใสเพื่อเคลือบทำให้ไม่หลุดลอกง่ายและเพิ่มความเงางาม ซึ่งในประเทศไทยเรายังคงเหลือวิธีการทำลักษณะนี้คือที่ชุมชนนันทารามและใกล้เคียง ในเขตจังหวัดเชียงใหม่

เครื่องเขินของโบราณตกแต่งด้วยวิธีการใช้เหล็ก
ปลายแหลมขูดลายหรือฮายลาย
(สมบัติของอาจารย์วิถี พานิชพันธ์)

ตัวขันหมาก ของโบราณ
ที่ตกแต่งโดยวิธีฮายลาย
(สมบัติของอาจารย์วิทยา พลวิฑูรย์)

๒. การขูดลาย บนสีที่ยังหมาดอยู่ วิธีการนี้ไม่ได้ขูดลงบนพื้นรักเหมือนวิธีการแรก แต่นิยมขูดขีดลวดลายโดยให้วัสดุปลายแหลม เช่น เหล็กหรือไม้ปลายแหลมขีดเขียนลายบนชาดสีแดง โดยระบายสีแดงชาดทับบนพื้นดำ เป็นรูปร่างที่ต้องการไว้ก่อนจากนั้นจึงขูดขีดลายลงไปให้เห็นพื้นสีดำเป็นเส้นในส่วนของรายละเอียดต่าง ๆ ของรูปนั้น ๆ ทั้งนี้ผู้ขูดลายต้องมีความชำนาญในการทำเพราะต้องเข้าใจลวดลายและขูดลายจากประสบการณ์โดยไม่มีการร่างแบบ และขณะขูดลายพื้นสีแดงชาดจะต้องไม่แห้ง

ภาพแสดงผลงานการขูดขีดลายรูปสัตว์หิมพานต์ บนสีที่ยังหมาดอยู่ โดยณรงค์เดช ดอกแก้ว
(ส่วนหนึ่งจากชั้นโดกหลวง สมบัติของคุณสุทธิพันธ์ เहरา)

๓. การเขียนลายแต้มสี เป็นวิธีการใช้พู่กันขนาดเล็กการเขียน โดยใช้ชาดสีแดง หรือ รงค์สีเหลืองร่วมด้วย ลักษณะการเขียนจะเป็นการวาดลวดลายพันธุ์พฤกษา รูปสัตว์ป่าหิมพานต์ตามจินตนาการ บ้างก็นิยมเขียนแบบลากหางยาว เช่นการเขียนลายเครื่องเงินแบบสันป่าตอง ใช้ปลายพู่กันแต้มลงไปเป็นจุด จากนั้นลากปลายพู่กันเข้ามาหาตัวเองพร้อมกับค่อย ๆ ยกปลายพู่กันขึ้นอย่างรวดเร็ว การยกปลายพู่กันขึ้นนี้จะช่วยให้เกิดเป็นลักษณะเส้นหางยาวเล็ก ๆ ที่ปลายหัวจะใหญ่แล้วค่อย ๆ ยาวเรียวเล็กลงปลายแหลมในส่วนหาง แล้วจึงลากเส้นใหม่โดยให้ปลายพู่กันจุดลงไปติดกับส่วนหัวของเส้นแรก แล้วลากปลายพู่กันเช่นเดียวกัน การวางโครงสร้างลายก็จะแตกต่างกันออกไปของช่างแต่ละคนในแต่ละท้องถิ่น ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับผู้สร้างสรรค์ว่ามีรสนิยมแบบใด

การเขียนลายแต้มสี
โดยเขียนแบบลากหางยาว

ลายแต้มสีโดยเขียนแบบลากหางยาวที่เสร็จ
เรียบร้อยแล้วโดยณรงค์เดช ดอกแก้ว

๔. การเขียนลายแล้วปิดทอง เป็นวิธีการเดียวกับการเขียนลายแต้มสี แต่ต้องรอให้ชาดหรือสีน้ำมันที่ใช้แต้มลายนั้นแห้งพอหมดเสียก่อน หรือแห้งพอที่สามารถปิดแผ่นทองคำเปลวได้ โดยปิดทองให้ทั่ว จากนั้นให้แปรงขนอ่อนปัดเอาเศษทองออก ทองก็จะติดในส่วนที่เป็นลวดลายตามที่แต้มเขียนลายไว้ เครื่องเขินก็จะแวววาว เปล่งประกายเหลืองอร่าม ด้วยลวดลายสีทอง เป็นการเพิ่มความสวยงาม เพิ่มมูลค่า และแสดงถึงรสนิยมของผู้เป็นเจ้าของยิ่งนัก

ขั้นตอนการเขียนลายแล้วปิดทองคำเปลว โดยณรงค์เดช ดอกแก้ว
(สมบัติของคุณราชน อินทวงศ์)

๕. การปิดทองแล้วชุดลาย เป็นวิธีการเดียวกับการชุดลาย บนสีที่ยังหมาดอยู่ แต่มีการปิดทองก่อนที่จะทำการชุดลาย โดยต้องรอให้ชาดหรือสีน้ำมันที่ไว้ระบายลงไปในนั้นแห้งพอสมควรเสียก่อน หรือแห้งพอที่สามารถปิดแผ่นทองคำเปลวได้ โดยปิดทองให้ทั่ว จากนั้นให้แปรงขนอ่อนปิดเอาเศษทองออก จากนั้นใช้เหล็กแหลมหรือไม้ปลายแหลมชุดขีดลายลงไปให้เห็นพื้นสีดำเป็นเส้นตัดกับสีทอง ในส่วนของรายละเอียดต่าง ๆ ของรูปนั้น ๆ ทั้งนี้ผู้ชุดลายต้องมีความชำนาญในการทำเพราะต้องเข้าใจลวดลายและชุดลายอย่างรวดเร็วโดยไม่มีการร่างหรือคัดลอกลายในขณะที่ทองยังไม่แห้งแสดงถึงความมั่นใจในการลงเส้นของช่างผู้ทำได้เป็นอย่างดี

ขั้นตอนการปิดทองแล้วชุดลายแบบต้นสด โดยณรงค์เดช ดอกแก้ว
(ส่วนหนึ่งของชั้นโฮ สมบัติของคฤหาสน์สุภัทร งามสมุทธร)

๖. การปิดทองพิมพ์ลายฉลุ วิธีการนี้ ต้องทำแบบ หรือแม่พิมพ์ฉลุลวดลายเสียก่อน แต่โบราณนั้นใช้หนังสือและกระดาษสาฉลุลวดลายด้วยสีกู ปัจจุบันใช้แผ่นพลาสติกใสฉลุลายด้วยคัทเตอร์ แล้วนำไปทาบบนส่วนที่ต้องการตกแต่ง ใช้สีน้ำมันหรือเฟรกเช็ดตามช่องลายฉลุนั้นแล้วจึงปิดทองคำเปลว หรืออีกวิธีคือเช็ดสีน้ำมันหรือเฟรกในส่วนที่ต้องการให้ทั่วแล้วทาบบแม่พิมพ์ลายฉลุและปิดทองคำเปลวลงไปก็สามารถทำได้เช่นกัน ขึ้นอยู่กับความถนัดของช่างแต่ละคน ทั้งนี้วิธีการนี้สามารถทำได้รวดเร็ว ไม่ซับซ้อน มักใช้กับลายที่ต้องการซ้ำกันหรือลวดลายที่ต่อเนื่องกัน

การปิดทองพิมพ์ลายจลุลายดอกพุดตาน และลายสิงห์ ใช้วัสดุสมัยใหม่ทำแม่พิมพ์
ซึ่งลายสิ่งๆจะมีการชุบติดตกแต่งเพิ่มเติม

๗. การกดพิมพ์แบบนูนต่ำเป็นวิธีการทำให้เกิดลวดลายแบบนูนขึ้นมา โดยนำสมุกรัก (ยางรัก ผสมกับฝุ่นผงต่างๆ ตามแต่ละสูตร) มากดพิมพ์สมุกลงให้เป็นลวดลายตามแบบแม่พิมพ์ไม้หรือแม่พิมพ์ หินสบู ซึ่งจะได้ลวดลายที่ซ้ำเป็นระเบียบเรียงกันไป ความงดงามของลายขึ้นอยู่กับช่างผู้แกะแม่พิมพ์ และจังหวะของการพิมพ์ลายอย่างต่อเนื่องกัน เมื่อสมุกรักแห้งแล้วก็จะทาสีหรือชาดสีแดงเคลือบเพิ่มความแข็งแรงและความสวยงาม หากเพิ่มมูลค่าและความอลังการในการตกแต่ง มักปิดทองที่บัพทึงและประดับกระจกสี

ชะต๋า หรือตะกร้าของชาวหลวงพระบาง สปป.ลาว ประดับตกแต่งด้วยการกดพิมพ์และปิดทองคำเปลว
จากร้านทองในตลาดแห่งหนึ่งในเมืองหลวงพระบาง ภาพโดย ณรงค์เดช ดอกแก้ว, ๒๕๕๙

ชะต้ำ แบบหลวงพระบาง (สมบัติของอาจารย์วิถี พานิชพันธ์)

๘. การปั้นลาย เป็นวิธีการนำสมุกรักมาปั้นเป็นลวดลายตกแต่งเพิ่มลงไปบนตัวเครื่องเงิน โดยจะมีความนูนเพิ่มมิติออกมาแบบนูนต่ำ เป็นลายพันธุ์พฤกษา ลายสัตว์หิมพานต์ เป็นต้น เมื่อสมุกรักแห้งแล้ว ก็จะทาร์กหรือชาดสีแดงเคลือบเพิ่มความแข็งแรงและความสวยงาม หากเพิ่มมูลค่าและความอลังการในการตกแต่ง มักปิดทองทึบทั่วทั้งใบและยังประดับกระจกสีเช่นเดียวกับการตกแต่งแบบกดพิมพ์แบบนูนต่ำ

ลวดลายการปั้นรักสมุก แล้วปิดทองคำเปลว ประดับบน
ธรรมมาส วัดบ้านแจ้ง เมืองเชียงตุง สหภาพเมียนมาร์
ภาพโดย ณรงค์เดช ดอกแก้ว, ๒๕๕๐

ลวดลายการปั้นรักกระหนะ คือการปั้นรักเป็นเส้นเล็กๆ
แล้วม้วนขดปะติดเป็นลวดลายปิดทองคำเปลว
ประดับบนช้ำปอม หรือช้ำซ้อง (ตะกร้า) ของชาวเชียงตุง
(สมบัติของอาจารย์วิถี พานิชพันธ์)

๙. ลายรดน้ำ เป็นวิธีการที่ได้รับมาจากภาคกลาง มีวิธีการหลายขั้นตอนโดยจะกล่าวถึงการเขียนลาย คือ เมื่อเตรียมพื้นพร้อมที่จะเขียนแล้ว วาดลวดลายเป็นแบบบนกระดาษเสียก่อน ใช้เข็มเจาะกระดาษเป็นรู หรือปรูตามลายทั้งหมด นำมาทาบกับเครื่องเขินแล้วใช้ดินสอพองทำเป็นลูกประคบ ตบลงไปในกระดาษที่ปรูลายไว้แล้ว ผุ่นดินสอพองก็จะลงตามรูลายที่ปรูไว้ ให้เห็นเป็นแนวของลวดลาย จากนั้นนำน้ำยาหรดาลที่พร้อมใช้แล้ว ใช้ฟู่กันจุ่มน้ำยาหรดาลตัดเส้นเป็นลวดลายตามแบบที่ปรูไว้ ส่วนไหนที่ไม่ต้องการให้ทองติด ให้ระบายน้ำยาหรดาลถมตรงส่วนที่ไม่ต้องการให้ทองติด ดังนั้น น้ำยาหรดาลจึงมีคุณสมบัติเป็นพื้นผิวที่ปิดกันไม่ให้ทองติด เมื่อตัดเส้นถมลายเรียบร้อยแล้ว ใช้รักเช็ดให้ทั่ว โดยเช็ดรักออกให้พอเหมาะปิดทองให้ทั่วและมีความสุกเปล่ง จากนั้นทำการล้างน้ำในขั้นตอนสุดท้าย น้ำจะล้างหรดาลออกไปจนเหลือเพียงส่วนที่เช็ดรักปิดทอง สีทองสุกอร่ามตัดกับพื้นดำของรัก เมื่อสำเร็จเป็นผลงานที่วิจิตรสวยงาม สร้างมูลค่าและมีคุณค่ามากยิ่งขึ้น

ชั้นหมากที่มีการตกแต่งด้วยวิธีลายรดน้ำ
(สมบัติของอาจารย์วิทยา พลวิฑูรย์)

จากวิธีการตกแต่งเครื่องเขินที่กล่าวมาข้างต้นนี้ ยังมีอีกหลายเทคนิคที่ช่างผู้ทำจะสร้างสรรค์ผลงาน หรือสร้างผลงานอย่างหลากหลายเทคนิคในชั้นเดียวกัน ตามความถนัดและตามความประสงค์ของตน ล้วนแสดงออกถึงฝีมือเชิงช่างสร้างงานศิลปะอันวิจิตรงดงามด้วยความตั้งใจ ทั้งนี้ เครื่องเขินที่ได้รับการตกแต่งอย่างงดงาม ยังเป็นเครื่องบ่งบอกถึงฐานะผู้เป็นเจ้าของตลอดจนบอกถึงรสนิยมได้เป็นอย่างดี

ผู้เขียนกำลังสาธิตการแต่งแต้มลวดลายเครื่องเงิน

ปัจจุบันนี้การใช้เครื่องเงินในชีวิตประจำวันนั้นวันนี้อาจกล่าวได้ว่าเกือบเลือนหายไปจากสังคมอาจเนื่องด้วยสภาพเศรษฐกิจที่มีค่าครองชีพสูงขึ้น การใช้พลาสติกเข้ามาแทนที่เครื่องเงิน แต่คงยังมีบางกลุ่มที่ยังคงใช้เครื่องเงินในชีวิตประจำวัน บ้างใช้เป็นของโชว์แสดงถึงฐานะ โดยเครื่องเงินโบราณที่มีความงดงามนั้นนับวันยิ่งหายาก อยู่ในการเก็บสะสมของหลายๆ ท่าน หรือตามพิพิธภัณฑ์ต่างๆ น้อยครั้งที่ผู้คนทั่วไปจะได้ชม แต่อย่างไรก็ตามนับว่าเป็นข่าวที่น่ายินดี ที่ปัจจุบันนี้เริ่มมีผู้สนใจกลับมาใช้เครื่องเงิน ทั้งของเก่าโบราณและของทำใหม่ แม้จะไม่ใช้รักและชาดแท้ก็ตาม ซึ่งนำกลับมาใช้ในพิธีการสำคัญ พิธีกรรมต่างๆ ที่เคยใช้เครื่องเงิน ก็เริ่มนำกลับมาใช้ใหม่อีกครั้ง และยังพบว่าช่างผู้เขียนลายรุ่นใหม่ที่ศึกษาด้วยตนเองก็พอมีอยู่บ้าง แต่ไม่มากนัก ก็นับเป็นการร่วมสืบต่อลมหายใจของเครื่องเงินให้คงอยู่สืบไป ทั้งนี้ผู้เขียนในฐานะผู้เป็นช่างเขียนลายเครื่องเงินรุ่นใหมคนหนึ่ง ขอวิงวอนให้ผู้อ่านและผู้สนใจเครื่องเงิน โปรดสนับสนุนช่างผู้ทำเครื่องเงิน ช่างผู้เขียนลาย ไม่ทางใดก็ทางหนึ่ง ให้มีกำลังใจและบรรจงสร้างเครื่องเงินที่งดงามวิจิตรออกมาประดับโลกา และทุกท่านได้ชื่นชมยินดีในผลงานอันมีสุนทรียภาพเป็นมรดกทางวัฒนธรรมสืบไป

เอกสารอ้างอิง

ณรงค์เดช ดอกแก้ว. **แต้มดอก เขียนลาย เครื่องเงินล้านนา**. วารสารร่วมพยอม (กรกฎาคม - ธันวาคม ๒๕๕๘), ๒๕๕๘.

วิถี พาณิชพันธ์. **ร้อยสายลายละกอน**. กรุงเทพฯ : โอ. เอส. พริ้นติ้ง. ๒๕๔๗.

วิถี พาณิชพันธ์. **เครื่องเงินในเอเชียอาคเนย์**. เชียงใหม่ : มิ่งเมืองนวัตน์, ๒๕๕๘.

ลีปิกร มาแก้ว. **ลายค่าน้ำแต้ม ภาพพระบฏบนผ้าไหม**. วารสารร่วมพยอม (กรกฎาคม - ธันวาคม ๒๕๕๘), ๒๕๕๘.

อภิวันท์ อดุลยพิเชษฐ์. **ลายรดน้ำ**. กรุงเทพฯ : เมืองโบราณ, ๒๕๕๕.

เพชรราชภัฏ – เพชรล้านนา กับการสืบสานงาน “เครื่องเขิน”

ปณิดดา ไตรคำนุช*

เครื่องเขินเป็นศิลปหัตถกรรมพื้นบ้านของล้านนา และเป็นภูมิปัญญาพื้นบ้านที่ใช้วัสดุภายในท้องถิ่นมาทำเป็นเครื่องใช้ในครัวเรือน จนกล่าวได้ว่า หากมีใครเดินเข้าไปในบ้านของคนล้านนา ในสมัยนั้น จะพบว่าแทบทุกบ้านจะต้องมีเครื่องเขินเป็นของใช้อย่างน้อยหนึ่งชิ้น เครื่องเขินเหล่านั้นล้วนเป็นภูมิปัญญาของคนล้านนาที่นำเอาวัสดุในธรรมชาติมาประดิษฐ์ พร้อมตกแต่งด้วยรัก และชาดได้อย่างงดงาม ซึ่งชาวล้านนาจะเรียกเครื่องใช้ที่ทำมาจากเครื่องเขินว่า “คัวฮักคัวหาง”

* นักวิชาการศึกษา สำนักศิลปะและวัฒนธรรม มหาวิทยาลัยราชภัฏเชียงใหม่.

การทำเครื่องเงิน

ที่มา : <http://library.cmu.ac.th> (เข้าถึงเมื่อวันที่ ๒ พฤษภาคม ๒๕๖๐)

ความเป็นมาของเครื่องเงิน

การศึกษาพบว่า เครื่องเงินไม่ได้เป็นเครื่องใช้ที่เพิ่งเข้ามาสู่ดินแดนล้านนาในยุคฟื้นฟูเมืองเชียงใหม่เท่านั้น แต่เครื่องเงินเป็นเครื่องใช้ที่มีใช้อย่างแพร่หลายในล้านนา มาก่อนหน้านั้นนานแล้ว สันนิษฐานว่าเครื่องเงินเข้ามาเมื่อราว พ.ศ.๒๑๐๐ ดังปรากฏหลักฐานในพงศาวดารพม่าว่า เมื่อพม่าเข้ายึดครองเมืองเชียงใหม่ได้กวาดต้อนเอาชาวเมืองเชียงใหม่และช่างฝีมือไปไว้ในเมืองพม่าหลายครั้ง ปัจจุบันชาวล้านนาเหล่านั้นยังคงมีการทำเครื่องเงินชนิดขุดขีดเป็นลายเส้น แล้วถมลายเส้นด้วยสีต่าง ๆ อยู่ที่เมืองพุกามซึ่งพม่าเรียกเครื่องเงินชนิดนี้ว่า “โยนเก้” แปลว่า เครื่องยวน ซึ่งหมายถึง เครื่องใช้ที่ประดิษฐ์ขึ้นโดยชาวไทยยวนหรือล้านนา นอกจากนี้ ยังพบว่าเครื่องเงินของพม่าที่มีลวดลายประดับแบบหนึ่งชื่อว่า “ชินเม่” คำว่าชินเม่ หมายถึง เชียงใหม่ เมื่อนำเครื่องเงินชนิดนี้มาพิจารณาลวดลายที่ประดิษฐ์บนเครื่องเงินพม่า ทำให้สามารถเชื่อมโยงได้ว่า ลวดลายที่พบบนเครื่องใช้ของพมานั้น น่าจะเป็นลวดลายดั้งเดิมจากเชียงใหม่ ตั้งแต่ปลายสมัยราชวงศ์มังราย พ.ศ.๒๑๐๐ ซึ่งสอดคล้องกับสมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพที่ได้ทรงกล่าวถึงวิธีการลงรักที่พบในพม่า และพระองค์ได้นำสิ่งที่สังเกตเห็นมากล่าวไว้ในเรื่อง “เที่ยวพม่า พ.ศ.๒๔๗๘” “...ฉันได้เห็นในหนังสือพงศาวดารพม่าฉบับหนึ่งว่าวิชาทำของลงรักนั้น พระเจ้าหงสาวดีบุเรงนองได้ไปจากเมืองไทย (ได้นำช่างรักไทยไป เมื่อครั้งตีกรุงศรีอยุธยา ในปี พ.ศ.๒๑๑๒) ถ้าจริงดังนั้นก็พึงสันนิษฐานว่าครั้งนั้นได้ไปแต่วิธีทำรัก “น้ำเกลี้ยง” กับการทำ “ลายรดน้ำ” จึงมีของพม่าทำเช่นนั้นแต่โบราณแต่วิธีที่ขุดพื้นรักลงไปเป็นรูปภาพ และลวดลายต่าง ๆ นั้นพวกช่างชาวเมืองพุกามเขาบอกฉันว่าพึงได้วิธีไปจากเมืองเชียงใหม่ เมื่อครั้งหลัง...” (http://jamjureejino.blogspot.com เข้าถึงวันที่ ๒ พฤษภาคม ๒๕๖๐)

ชาวล้านนาในอดีตมิได้มีคำเรียกผลิตภัณฑ์งานเครื่องสถานที่ลงรักฉาบชาดเหล่านั้นเป็นการเฉพาะอย่างใดอย่างหนึ่ง แต่เรียกรวมกันว่า ครัวชักคริวหาง เครื่องชักเครื่องหางหรือ เครื่องชักเครื่องคำ (ทอง)

ทั้งนี้เป็นไปตามลักษณะการประดับตกแต่งว่ามีการตกแต่งด้วยชาดหรือปิดทองคำเปลวและจะเรียกชื่อผลิตภัณฑ์แต่ละชิ้นไปตามหน้าที่การใช้อย่างของภาชนะนั้นๆ เช่น ชันดอก ชันหมาก ชันโอ หีบผ้า แอ็บ อูบ ปุง เป็นต้น ส่วนคำว่า “เครื่องเงิน” นั้นคงเป็นคำเรียกขานที่เกิดขึ้นเมื่อไม่นานมานี้ อาจเป็นคำเรียกของคนภาคกลางหรือหน่วยงานราชการเมื่อประมาณ ๑๐๐ ปีที่แล้ว โดยเรียกตามชื่อกลุ่มชนไทยเงินหรือไทยจีน ซึ่งเป็นผู้ผลิตดั่งนั้น คำว่า “เครื่องเงิน” จึงเป็นชื่อที่เรียกตามชื่อของหมู่บ้านและกลุ่มชนที่ผลิต ซึ่งรวมถึงเครื่องใช้ไม้อ้อยของชาวเงินนั่นเอง (<https://souvenirbuu.wordpress.com> เข้าถึงวันที่ ๒ พฤษภาคม ๒๕๖๐)

เครื่องเงินกำเนิดครั้งแรกในประเทศจีน ในสมัยฉางโจวเมื่อประมาณ ๔,๐๐๐ ปีมาแล้วโดยพบหลักฐานชิ้นส่วนและตัวภาชนะเครื่องเงินในหลุมศพของบุคคลสำคัญหลายแห่งต่อมาวัฒนธรรมเครื่องเงินได้แพร่หลายไปสู่เกาหลี ญี่ปุ่นจีนตอนใต้ เวียดนาม และเอเชียอาคเนย์ จากนั้นได้ขยายตัวมายังตอนบนของประเทศไทย โดยชาวไทยเงินหรือไทยจีน ซึ่งตั้งถิ่นฐานที่เมืองเชียงตุง ทางตอนใต้ของจีน และมีบางแนวคิดบอกว่า ชาวไทยเงินที่เข้ามาตั้งรกรากที่เมืองเชียงใหม่ เป็นเชลยที่ถูกกวาดต้อนมาเมื่อครั้งสมเด็จพระรามาธิบดีที่ ๑ (พระเจ้าอู่ทอง) ทำให้สรุปได้ว่า เครื่องเงินเชียงใหม่ ถือกำเนิดมาจากชาวไทยเงินจากเมืองเชียงตุง โดยเรียกชื่อเครื่องใช้ที่ชาวไทยเงินประดิษฐ์ ตามชื่อชนชาติว่า เครื่องเงิน จนปัจจุบันเป็นที่รู้จักกันอย่างแพร่หลาย

เครื่องเงินมีลักษณะและวิธีการทำซึ่งเป็นลักษณะเฉพาะ ที่สะท้อนให้เห็นสภาพวิถีชีวิต ความเป็นอยู่ สภาพสังคม ขนบธรรมเนียมประเพณี ศาสนาและคติความเชื่อต่างๆ ของชุมชน ถือได้ว่าเครื่องเงินเป็นผลิตผลทางวัฒนธรรมที่เกี่ยวข้องกับวิถีชีวิต ที่แสดงให้เห็นถึงคุณลักษณะของชาวล้านนาได้เป็นอย่างดี เช่น การทำขันดอก เพื่อใช้เป็นภาชนะใส่ดอกไม้ สำหรับนำไปบูชาพระทั้งในบ้านและในวัด แสดงให้เห็นว่าวิถีชีวิตของชาวล้านนาในยุคนั้น มีความเกี่ยวข้องและผูกพันกับศาสนา การทำเครื่องใช้ที่เกี่ยวกับศาสนา จึงทำด้วยความตั้งใจ ประณีตงดงาม โดยเชื่อว่า หากเราตั้งใจทำดี ผลบุญกุศลนั้น จะส่งผลให้ผู้นั้นมีความสุข และมีความงดงาม เกิดในภูมิใด ภพใด ก็จะมีความสุขงาม และพบพานสิ่งที่ดีๆ

เครื่องเงิน

ที่มา : <http://culture.mome.co/bamboohandicraft> (เข้าถึงเมื่อวันที่ ๒ พฤษภาคม ๒๕๖๐)

เครื่องเงินที่มีชื่อเสียงและมีความประณีตของล้านนา คือ เครื่องเงินเชียงใหม่ ปัจจุบันเครื่องเงินที่มีความงดงามและเน้นประโยชน์ใช้สอยเช่นในอดีต นับวันจะสูญหาย หายความสำคัญ และสูญเสียเอกลักษณ์ดั้งเดิมไป เนื่องจากการทำเครื่องเงิน ต้องใช้ความชำนาญ ประณีต อดทน รวมถึงวิถีชีวิตในการผลิตหายากหรือมีราคาสูงขึ้นทุกวัน ตลอดจนมีการผลิตเครื่องเงินในบ้านจากวัสดุชนิดใหม่ขึ้นมาแทนที่เครื่องเงิน แม้ปัจจุบันยังคงมีการผลิตเครื่องเงิน แต่รูปแบบการใช้สอย ตลอดจนวัสดุที่ใช้ในการสร้างงานได้เปลี่ยนแปลงไป มีการนำเอาวัสดุเทียมมาใช้ในการประกอบการผลิตงาน เช่น โลหะ ดินเผา เมื่อเกิดสภาพเช่นนี้ขึ้น จึงสมควรที่จะต้องมีการอนุรักษ์และให้ความรู้ที่ถูกต้องก่อนที่จะสูญหายไป (กฤตพัชร สุริยะโชติ, ๒๕๕๖)

ดังที่กล่าวมาแล้วว่า เครื่องเงิน เป็นภูมิปัญญาพื้นบ้านที่เกิดจากการประดิษฐ์เครื่องมือเครื่องใช้โดยใช้วัสดุจากธรรมชาติที่อยู่ในชุมชน เพื่อตอบสนองการดำรงชีวิตของตนและครอบครัว จนกลายมาเป็นเครื่องใช้ที่มีเอกลักษณ์เฉพาะของชุมชน ซึ่งภูมิปัญญาพื้นบ้านนี้จะเกี่ยวข้องกับวัฒนธรรมของชุมชนและมีการพัฒนา ด้วยการประยุกต์ เสริมสร้างสิ่งใหม่ บนรากฐานของเดิม โดยภูมิปัญญาพื้นบ้านทำให้ชาวบ้านในชุมชนสามารถพึ่งตนเองได้อย่างเหมาะสมกับสภาพแวดล้อม ดังนั้น การพัฒนาใดๆ จึงควรให้ความสำคัญกับภูมิปัญญาพื้นบ้านในการพัฒนา จึงจะทำให้การพัฒนานั้นๆ สอดคล้องกับวิถีความเป็นอยู่ของชาวบ้านในชุมชนได้อย่างเหมาะสม จึงจะทำให้การพัฒนานั้นเป็นการพัฒนาอย่างยั่งยืน

เครื่องเงินชนิดชุดลาย

ที่มา : Facebook : ประเทืองเครื่องเงิน (เข้าถึงเมื่อวันที่ ๒ พฤษภาคม ๒๕๖๐)

เพชรราชภัฏ – เพชรล้านนา กับการสืบสานงานเครื่องเงิน

ภูมิปัญญาพื้นบ้าน เป็นมรดกทางวัฒนธรรมที่มีคุณค่าต่อสังคม เป็นความรู้อันยิ่งใหญ่ที่เกิดจากการคิดค้น แก้ไขปรับปรุงอยู่ตลอดเวลา เพื่อให้ตอบสนองต่อความต้องการ ซึ่งความรู้ดังกล่าวนี้ มีอยู่ทั่วไปทั้งในตัวบุคคล และที่ปรากฏเป็นลายลักษณ์อักษร เช่น โบราณ พับสา เมื่อความรู้ดังกล่าวถูกละเลย ขาดการสืบทอด ก็จะทำให้สายใยความเชื่อมต่อยาวระหว่างรุ่นสู่รุ่น ขาดตอน และสูญหายไปจากชุมชน ดังนั้น จึงควรมีการดำเนินการยกย่องครุภูมิปัญญาพื้นบ้าน เพื่อให้มีผู้สืบทอดสืบสานและส่งต่อองค์ความรู้ของชุมชน ให้ความรู้นั้นอยู่ในชุมชนตลอดไป

มหาวิทยาลัยราชภัฏเชียงใหม่ ได้ดำเนินการในโครงการ เพชรราชภัฏ - เพชรล้านนา โดยสรรหาและคัดเลือกภูมิปัญญาพื้นบ้านล้านนา ผู้สร้างสรรค์ผลงานด้านศิลปวัฒนธรรมเพื่อประกาศยกย่องเชิดชูเกียรติเป็น “เพชรราชภัฏ - เพชรล้านนา” มีวัตถุประสงค์ให้เกิดการอนุรักษ์ ฟื้นฟู ประยุกต์ และสร้างใหม่ เพื่อให้องค์ความรู้ไม่สูญหายไปจากชุมชน ซึ่งสอดคล้องกับสำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ ที่ได้ตระหนักถึงคุณค่าของภูมิปัญญาชาวบ้าน และการถ่ายทอดจากรุ่นหนึ่งสู่รุ่นหนึ่ง จึงดำเนินการยกย่องภูมิปัญญาพื้นบ้าน ด้วยการเชิดชูเกียรติเป็น ศิลปินแห่งชาติ ซึ่งการยกย่องดังกล่าว มีวัตถุประสงค์ที่สำคัญเพื่อแสดงให้คนทั่วไป และคนรุ่นหลังได้เห็นถึงการยอมรับในความรู้ภูมิปัญญาพื้นบ้านและเป็นการส่งเสริมให้สังคมได้รับรู้ศักยภาพขององค์ความรู้ของชุมชนที่มีคุณค่าและ สร้างมูลค่าให้กับประเทศ ด้วยการให้ความรู้กับนักท่องเที่ยวผ่านการท่องเที่ยววิถีชุมชน ซึ่งปัจจุบันเป็นที่นิยมอย่างมากในหมู่นักเที่ยวทั้งชาวไทยและต่างประเทศ

ในช่วงเวลาที่ผ่านมา เพชรราชภัฏ - เพชรล้านนา ซึ่งเป็นผู้อนุรักษ์ สืบทอด และสืบสานองค์ความรู้ของชุมชน พร้อมถ่ายทอดให้กับคนรุ่นหลัง เพื่อให้ความรู้ดังกล่าวอยู่กับชุมชน ในสาขาเกี่ยวกับเครื่องเงิน มีจำนวน ๒ ท่าน ดังนี้

๑. นางประเทือง สมศักดิ์ สาขาหัตถกรรม : เครื่องเงิน

แม่ครูประเทือง สมศักดิ์

ที่มา : <http://culture.mome.co/lacquerware> (เข้าถึงเมื่อวันที่ ๒ พฤษภาคม ๒๕๖๐)

นางประเทือง สมศักดิ์ เกิดวันที่ ๖ มิถุนายน พ.ศ.๒๔๙๓ สมรสกับนายปิ่น สมศักดิ์ (ถึงแก่กรรม) บรรพบุรุษของนางประเทือง สมศักดิ์ เป็นชาวไทเขิน จากเมืองสิบสองปันทา ประเทศจีน ได้อพยพเข้ามาเมืองเชียงใหม่ สมัยพระเจ้ากาวิละ ในยุคเก็บผักใส่ซ้า เก็บข้าใส่เมือง ซึ่งนางประเทืองเรียนรู้การทำเครื่องเงิน ตั้งแต่ครั้งเยาว์วัย ด้วยต้องการอนุรักษ์และสืบทอดการทำเครื่องเงินจากบรรพบุรุษ รวมถึงการศึกษาหาความรู้เพื่อพัฒนาเครื่องเงินของตนอย่างสม่ำเสมอ ปัจจุบันนางประเทือง เปิดร้าน ประเทืองเครื่องเงิน ซึ่งเป็นที่รู้จักเป็นอย่างดีของชาวเชียงใหม่ และชาวต่างชาติ ในนามของ งานเครื่องเงินล้านนา

นางประเทือง สมศักดิ์ ได้รับการเชิดชูเกียรติเป็น เพชรราชภักดิ์ - เพชรล้านนา สาขาหัตถกรรม : งานเครื่องเงิน ประจำปีพุทธศักราช ๒๕๔๘

๒. นางขันแก้ว กันธิมา สาขาภูมิปัญญา : ศิลปะประดิษฐ์ : เครื่องเงิน (ถึงแก่กรรม)

แม่ครูขันแก้ว กันธิมา

ที่มา : <http://culture.mome.co/bamboohandicraft> (เข้าถึงเมื่อวันที่ ๒ พฤษภาคม ๒๕๖๐)

นางขันแก้ว กันธิมา เกิดวันที่ ๕ ธันวาคม พ.ศ.๒๔๗๐ สมรสกับนายอินสอน กันธิมา หลังจากเรียนจบชั้นประถมศึกษาปีที่ ๔ นางขันแก้ว จึงได้ออกมาเรียนรู้และสืบทอดการทำเครื่องเงินจากครอบครัว จนถึงปัจจุบันเป็นเวลากว่า ๗๐ ปี ซึ่งครอบครัวของนางขันแก้ว เป็นครอบครัวแรกที่ทำเครื่องเงินของหมู่บ้านศรีปันคร้ว อำเภอเมือง จังหวัดเชียงใหม่ ซึ่งนางขันแก้วได้ถ่ายทอดองค์ความรู้การทำเครื่องเงินให้กับชาวบ้านในหมู่บ้านศรีปันคร้ว จึงทำให้เกิดการสร้างอาชีพและเกิดเป็นชุมชนเครื่องเงิน ทำให้เป็นที่รู้จักอย่างแพร่หลายในนามของ เครื่องเงินบ้านศรีปันคร้ว

นางขันแก้ว กันธิมา ได้รับการเชิดชูเกียรติเป็น เพชรราชภักดิ์ - เพชรล้านนา สาขาภูมิปัญญา ด้านศิลปะประดิษฐ์ : การทำเครื่องเงิน ประจำปีพุทธศักราช ๒๕๕๕

เพชรราชภัฏ - เพชรล้านนาทั้งสองท่านมีวิธีการสืบทอดและสืบสานองค์ความรู้สู่ชุมชน ด้วยการถ่ายทอดความรู้ให้กับบุคคลในครอบครัวและญาติพี่น้อง เพื่อช่วยกันทำงาน ซึ่งเป็นอุตสาหกรรมในครอบครัว จากนั้นจึงได้ถ่ายทอดให้กับผู้ที่มาทำงานด้วย รวมถึงถ่ายทอดให้กับผู้สนใจที่เข้าร่วมในการฝึกอบรมศิลปวัฒนธรรม หลักสูตรระยะสั้น และในการอบรม สัมมนา ประชุม และบริการวิชาการที่หน่วยงานราชการและเอกชนจัดขึ้น

สรุป

การยกย่องเชิดชูเกียรติจากหน่วยงานต่าง ๆ ทำให้ครูภูมิปัญญาพื้นบ้าน มีความภาคภูมิใจที่ได้รับการยอมรับจากสังคม ทำให้มีกำลังใจในการสร้างสรรค์ผลงานและถ่ายทอดองค์ความรู้ของตนเองให้กับผู้สนใจ เพื่อให้องค์ความรู้ดังกล่าวอยู่ในชุมชนตลอดไป ซึ่งองค์ความรู้นี้จะเป็ทุนทางวัฒนธรรมในการดำเนินงานของชุมชน สร้างความต่อเนื่องจากอดีต สู่ปัจจุบัน รวมถึงการปรับตัวให้ทันกับสถานการณ์การเปลี่ยนแปลงต่าง ๆ จึงทำให้ชุมชนมีความรู้ที่เท่าทันการเปลี่ยนแปลง เพราะการเปลี่ยนแปลงทำให้เกิดการปรับตัว และพัฒนาตลอดเวลา จึงทำให้ชุมชนรักษาองค์ความรู้ของชุมชนไว้ได้

พิธีเชิดชูเกียรติ “เพชรราชภัฏ - เพชรล้านนา”

อย่างไรก็ตาม แม้ว่ามหาวิทยาลัยราชภัฏเชียงใหม่ จะมีโครงการเพชรราชภัฏ - เพชรล้านนา ที่ช่วยเชื่อมต่อองค์ความรู้ภูมิปัญญาพื้นบ้าน และช่วยสืบสานงาน “เครื่องเงิน” แต่การจะรักษาองค์ความรู้เกี่ยวกับเครื่องเงิน ก็ควรมีการดำเนินการทั้งกระบวนการของการผลิต การใช้ และการดูแลรักษา เพราะบางครั้งผู้บริโภคนำเครื่องเงินไปใช้ผิดวัตถุประสงค์ และไม่มีการดูแลรักษา ประกอบกับวัฒนธรรมการใช้เครื่องเงินในปัจจุบันลดน้อยลง เนื่องจากเครื่องเงินมีราคาแพง มีกระบวนการผลิตยุ่งยาก ซับซ้อน จึงควร

มีการให้ความรู้และกระตุ้นให้มีการนำวัสดุบางประเภทมาทดแทนไม้ เช่น พลาสติกและสังกะสี ซึ่งจำเป็นต้องปรับเปลี่ยนไปตามสภาพสังคมที่เปลี่ยนแปลงไป ประกอบกับวัสดุสมัยใหม่มีราคาถูก เบา ล้างเก็บง่าย และมีสีสันสวยงามกว่าเครื่องเงินรูปแบบเดิม ที่มีเพียงสีดำและสีแดงเท่านั้น ทั้งนี้เพื่อช่วยสืบสานวัฒนธรรมการทำเครื่องเงินให้คงอยู่อย่างยั่งยืน ยาวนาน และในกระบวนการที่จะทำให้เครื่องเงินอยู่ได้ตลอดไปนั้น สิ่งที่จะขาดไม่ได้ คือ ความร่วมมือของชุมชน ที่จะต้องช่วยกันส่งเสริม สนับสนุน หักถอกรรมประเภทนี้ รวมทั้ง หน่วยงานทั้งในส่วนของภาครัฐ และภาคเอกชน ตลอดจนสถาบันการศึกษาต้องร่วมกันที่จะสืบสานงานหัตถกรรม “เครื่องเงิน” ให้เป็นจุดเด่น และคงไว้ซึ่งความเป็นอัตลักษณ์ของล้านนาต่อไป

เอกสารอ้างอิง

- กฤตพัชร สุริยะโชติ. การศึกษาและพัฒนาเครื่องประดับร่วมสมัย : กรณีศึกษาเครื่องเงินจังหวัดเชียงใหม่. ปริญญาานิพนธ์ ปริญญาศิลปกรรมศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาานัตถกรรมการออกแบบ. มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ, ๒๕๕๖.
- ศูนย์วัฒนธรรมจังหวัดเชียงใหม่ และศูนย์ศิลปวัฒนธรรม สถาบันราชภัฏเชียงใหม่. **สรรพช่าง : ภูมิปัญญาท้องถิ่นเชียงใหม่**. เชียงใหม่ : โรงพิมพ์ดาว, ๒๕๓๙.
- นุสรา เตียงเกตุ และคณะ. **ห้องเรียนทอผ้า การสืบทอดความรู้เรื่องผ้าพื้นเมืองแม่แจ่ม**. เชียงใหม่ : โค - ชยัน มีเดียทิม, มปป.
- กระทรวงวัฒนธรรม. ๒๕๖๐. **กิจกรรมเผยแพร่ข้อมูลศิลปวัฒนธรรมด้วยระบบ QR - Code** (ออนไลน์). แหล่งที่มา : <http://culture.mome.co/bamboohandicraft>. ๒ พฤษภาคม ๒๕๖๐.
- สำนักหอสมุด มหาวิทยาลัยเชียงใหม่. ๒๕๖๐. **การผลิตเครื่องเงินบ้านนันทาราม** (ออนไลน์). แหล่งที่มา : <http://library.cmu.ac.th>. ๒ พฤษภาคม ๒๕๖๐.
- Jamjuree Jinosawat. ๒๕๖๐. **เครื่องเงินล้านนา** (ออนไลน์). แหล่งที่มา : <http://jamjureejino.blogspot.com>. ๒ พฤษภาคม ๒๕๖๐.
- SOUVENIR. ๒๕๖๐. **เครื่องเงิน** (ออนไลน์). แหล่งที่มา : <https://souvenirbuu.wordpress.com>. ๒ พฤษภาคม ๒๕๖๐.

ภาพกิจกรรมงานด้านพระพุทธรูป ศิลปวัฒนธรรม ตั้งแต่ กุมภาพันธ์-พฤษภาคม น.ศ.๒๕๖๐

๑ กุมภาพันธ์ ๒๕๖๐ อาจารย์วาทีนี้ บัวชุม รองผู้อำนวยการสำนักศิลปะและวัฒนธรรม ให้การต้อนรับคุณสุภัทรา เกรย์ และคณะจากบริษัท Nancy Chandler's Map เข้าเยี่ยมชมสถาบันด้านนาฬิกา ในส่วนของห้องแสดงเครื่องดนตรีพื้นบ้าน โดยมี นางสาวปนัดดา ไตคำนุช นักวิชาการศึกษาประจำสำนัก และนายณฤเบศร์ ปูนพรม นางสาวกฤติมา จันทร์ละมูล นักศึกษาฝึกประสบการณ์วิชาชีพ ชั้นปีที่ ๔ สาขา วิชาดุริยางค์ไทย คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏเชียงใหม่ เป็นวิทยากรให้ความรู้

๓ กุมภาพันธ์ ๒๕๖๐ สำนักศิลปะและวัฒนธรรม นำโดย ผศ.สุชานาฏ สิตานุรักษ์ ผู้อำนวยการ และบุคลากรเข้าร่วมแสดงความยินดีกับโฮงเฮียนสืบสาน ภูมิปัญญาล้านนา ในงาน ๒๐ ปี สืบสานล้านนา ณ โฮงเฮียนสืบสานภูมิปัญญาล้านนา ซึ่งภายในงาน มีพิธีเปิดศูนย์ศึกษาเอกสารโบราณ ก่อตั้งโดย อาจารย์ มาลา คำจันทร์ ศิลปินแห่งชาติ ปี ๒๕๕๖ โดยทางศูนย์ ไบลาณศึกษาได้ร่วมแบ่งปันข้อมูล เนื่องจากเป็น เครือข่ายทางวัฒนธรรมร่วมกัน

๔ กุมภาพันธ์ ๒๕๖๐ อาจารย์จันทนา ศศิธรรมาศ รองผู้อำนวยการฯ นำนักศึกษาเข้าร่วมการประชุมเชิงปฏิบัติการเพื่อกำหนดแนวทางในการจัดตั้งสมาคมศิลปะการแสดงพื้นบ้าน (กลองล้านนา) ณ ห้องประชุมห้วยน้ำขาว โรงแรมโลตัสปางสวนแก้ว โดยสำนักงานวัฒนธรรมจังหวัดเชียงใหม่ กรมส่งเสริมวัฒนธรรม ในการประชุมดังกล่าว เพื่อส่งเสริม สนับสนุนให้เกิดการรวมกลุ่มอนุรักษ์สืบสานศิลปะการแสดงพื้นบ้าน ประเภท กลอง (กลองล้านนา) ๘ จังหวัดภาคเหนือ อันเป็นอัตลักษณ์ที่โดดเด่น และทรงคุณค่าของชาวล้านนา ให้คงอยู่เป็นมรดกวัฒนธรรมของชาติ และของท้องถิ่นสืบไป

๕-๘ กุมภาพันธ์ ๒๕๖๐ ศูนย์โปลานศึกษา สำนักศิลปะและวัฒนธรรม นำโดยคุณดิเรก อินจันทร์ และคุณอนุชิต ณ สิงห์ทรร เดินทางไปจัดนิทรรศการด้านอักษรธรรมล้านนาในงาน “ปอยพั่นพู่ประเพณีชาวไท ครั้งที่ ๑๖” ณ บ้านห้วยส้าน เมืองเมืงวดี รัฐกะเหรี่ยง สาธารณรัฐแห่งสหภาพเมียนมา การเดินทางไปครั้งนี้มีคณะกรรมการจัดงานฝ่ายไทย คือ สำนักศิลปะและวัฒนธรรม มหาวิทยาลัยราชภัฏเชียงใหม่ และ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตเชียงใหม่ เป็นแกนหลักในการดำเนินงาน ภายในงานมีกิจกรรมที่แสดงถึงวิถีชีวิต ประเพณี และวัฒนธรรมของชาวล้านนา (ไทวอน) ที่อาศัยอยู่ในพม่า เช่น ความรู้ด้านเอกสารโบราณ การสืบชะตา แข่งขันจ้อยเอ้ย คร่ำวอ้า เผาข้าวหลาม แข่งขันปล่อยโคมสาย การแสดงดนตรีพื้นบ้าน การขับขอ ฟ้อนนก ฟ้อนเชิง เป็นต้น โดยปี ๒๕๖๐ นี้จัดเป็นครั้งที่ ๑๖ ตรงกับวันที่ ๗ กุมภาพันธ์เป็นวันชาติไทของชาวไทในเมียนมา เพื่อรำลึกถึงบรรพบุรุษและแสดงออกถึงความเป็นเชื้อชาติไท มีชาวไทยและชาวพม่าที่อาศัยในเมืองเมืงวดีและใกล้เคียงเข้าร่วมงานอย่างล้นหลาม

๑๖ กุมภาพันธ์ พ.ศ.๒๕๖๐ ผู้ช่วยศาสตราจารย์สุชานาฏ สิตานุรักษ์ ผู้อำนวยการสำนักศิลปะและวัฒนธรรม ต้อนรับคณะจาก สำนักวิชาการ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตเชียงใหม่ นำโดย พระครูสุนทรสังฆพินิต, ดร. ผู้อำนวยการสำนักวิชาการ พระครูปลัดทิพนการณ์ ขยาภินันโท และ อาจารย์ศิรินทร์ หินคง และ Venerable Yuan Huai จาก Lanung Goer, China Lanung gar five strings Buddhist Academy ผู้ประสานงานโครงการสัมมนาวิชาการยวพุทธิกนานาชาติ เยี่ยมชมพิพิธภัณฑ์สถาบันล้านนาศึกษา และการปรึกษาหารือในการดำเนินงานร่วมกัน ระหว่างเครือข่าย ในการทำนุบำรุงพระพุทธศาสนา

๑๙ กุมภาพันธ์ ๒๕๖๐ ผู้ช่วยศาสตราจารย์สุชานาฏ สิตานุรักษ์ ต้อนรับคณะจาก Busan University of Foreign Studies, Korea นำโดย Prof.Dr.Kwon Oh-Kyung, Dean of Office of Planning & Specialization General Manager, Multicultural project Division of Korean Language&Culture มาเยี่ยมชมสถาบันล้านนาศึกษา อาคารพิพิธภัณฑ์ศิลปวัฒนธรรมล้านนา และเอกสารโบราณ

๑๗ กุมภาพันธ์ ๒๕๖๐ สำนักศิลปะและวัฒนธรรม ได้ดำเนินการจัดทำกิจกรรมการจัดการความรู้ ประจำปีงบประมาณ ๒๕๖๐ ในหัวข้อ “การพัฒนาฐานข้อมูลด้านศิลปะและวัฒนธรรมและเอกสารโบราณ ในการนำชมและการจัดแสดงของสถาบันล้านนาศึกษา” ตามแผนการจัดการความรู้ของสำนักศิลปะและวัฒนธรรม ประจำปีงบประมาณ ๒๕๖๐ วัตถุประสงค์เพื่อให้ผู้บริหาร บุคลากรของสำนักศิลปะและวัฒนธรรม นักเรียน/นักศึกษาของมหาวิทยาลัยราชภัฏเชียงใหม่ ได้ศึกษาเรียนรู้และจัดทำฐานข้อมูลให้บริการให้กับผู้เข้าเยี่ยมชม และข้อมูลที่สามารถนำมาจัดแสดงของสถาบันล้านนาศึกษาให้มีความน่าเชื่อถือมากยิ่งขึ้น โดยได้ดำเนินการจัดกิจกรรม ในครั้งที่ ๓/๒๕๖๐ เรื่อง “การพัฒนาความรู้เรื่องเอกสารโบราณ” ซึ่งได้มีการแลกเปลี่ยนเรียนรู้จาก นายดิเรก อินจันทร์ นักวิชาการศึกษา ซึ่งเป็นบุคลากรที่ได้มีการศึกษาด้านเอกสารโบราณ และเป็นวิทยากรหลักในการให้ความรู้ด้านเอกสารโบราณเป็นอย่างดี ในกิจกรรมดังกล่าว ได้มีผู้บริหาร บุคลากรของสำนักศิลปะและวัฒนธรรม และนักศึกษาชมรมรักภาษา ศิลปะและวัฒนธรรม เข้าร่วมกิจกรรมด้วย

๑๗ กุมภาพันธ์ ๒๕๖๐ คณะจากโครงการแลกเปลี่ยนนักศึกษา Tokiwa University เข้าเยี่ยมชมสถาบันล้านนาศึกษา อาคารเทพรัตนราชสุดา โดยมีนางสาวปนัดดา ไตคำนุช และนางสาววราภรณ์ ไยธาราษฎร์ เป็นวิทยากรให้ความรู้

๑๙ กุมภาพันธ์ ๒๕๖๐ พระภิกษุ สามเณร จำนวน ๒๙ รูป ในโครงการบรรพชาอุปสมบทหมู่ และ เนกขัมมะจาริณี จำนวน ๑๙ คน จากมหาวิทยาลัย ราชภัฏเชียงใหม่ ร่วมกิจกรรมรวมพลังความดี พระนวกะ ๙๙๙ รูป มหาวิทยาลัยราชภัฏทั่วประเทศ ถวายเป็นพระราชกุศลแด่พระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดช และถวายพระพรชัยมงคล แด่สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวมหาวชิราลงกรณบดินทรเทพยวรางกูร วันอาทิตย์ที่ ๓๑ มกราคม ๒๕๖๐

อำเภอพุทธมณฑล จังหวัดนครปฐมในการนี้มี รศ.ดร.ประพันธ์ ธรรมไชย ที่ปรึกษาอธิการบดี มหาวิทยาลัยราชภัฏ เชียงใหม่ พร้อมด้วยผู้บริหาร บุคลากรของมหาวิทยาลัย ร่วมในกิจกรรมดังกล่าวด้วย

๒ มีนาคม ๒๕๖๐ รศ.น.สพ.ศุภชัย ศรีวิจิตร รองอธิการบดี และ อาจารย์ฉันทนา ศศิธรรมาต รองผู้อำนวยการสำนักฯ เป็นตัวแทน มหาวิทยาลัยราชภัฏ เชียงใหม่ เข้ามูทิตาจิตร่วมงานทำบุญ ถวาย (ปอยหลวง) อาคารพิพิธภัณฑ์ เสนาสนะต่างๆ และงานฉลอง สมโภชสมณศักดิ์ พัตยศ หลวงพ่อท่าน “พระครูวิสิฐ ศีลาภรณ์” (ประเสริฐ วิสุทธาจาโร) เจ้าคณะตำบล ป่าแดด เจ้าอาวาสวัดวังสิงห์คำ

๒ มีนาคม ๒๕๖๐ มหาวิทยาลัยราชภัฏ เชียงใหม่ นำโดย รศ.น.สพ.ศุภชัย ศรีวิวงศ์ รองอธิการบดี เข้ามทิตาจิตและร่วมพิธีสมโภช หิริญญภู พระราชาคณะเจ้าคณะรอง (รองสมเด็จพระเดชพระคุณท่านเจ้าคุณหลวงปู่ “พระพรหมมงคล (หลวงปู่ทองสิริมงคล)” ที่ปรึกษาเจ้าคณะภาค ๗ เจ้าอาวาสวัดพระธาตุศรีจอมทองวรวิหาร ประธาน ขับเคลื่อนโครงการหมู่บ้านศีล ๕ หนเหนือ โดยมี พระเดชพระคุณ “สมเด็จพระพุทธชินวงศ์ (สมศักดิ์ อุปสโม)” เจ้าอาวาสวัดพิชัยญาติการามวรวิหาร เจ้าคณะใหญ่หนกลาง ท่ามกลางพระเถรานุเถระ พระสังฆาธิการ ข้าราชการ และพุทธศาสนิกชน ร่วมพิธีเป็นจำนวนมาก

๑๙ มีนาคม ๒๕๕๙ คณะผู้บริหารมหาวิทยาลัย ราชภัฏเชียงใหม่ นำโดย ผศ.ดร.อรพินท์ ศิริบุญมา, ผศ.สุกัญญา คำนวนสฤณี รองอธิการบดี ร่วมทอดผ้าป่า และร่วมทำบุญอายุวัฒนมงคลครบรอบ ๘๙ ปี ฉลอง ตราตั้งพิชัยพระราชาคณะชั้นสามัญ “หลวงปู่ เจ้าคุณพระมงคลสิริ” เจ้าอาวาสวัดไชยสถาน (พระพุทธ-เจดีย์ ๙ ยอด) อ.สารภี โดยมี “พระวิสุทธิวงศาจารย์” (วิเชียร อินมคฺโคณ ป.ธ.๙) เจ้าคณะใหญ่หนเหนือ กรรมการมหาเถรสมาคม วัดปากน้ำ ภาษีเจริญ เมตตา มาเป็นประธาน

๓-๔ เมษายน ๒๕๖๐ สำนักศิลปะและวัฒนธรรม มหาวิทยาลัยราชภัฏเชียงใหม่ จัดการอบรมเชิงปฏิบัติการ : การเขียนลายขูดบนเครื่องเงิน/ การเขียนลายเพ้นท์บนเครื่องเงิน วิทยากรโดย นางดวงกมล ใจคำปัน ชุมชนบ้านนันทาราม นางวารุณี วงศ์ลังกา ชุมชนบ้านนันทาราม และ นายวีรพล ใจนาแก้ว ณ ห้องกิจกรรม ชั้น ๑ อาคาร ๔๐ ปี ราชภัฏเชียงใหม่ มหาวิทยาลัยราชภัฏ-

เชียงใหม่ ซึ่งเป็นหนึ่งในกิจกรรม ๖ เรื่องดี ปีใหม่เมืองมหาวิทยาลัยราชภัฏเชียงใหม่ “สืบสานงานศิลป์แผ่นดินพ่อ เพื่อน้อมสำนึก ในพระมหากรุณาธิคุณ รัชกาลที่ ๙”

๓ เมษายน ๒๕๖๐ เวลา ๑๐.๐๐-๑๒.๐๐ น. สำนักศิลปะและวัฒนธรรม มหาวิทยาลัยราชภัฏเชียงใหม่ จัดโครงการอบรมเชิงปฏิบัติการการอนุรักษ์ทรัพยากรกับการประยุกต์ใช้ในงานหัตถศิลป์ภายใต้โครงการอนุรักษ์ทรัพยากรอันเนื่องมาจากพระราชดำริ สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี “สืบสานพระราชดำริ งานหัตถศิลป์” : นิทรรศการและการบรรยาย เรื่อง “แนวทางการประยุกต์ใช้ “รัก” กับเครื่องเงิน” โดยมีอาจารย์ฐานันท์ เครือระยา สำนักส่งเสริมศิลปวัฒนธรรม มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ ณ ห้องบรรยาย ชั้น ๑ อาคาร ๔๐ ปี ราชภัฏเชียงใหม่ มหาวิทยาลัยราชภัฏเชียงใหม่ ซึ่งเป็นหนึ่งในกิจกรรม ๖ เรื่องดี ปีใหม่เมืองมหาวิทยาลัยราชภัฏเชียงใหม่ “สืบสานงานศิลป์แผ่นดินพ่อ เพื่อน้อมสำนึก ในพระมหากรุณาธิคุณ รัชกาลที่ ๙”

๓ เมษายน ๒๕๖๐ มหาวิทยาลัยราชภัฏเชียงใหม่ จัดกิจกรรม ๖ เรื่องดี ปีใหม่เมือง มหาวิทยาลัยราชภัฏเชียงใหม่ “สืบสานงานศิลป์แผ่นดินพ่อ เพื่อน้อมสำนึกในพระมหากรุณาธิคุณ รัชกาลที่ ๙” โดยได้รับเกียรติจากอาจารย์ ดร.ถนัด บุญชัย รักษาราชการแทนอธิการบดี เป็นประธานเปิด พร้อมด้วยเจ้านายฝ่ายเหนือ คณะผู้บริหารมหาวิทยาลัย แขกผู้มีเกียรติ อาจารย์ บุคลากรและนักศึกษามหาวิทยาลัยเข้าร่วมพิธี ณ ลานหน้าอาคาร ๙๐ ปี ราชภัฏเชียงใหม่

กิจกรรม ๖ เรื่องดี ปีใหม่เมืองมหาวิทยาลัยราชภัฏเชียงใหม่ “สืบสานงานศิลป์แผ่นดินพ่อ เพื่อน้อมสำนึกในพระมหากรุณาธิคุณ รัชกาลที่ ๙” จัดโดย สำนักศิลปะและวัฒนธรรม มหาวิทยาลัยราชภัฏเชียงใหม่ มีการสงฆ์พระบรมสารีริกธาตุ ที่มหาวิทยาลัยราชภัฏเชียงใหม่โดยความเมตตาของพระเดชพระคุณ เจ้าอาวาสวัดธาตุคำ อัญเชิญมาจากศรีลังกา เมื่อปี พ.ศ.๒๕๔๔ และเป็นเวลานานกว่า ๑๐ ปี ได้อัญเชิญมาประดิษฐานให้คณาจารย์ บุคลากร นักศึกษา และประชาชนได้สักการะและสงฆ์น้ำเพื่อความเป็นสิริมงคล

ทั้งนี้กิจกรรม ๖ เรื่องดี ปีใหม่เมืองมหาวิทยาลัยราชภัฏเชียงใหม่ ได้มีกิจกรรม ๖ กิจกรรม ได้แก่ เรื่องดีที่ ๑ สืบสานภูมิปัญญาพื้นบ้านล้านนา กิจกรรม การตัดตุง การจารใบลาน นิทรรศการองค์ความรู้ด้านศิลปวัฒนธรรม เรื่องดีที่ ๒ สืบสานพระราชดำรัส งานหัตถศิลป์ กิจกรรมการอบรมเชิงปฏิบัติการเขียนลายชุดบนเครื่องเงิน การเขียนลายเพ้นท์บนเครื่องเงิน การบรรยายเรื่องการประยุกต์ใช้ “รัก” กับเครื่อง เรื่องดีที่ ๓ สืบสานพระอัจฉริยภาพงานศิลปะและการวาดภาพ กิจกรรมการอบรมเชิงปฏิบัติการการเขียนลายทองบนเครื่องเงิน การเขียนลายบนไม้ ประกับธรรม เรื่องดีที่ ๔ สืบสานตำนาน “หลาบ ลัญจกร : ป้ายจารึกตราประทับ” กิจกรรมการบรรยายเรื่องหลาบ ลัญจกร เรื่องดีที่ ๕ สืบสานป่าเวณีปีใหม่เมืองเชียงใหม่ กิจกรรมผู้บริหาร คณาจารย์บุคลากร และนักศึกษาร่วมขบวนอัญเชิญพระพุทธรูปมหาวิทยาลัยในขบวนสงฆ์น้ำพระพุทธรูปสิ่งศักดิ์ของจังหวัดเชียงใหม่ และเรื่องดีที่ ๖ สืบสานวัฒนธรรมอันดีงาม สระเกล้าดำหัว แต่งหย่องดวงมกกิจกรรมประเพณีรดน้ำดำหัวอธิการบดี ผู้บริหาร คณาจารย์และบุคลากรอาวุโส พร้อมประกวดلابพื้นเมืองลั้มตำลิลลา และขบวนแห่ล้านนา

๔ เมษายน ๒๕๖๐ สำนักศิลปะและวัฒนธรรม

จัดโครงการอบรมเชิงปฏิบัติการการอนุรักษ์ทรัพยากรกับการประยุกต์ใช้ในงานหัตถศิลป์ภายใต้โครงการอนุรักษ์ทรัพยากรอันเนื่องมาจากพระราชดำริ สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี “สืบสานพระอัจฉริยภาพ งานศิลปะและการวาดภาพ” : การอบรมเชิงปฏิบัติการลายคำล้านนา (แม่พิมพ์ลายฉลุ) โดยมีผู้ช่วยศาสตราจารย์ลิปิกร มาแก้ว อาจารย์สาขาศิลปกรรม คณะศิลปกรรมและสถาปัตยกรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยเทคโนโลยีราชมงคลล้านนา ห้างบรยาย ชั้น ๑ อาคาร ๙๐ ปี ราชภัฏเชียงใหม่ มหาวิทยาลัยราชภัฏเชียงใหม่ หนึ่งในกิจกรรม ๖ เรื่องดี ปีใหม่เมืองมหาวิทยาลัยราชภัฏเชียงใหม่ “สืบสานงานศิลป์แผ่นดินพ่อ เพื่อน้อมสำนึกในพระมหากรุณาธิคุณ รัชกาลที่ ๙”

๑๑ เมษายน ๒๕๖๐ สำนักศิลปะและวัฒนธรรม

มหาวิทยาลัยราชภัฏเชียงใหม่ จัดการบรรยายทางวิชาการ “หลาบ : คำจารึกอาชญาของกษัตริย์ล้านนา” บรรยายโดยศาสตราจารย์อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว (ศาสตราจารย์ด้านประวัติศาสตร์ล้านนาท่านแรกของมหาวิทยาลัยราชภัฏเชียงใหม่) ณ ห้างบรยาย ชั้น ๑ อาคาร ๙๐ ปี ราชภัฏเชียงใหม่ มหาวิทยาลัยราชภัฏเชียงใหม่ โดยได้รับเกียรติจาก ผศ.ดร.อรพินท์

ศิริบุญมา รองอธิการบดี เป็นประธานในการเปิดนิทรรศการและการบรรยาย ซึ่งเป็นหนึ่งในกิจกรรม ๖ เรื่องดี ปีใหม่เมืองมหาวิทยาลัยราชภัฏเชียงใหม่ “สืบสานงานศิลป์แผ่นดินพ่อ เพื่อน้อมสำนึกในพระมหากรุณาธิคุณ รัชกาลที่ ๙”

๑๑ เมษายน ๒๕๖๐ อาจารย์ฉันทนา ศศิธรรมาศ รองผู้อำนวยการสำนักศิลปะและวัฒนธรรม มหาวิทยาลัยราชภัฏเชียงใหม่ พร้อมคณะ เข้าร่วมทำบุญและถวายมุทิตาสักการะ เนื่องในโอกาสทำบุญสิบชะตา อายุวัฒนมงคล ๘๐ ปี พระเดชพระคุณพระเทพโกศล (สังวาลย์พรมวณฺโณ) เจ้าอาวาสวัดศรีโสดา (พระอารามหลวง)

๑๓ เมษายน ๒๕๖๐ มหาวิทยาลัยราชภัฏเชียงใหม่ ได้เข้าร่วมประเพณีสงกรานต์พระพุทธรูปเชียงใหม่ เนื่องในประเพณีสงกรานต์ ประจำปี พ.ศ.๒๕๖๐ เมื่อวันที่พุทธศักราชที่ ณ บริเวณถนนเจริญเมือง-วัดพระสิงห์วรมหาวิหาร โดยความร่วมมือจากคณะผู้บริหาร คณาจารย์ บุคลากร และนักศึกษาจากคณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ คณะวิทยาศาสตร์ คณะวิทยาการจัดการ คณะครุศาสตร์ คณะเทคโนโลยีการเกษตร และวิทยาลัยนานาชาติ รวมถึงนักศึกษาศาสนาพุทธและศิลปวัฒนธรรม เพื่อเป็นการสืบสานศิลปวัฒนธรรม ประเพณีอันงดงามของท้องถิ่น ส่งเสริมอุตสาหกรรมการท่องเที่ยวของจังหวัดเชียงใหม่ ในการนี้มหาวิทยาลัยราชภัฏเชียงใหม่ ขอขอบคุณทุกฝ่ายที่เกี่ยวข้องที่ได้ร่วมแรง ร่วมใจกันแสดงออกถึงความรู้รักสามัคคีระหว่างสถาบันการศึกษา กับชุมชน และแสดงให้เห็นถึงศักยภาพของมหาวิทยาลัยราชภัฏเชียงใหม่ ในการเป็นสถาบันการศึกษาเพื่อพัฒนาท้องถิ่นอย่างแท้จริง

๑๗ เมษายน ๒๕๖๐ มหาวิทยาลัยราชภัฏเชียงใหม่ นำนักศึกษาเข้าร่วมพิธีสักการะภูเจ้าหลวงเชียงใหม่ นำโดย ผศ.ดร.อรพินทร์ ศิริบุญมา รองอธิการบดี และ ผศ.สุชานาฏ ลิดานุกฤษ์ นำนักศึกษา เข้าร่วมกิจกรรมดังกล่าว ณ บริเวณภูเจ้าหลวงเชียงใหม่ วัดสวนดอกพระอารามหลวง อำเภอเมืองเชียงใหม่ จังหวัดเชียงใหม่ จัดโดย จังหวัดเชียงใหม่ ร่วมกับสำนักงานวัฒนธรรมจังหวัดเชียงใหม่ และหน่วยงานองค์กร ภาครัฐและเอกชน และคณะ เ้านายฝ่ายเหนือ เพื่อรำลึกถึงคุณงามความดีของอดีตผู้ครองนครเชียงใหม่ทุกพระองค์ที่ทำให้เมืองเชียงใหม่ รุ่งเรืองมาจนถึงปัจจุบัน ซึ่งในกิจกรรมครั้งนี้ นักศึกษามหาวิทยาลัยราชภัฏเชียงใหม่ จากคณะอื่น ๆ และชมรม รักษ์ภาษาและวัฒนธรรม ได้มีส่วนร่วมเข้าร่วมกิจกรรมในขบวนแห่ ซึ่งจัดสรรโดยสาขาวิชาศิลปะและการแสดง ซึ่งถือว่าเป็นการบูรณาการกับการเรียนการสอนและประสบการณ์จริงในการจัดขบวนแบบล้านนาอีกด้วย

๒๒ เมษายน ๒๕๖๐ สำนักศิลปะและวัฒนธรรม มหาวิทยาลัยราชภัฏเชียงใหม่ จัดพิธีสระเกล้าดำหัว อธิการบดี คณะผู้บริหาร คณาจารย์และบุคลากรอาวุโส ประจำปี ๒๕๖๐ ส่วมสืบสานประเพณีสงกรานต์ รัตนรงค์ การแต่งกายพื้นบ้านล้านนา ณ บริเวณจตุราคาร มหาวิทยาลัยราชภัฏเชียงใหม่ ซึ่งเป็นกิจกรรม “สืบสานวัฒนธรรม อันดีงาม สระเกล้าดำหัว แต่งหย่องควงาม” หนึ่งใน ๖ เรื่องดี ปี่ใหม่เมืองมหาวิทยาลัยราชภัฏเชียงใหม่ “สืบสานงาน ศิลป์แผ่นดินพ่อ เพื่อน้อมสำนึก ในพระมหากรุณาธิคุณ รัชกาลที่ ๙” โดยได้รับเกียรติจาก ดร.ถนัด บุญชัย รักษา ราชการแทนอธิการบดี มหาวิทยาลัยราชภัฏเชียงใหม่ เป็นประธานในพิธี ทั้งนี้ภายในงานมีการประกวดแข่งขัน การทำลาบพื้นเมืองส้มตำลิดา และการประกวดขบวนแห่ล้านนา ขบวนแห่เครื่องสระเกล้าดำหัว ของคณะ วิทยาลัย สถาบัน ศูนย์ สำนัก และสโมสรนักศึกษา

๒๗ เมษายน ๒๕๖๐ สำนักศิลปะและวัฒนธรรม ได้ดำเนินโครงการเยือนถิ่นเพชรราชภัฏ - เพชรล้านนา ประจำปี ๒๕๖๐ ซึ่งครั้งนี้เป็นครั้งที่ ๒ ของการดำเนินงานใหม่ โดย นางสาวบันดดา โตคำนุช นายโสภณ พรหมจิตต์ นักวิชาการศึกษา และ นายวีรพิชญ์ หิมารัตน์ นักวิชาการคอมพิวเตอร์ ได้ไปเยี่ยมเยียนและเก็บข้อมูลองค์ความรู้ด้านการแพทย์แผนไทย แม่ครูสุจิตรา วิโสภา เพชรราชภัฏ - เพชรล้านนา ประจำปีพุทธศักราช ๒๕๕๔ สาขา ภูมิปัญญา ด้านการแพทย์แผนไทย

๔ พฤษภาคม ๒๕๖๐ ผศ.ดร.อรพินทร์ ศิริบุญมา รองอธิการบดี และ ผศ.สุชานาฏ สิตานุกัษ ผู้อำนวยการสำนักศิลปะและวัฒนธรรม เป็นตัวแทนมหาวิทยาลัยราชภัฏเชียงใหม่ ร่วมพิธีเจริญพระพุทธมนต์สมโภช และสงฆ์น้ำพระบรมธาตุ ดอยสุเทพ งานประเพณีเดือนขึ้นดอยถวายน้ำสรงพระราชทาน พระบรมธาตุดอยสุเทพ เนื่องใน

วันวิสาขบูชา ประจำปี ๒๕๖๐ โดยมีพระเดชพระคุณ พระธรรมเสนาบดี รองเจ้าคณะภาค ๗ ประธานสงฆ์ และนายปวิณ ชำนิประศาสน์ ผู้ว่าราชการจังหวัดเชียงใหม่ เป็นประธานฝ่ายฆราวาส ท่ามกลางศรัทธาสาธุชนมาร่วมพิธีเป็นจำนวนมาก

๙ พฤษภาคม ๒๕๖๐ มหาวิทยาลัยราชภัฏเชียงใหม่ นำคณะผู้บริหาร เจ้าหน้าที่ และนักศึกษาร่วม “สืบสาน ประเพณีเตียวขึ้นดอย” เนื่องในวันวิสาขบูชา ประจำปี ๒๕๖๐ โดยนำนักศึกษาภาควิชาคหกรรมศาสตร์ ร่วมตกแต่งรถบุษบก และได้รับเกียรติจากท่าน “ผศ.ดร.สมบัติ สิงฆราช” รองอธิการบดี นำรถบุษบก พร้อมนำ นักศึกษาจากคณะวิทยาลัย เข้าร่วมขบวนแห่อัญเชิญน้ำสรง ผ้าไตรพระราชทาน จากจุดวัดผาลาด - จุดลานชมวิว ซึ่งปีนี้ได้รับความอำนวยความสะดวกจากคณะศรัทธาวัดศกิทาคามิ (ผาลาด) และท่าน “พระครูธีรสุตพจน์” เจ้าอาวาส วัดผาลาด ประพรมน้ำพระพุทธมนต์เพื่อความเป็นสิริมงคล โดยปีนี้มีประชาชนนับแสนหลังไหลร่วมเดินเท้า ระยะทางกว่า ๑๑ กิโลเมตรขึ้นสู่วัดพระธาตุดอยสุเทพฯ พร้อมได้มีพิธีเปิดอย่างยิ่งใหญ่ ณ ลานครูบาศรีวิชัย โดยท่าน ปวิณ ชำนิประศาสน์ ผู้ว่าราชการจังหวัดเชียงใหม่ เป็นประธาน

๒๔ พฤษภาคม ๒๕๖๐ มหาวิทยาลัยราชภัฏเชียงใหม่มอบรางวัล “เพชรราชภัฏ - เพชรล้านนา ประจำปี ๒๕๖๐” แต่คิดปิ่นพื้นบ้าน นักปราชญ์แห่งล้านนา โดยมี ดร.ถนัด บุญชัย รักษาการแทนอธิการบดี มหาวิทยาลัยราชภัฏเชียงใหม่ เป็นประธานกล่าวเปิดงานงาน “๙๓ ปี ราชภัฏเชียงใหม่ สืบสานครุภูมิปัญญา พื้นบ้านล้านนา : เพชรราชภัฏ - เพชรล้านนา ประจำปี ๒๕๖๐” ซึ่งปีนี้มีจำนวน ๑๒ ท่าน ได้แก่

๑. คุณศรีเลา เกษพรหม สาขามนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ (ด้านอักษรศาสตร์และพิธีกรรมล้านนา)
๒. คุณเกริก อัครชินเรศ สาขามนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ (ด้านอักษรศาสตร์และปฏิทินล้านนา)
๓. คุณสนั่น อธิชัยมงคล สาขามนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ (ด้านวรรณกรรมท้องถิ่น)
๔. คุณบุญส่ง วงศ์คำ สาขามนุษยศาสตร์ (ด้านพิธีกรรมพื้นบ้านล้านนา)
๕. คุณประดิษฐ์ เป็งเรือน สาขาศิลปะ (ด้านดนตรีพื้นบ้านล้านนา)
๖. คุณเบญจมีน สุตา สาขาศิลปะ (ด้านสถาปัตยกรรม)
๗. ร้อยตรีชัยวรรณ ศรีใจภา สาขาศิลปะ (ด้านการต่อผ้าและโลหะ)
๘. คุณอานนท์ ไชยรัตน์ สาขาศิลปะ (ด้านการแสดง : กลองพื้นบ้านล้านนา)
๙. คุณแจ่มจันทร์ แสนสิงห์ สาขาศิลปะ (ด้านการแสดงขอ)
๑๐. คุณประสิทธิ์ มณีศรี สาขาส่งเสริมศิลปวัฒนธรรม (ด้านนาฏศิลป์ไทยใหญ่)
๑๑. คุณธนวัฒน์ ราชวัง สาขาส่งเสริมศิลปวัฒนธรรม (กลองพื้นบ้านล้านนา)
๑๒. คุณสุมาลี สุกันธา สาขาการจัดการพิพิธภัณฑ์พื้นถิ่น

คุณศรีเลา เกษพรหม

คุณเกริก อัครชินโนเรศ

คุณสนั่น อธิธิชัยมงคล

คุณบุญส่ง วงศ์คำ

คุณประดิษฐ์ เป้งเรือน

คุณเบญจมิน สุตา

ร้อยตรีชัยวรรณ ศรีใจกา

คุณอานนท์ ไชยรัตน์

คุณแจ่มจันทร์ แสนสิงห์

คุณประสิทธิ์ มณีศรี

คุณธนวัฒน์ ราชวัง

คุณสุมาลี สุกันธา

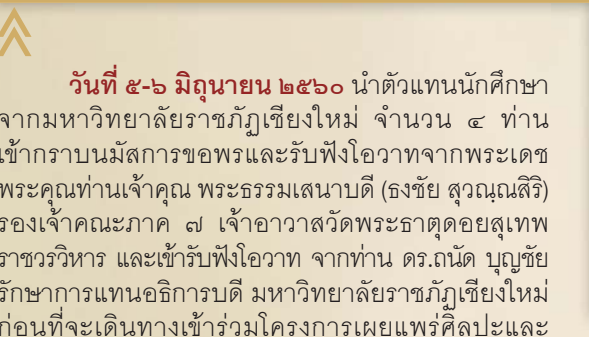

๓ มิถุนายน ๒๕๖๐ นางสาววราภรณ์ โยธาราชภรณ์ นักวิชาการศึกษา และ อาจารย์ญูเดช แสนสา นำนักศึกษาชมรมรักษ์ภาษา ศิลปะและ วัฒนธรรมเข้าร่วมพิธีไหว้ครูชมรมพื้นบ้านล้านนา มหาวิทยาลัยเชียงใหม่

๔ มิถุนายน ๒๕๖๐ ผศ.สุชนาภู สิตานุรักษ์ ผู้อำนวยการ และ อาจารย์ฉันทนา ศศิธรามาตรองผู้อำนวยการ สำนักศิลปะและวัฒนธรรม ร่วมงาน “ปลูกต้นไม้ ปลูกความดี ฝากไว้กับแผ่นดิน” ณ วัดเจ็ดยอด พระอารามหลวง จ.เชียงใหม่ และบริเวณแจ้งหัวลิน ซึ่งงานดังกล่าวจัดขึ้นโดย วัดเจ็ดยอดพระอารามหลวง จังหวัดเชียงใหม่ มูลนิธิสืบสานล้านนา ศูนย์โบราณคดี สำนักศิลปะและวัฒนธรรม มหาวิทยาลัยราชภัฏเชียงใหม่

Spark U Chaing Mai และภายในงาน ดร.ดิเรก อินจันทร์ นักวิชาการศึกษาระดับปริญญาโท ได้เป็นวิทยากรให้องค์ความรู้เรื่องต้นลานและประโยชน์ของใบลานให้แก่ผู้เข้าร่วมงานอีกด้วย

วันที่ ๕-๖ มิถุนายน ๒๕๖๐ นำตัวแทนนักศึกษาจากมหาวิทยาลัยราชภัฏเชียงใหม่ จำนวน ๔ ท่าน เข้ากราบนมัสการขอพรและรับฟังโอวาทจากพระเดชพระคุณท่านเจ้าคุณ พระธรรมเสนาบดี (ธงชัย สุวณฺณสิริ) รองเจ้าคณะภาค ๗ เจ้าอาวาสวัดพระธาตุคอกยสุเทพราชวรวิหาร และเข้ารับฟังโอวาท จากท่าน ดร.ณัฏฐ์ ฤกษ์การแทนอธิการบดี มหาวิทยาลัยราชภัฏเชียงใหม่ ก่อนที่จะเดินทางเข้าร่วมโครงการเผยแพร่ศิลปะและวัฒนธรรมไทย ณ วัดพระธาตุคอกยสุเทพ USA รัฐแคลิฟอร์เนีย ประเทศสหรัฐอเมริกา ประจำปี ๒๕๖๐ - ๒๕๖๑ เพื่อเดินทางไปเผยแพร่ภาษาไทย ดนตรีล้านนาและศิลปะการแสดงล้านนา ณ ประเทศสหรัฐอเมริกา เป็นระยะเวลา ๑ ปี ตั้งแต่เดือนมิถุนายน ๒๕๖๐ ถึงเดือนมิถุนายน ๒๕๖๑ โดยมีนักศึกษาที่ผ่านการคัดเลือก จำนวน ๔ คน ได้แก่ นายชนนภัต เป็นเครือนักศึกษาชั้นปีที่ ๓ สาขาภาษาอังกฤษเพื่อการสื่อสารระหว่างประเทศ วิทยาลัยนานาชาติ นายณนทการ สุรัตน์ นักศึกษาชั้นปีที่ ๒ สาขาวิชานานาชาติศึกษา คณะครุศาสตร์ นางสาวอรรษา อาจิณพัฒน์ นักศึกษาชั้นปีที่ ๒ สาขาวิชาการศึกษาศาสตร์ คณะครุศาสตร์ และ นายพงศ์พิพัฒน์ สมยศ นักศึกษาชั้นปีที่ ๓ สาขาวิชาภาษาไทย คณะครุศาสตร์

